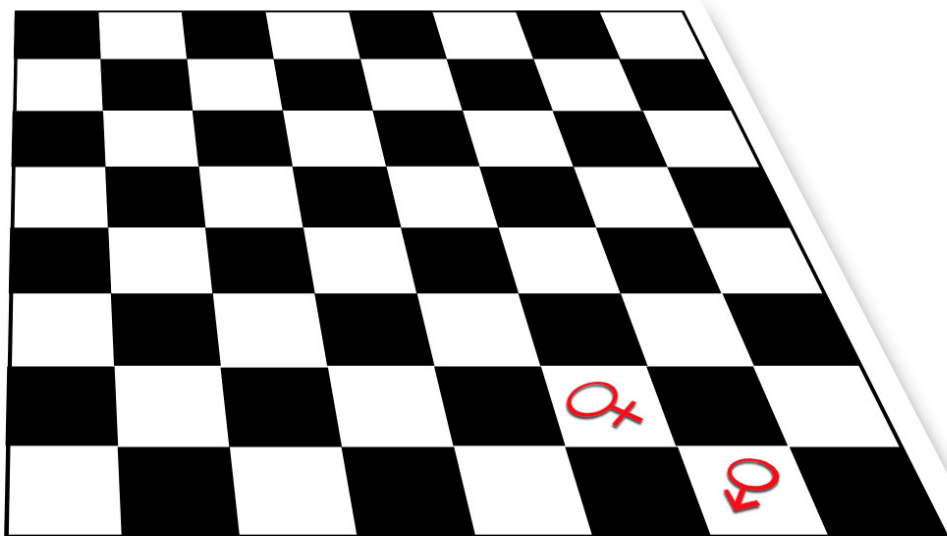

Takács Judit

**AZ
EGYENLŐ
BÁNÁSMÓD
GYAKORLATAI**

Takács Judit

**AZ
EGYENLŐ
BÁNÁSMÓD
GYAKORLATAI**

**Az LMBT-embereket érintő
társadalmi megkülönböztetés
felszámolásának keretei
Magyarországon**

ISBN : 978-963-9609-65-5

Ú·M·K

Köszönetnyilvánítás

Ez a tanulmány az International Policy Fellowship Program keretében a budapesti Open Society Institute és a Center for Policy Studies támogatásával készült. A magyar nyelvű változat az e kötetben közölt eredeti angol nyelvű tanulmány rövidített fordítása.

Szeretnék köszönetet mondani a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért elsősorban Chris Swartnak és Kárpáti Józsefnek, valamint Bakos Krisztinának, Tania Barkhuisnak, Bencze Gábornak, Bitskey Botondnak, Florin Buhuceanunak, Gyulavári Tamásnak, Gert Hekmának, Juhász Gézának, Kárpáti Anitának, Pamela Kilpadinak, Krizsán Andreának, Láner Lászlónak, Scott Longnak, Mocsonaki Lászlónak, Judith Schuijfnak, Anette Sjödinnek, Solymár Bencének, Gunnar Svenssonnak, Tabajdi Csabának, Hans Ytterbergnek, Kees Waaldijknek, Robert Wintemute-nak és mindazoknak, akik „névtelesen” nyújtottak támogatást a munkámhoz.

Tartalom

<i>I. Bevezetés</i>	7
<i>II. Társadalmi elfogadottság</i>	11
II.1. Közvélemény-kutatási eredmények	13
II.2. Médiabeli láthatóság	17
II.3. Társadalmi és kulturális infrastruktúra	25
II.3.1. Saját média: szimbolikus környezetteremtés	28
<i>III. A társadalmi megkülönböztetés megszüntetését és az egyenlő bánásmód kialakítását elősegítő intézkedések</i>	33
III.1. Történeti áttekintés	34
III.2. Az LMBT-emberek jogi megkülönböztetése elleni harc	36
III.3. Az egyenlő bánásmód jogi szabályozásának kialakítása és alkalmazása	45
III.3.1. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló magyar törvény (Ebt.) létrejötte	45
III.3.2. Az egyenlőbánásmód-igények gyakorlati alkalmazása I. – Közérdekű igényérvényesítés	53
III.3.3. Az egyenlőbánásmód-igények gyakorlati alkalmazása II. – Alapítsunk családot!	54
III.3.4. Az egyenlőbánásmód-igények gyakorlati alkalmazása III. – A nyugdíjügy	56
<i>IV. Az egyenlő bánásmód gyakorlatai</i>	59
IV.1. A kisebbségkoncepció alkalmazása	60
IV.2. Amiért még küzdeni kell	63
IV.3. A nemzetközi közpolitikai kontextus modellezése	69
IV.3.1. Jogi emancipáció	73
IV.3.2. Politikai emancipáció és állampolgárság	84
IV.3.3. Társadalmi emancipáció és együttműködés	89
IV.3.4. Tudatosságnövelés	98
IV.3.5. Az egyenlő bánásmód elvének megvalósítása állami hatóságok segítségével	108
IV.3.6. Az egyenlőbánásmód-elv megvalósításának problémái különböző társadalmi színtereken	110
<i>Irodalom</i>	123

I. Bevezetés

Az Európai Parlament 1998-ban határozatban hangsúlyozta, hogy az Európai Unióba belépni szándékozó államok közül nem támogatja azoknak az országoknak a csatlakozását, ahol nem tartják tiszteletben a homoszexuális emberek emberi jogait. E jogok elismerésének fő kritériuma az volt, hogy az érintett országokban eltöröljék a homoszexuális és a heteroszexuális kapcsolatok megkülönböztető kezelését – különös tekintettel a beleegyezési korhatár eltérő meghatározására. Magyarország ennek a követelménynek 2002-ben tett eleget, amikor az Alkotmánybíróság döntését követően eltörölték a büntető törvénykönyvben korábban szereplő diszkriminatív részeket, melyek az azonos és a különböző nemű partnerek szexuális kapcsolatára vonatkozóan eltérően határozták meg a beleegyezési korhatárt.

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló, 2003-ban elfogadott és 2004. január óta hatályban lévő magyar törvényben védett kategóriaként szerepel – többek között a nem, a fogyatékosság és a faji, illetve etnikai hovatartozás mellett – a szexuális orientáció és a nemi identitás is. Ezek alapján úgy tűnhet, hogy Magyarország „túlteljesítette” az uniós elvárásokat.

Az európai elvárások tekintetében az is említendő, hogy a társadalmi diszkrimináció más dimenzióival – elsősorban a faji, illetve az etnikai diszkrimináció területével – összehasonlítva a szexuális orientáción alapuló diszkrimináció elleni fellépés kevesebb hangsúlyt kapott. Ezen a területen a magyarországi változásokhoz tevékenyen hozzájárultak a szexuális kisebbségek érdekvédelmével foglalkozó civil szervezetek.

Általánosan elmondható, hogy a civil szervezetek tevékenysége révén olyan *diszkurzív társadalmi küzdőterek* jöhetnek létre, ahol az alárendelt szerepű társadalmi csoportok tagjai kialakíthatják és használhatják saját identitásaik, érdekeik és igényeik – a többségi társadalomával gyakran szembehelyezkedő – értelmezéseit, és amelyek egyben gyakorlóterepként is szolgálhatnak a társadalom szélesebb rétegeivel folytatott

kommunikáció hatékonyabbá tételéhez (vö.: Fraser, 1998). Ugyanakkor a szexuálistudomány-elméletek szintjén komoly dilemmát jelent a monolitikus szexuális identitások keretében megfogalmazott különbözőség egyes – bizonyos szempontból kitüntetett helyzetű – formáinak normalizálása. Bár e normalizáló tendenciák kézzelfogható előnyei között említhető a diszkrimináció tilalmát és az egyenlő bánásmód feltételeinek megteremtését előíró állami szabályozás, más szempontból a helyzet alapvetően változatlan maradhat, hiszen ha a társadalmi megkülönböztetés alapstruktúrái megmaradnak, akkor mindössze a megkülönböztetettek körének összetételében történhet változás.

Kutatásom során olyan magyar és nemzetközi forrásokat próbáltam feltérképezni, melyek segítségével alátámasztható, hogy a leszbikus, a meleg, a biszexuális és a transznemű (LMBT) emberek jogai nem különleges privilégiumok, hanem alapvető emberi jogok. Ezeknek az érveknek a bemutatásával szeretnék hozzájárulni olyan jövőbeli stratégiák kialakításához, amelyek célja az emberi jogok, az emberi méltóság, valamint a különböző egyéni és társas életformák közötti választás szabadságának minél szélesebb körű elismertetése.

II. Társadalmi elfogadottság

Ebben a fejezetben három szempontból vizsgálom a leszbikus, a meleg, a biszexuális és a transznemű (LMBT) emberek társadalmi elfogadottságát Magyarországon. Először a homoszexualitás társadalmi megítélésével – illetve a házasságkötés és az örökbefogadás kérdéseivel – kapcsolatos magyar és nemzetközi közvélemény-kutatási eredményeket mutatok be. Ebben a részben nem áll módomban a transznemű, illetve a transzszexuális emberekre vonatkozó adatokat közölni, mivel ezzel a témakörrel kapcsolatos magyar adatok nem állnak rendelkezésre. Ám maga az adathiány ténye utalhat arra, hogy Magyarországon ezek az emberek társadalmilag szinte észlelhetetlenek. Így társadalmi elfogadottságuk szintje is valószínűsíthetően igen alacsony.¹

Ezután a homoszexualitás médiabeli láthatóságát, illetve láthatatlanságát vizsgáló korábbi kutatásom eredményeit foglalom össze röviden. Itt ismét fontos megjegyezni, hogy a transzneműség és a transzszexualitás problémakörével foglalkozó magyar médiaelemzést nem találtam.

Majd az LMBT-emberek által használható társadalmi és kulturális infrastruktúrát vázoló fel: itt megemlítem a hivatalosan működő – politikai és egyéb – érdekvédelmi szervezeteket, valamint utalok a közösség-szervezési szempontból fontos eseményekre, valamint a találkozó- és a szórakozóhelyekre. Ide kapcsolódik a magyar LMBT-média főszereplőinek rövid bemutatása és a sajtómédia-készítés és -használat fő jellemzőinek elemzése. Fontos említeni, hogy ez az egyetlen olyan rész, ahol felfedezhetők a transzszexualitás létezésének magyarországi nyomai a TranSexual Online elnevezésű internetes portál formájában.²

1 A transzszexuális emberek magyarországi helyzetével eddig csak a Transzszexuálisok az egészségügyi és szociális ellátórendszerben című, a Háttér Társaság a Melegekért civil szervezet által 2003-ban indított kutatás foglalkozott. (A kutatási eredményekről bővebben: Takács, 2006; Solymár–Takács, 2006.)

2 <http://tsonline.uw.hu/>

II.1. Közvélemény-kutatási eredmények

A homoszexualitás társadalmi elfogadottságának mérésére gyakran alkalmazzák azt a módszert, hogy az embereket megkérdezik, mit gondolnak erről a kérdésről. Az így kapott eredmények azonban Magyarország tekintetében elég ellentmondásosak.³ Egy 1991-es nemzetközi kutatás arra az eredményre jutott, hogy Magyarország a többi kelet-európai ország átlagánál – sőt a nyugati átlagnál is – elfogadóbb a homoszexualitással kapcsolatban.⁴ Egy 1993-as nemzetközi adat szerint viszont a megkérdezettek 85 százaléka gondolta azt Magyarországon, hogy a homoszexualitás minden körülmények között „megbocsáthatatlan”.⁵ Egy 1994-es magyar felmérés eredményei azt mutatták, hogy a megkérdezettek 78,6 százaléka „mindenféléképpen helytelennek” ítélte, ha két azonos nemű felnőttnek szexuális kapcsolata van egymással.⁶ Egy 1995-ös magyar adat szerint a válaszadók 74,6 százaléka az azonos neműek együttélését, 73,6 százaléka két férfi, 71,6 százaléka pedig két nő szerelmét nem tartotta elfogadhatónak.⁷ Tóth László 1991-es és 1996-os eredményei viszont az elutasítás radikális csökkenésére és a tolerancia óriási mértékű növekedésére utaltak az általa vizsgált időszakban.⁸

2003-as magyar kutatási eredmények szerint a magyar válaszadók több mint harmada betegségnek, majdnem harmada az egyén magánügyének, majdnem minden hetedik válaszadó a társadalmi normáktól, szabályoktól eltérő viselkedésnek tartotta a homoszexualitást, míg tíz százaléuk gondolta úgy, hogy alapvető joga az embernek azonos nemű partnert választania.⁹ (A részletes eredményeket lásd az I. táblázatban.)

3 Az itt említett kutatások mind reprezentatív mintával készültek.

4 A homoszexualitás iránti megengedő attitűdök (tízfokú skálán 8–10-es eredmények a válaszadók százalékában megadva): Csehország – 17,4; NDK – 18,8; Lengyelország – 3,6; Szlovákia – 10,2; Magyarország – 14,7; Bulgária – 3,8; Kelet-Európa (átlag) – 9,1; Nyugat (átlag) – 13,9 (vö.: Ester [et al.], 1994:223).

5 Ugyanez az adat néhány környező országban a következőképpen alakult (a teljes egyetértésüket kifejező válaszadók százalékában megadva): Ausztria – 52; Olaszország – 49; Szlovénia – 66; Horvátország – 49; Románia – 87 (vö.: Inglehart [et al.], 1996; Stulhofer, 1996:157).

6 TÁRKI – ISSP Family Modell kutatás 1994 – az adatközlést köszönöm Tóth Olgának.

7 MEDIÁN Omnibusz kutatás 1995 – Az adatközlést köszönöm Tóth Lászlónak.

8 Tóth László kutatásai alapján 1991-ben 69,2%, 1996-ban 30,8% vélte a homoszexualitást elutasítandó, rossz dolognak, míg 1991-ben 17,4%, 1996-ban 45,4% tartotta elfogadhatónak. (Tóth László közlése alapján, lásd még: HVG, 1997. 08. 30., 87.)

9 MEDIÁN Omnibusz kutatás 1997, 2002, 2003. (Minta: N=1200.) – Az adatközlést köszönöm Venczel Tímeának.

I. táblázat. Vélemények a homoszexualitásról (1997, 2002, 2003)

	1997. január (%)	2002. július (%)	2003. augusztus (%)
Isten elleni bűn	5,6	4,5	6,2
Társadalom elleni bűn	4,0	2,1	3,5
Betegség	38,6	34,1	34,3
A társadalmi normáktól, szabályoktól eltérő viselkedés	17,8	18,3	14,1
Az egyén magánügye	20,4	25,7	29,8
Alapvető jog az azonos nemű partner választása	10,3	12,5	10,5

2003-ban a válaszadók majdnem harmada úgy gondolta, hogy a homoszexuálisok életét korlátozni, szabályozni kell állami, jogi eszközökkel, a megkérdezettek majdnem kétharmada azonban elutasította ezt a lehetőséget. (A részletes eredményeket lásd a II. táblázatban.)

II. táblázat. Beavatkozás a homoszexuálisok életébe. (1997, 2002, 2003)

	1997 (%)	2002 (%)	2003 (%)
A homoszexuálisok életét állami, jogi eszközökkel korlátozni kell.	37,4	24,8	30,7
Nem helyes, ha az állam beavatkozik ebbe.	53,8	66,9	62,3
Nem tudja – vagy nincs válasz.	8,8	8,3	7,0

A homoszexuális érdekvédelmi szervezetek alapításával kapcsolatban a válaszadók 48%-a adott pozitív választ, 21%-uk elfogadhatónak tartaná, ha azonos neműek is köthetnének házasságot, és majdnem 18%-uk azt is elfogadná, ha azonos nemű együtt élő partnerek gyereket fogadhatnának örökbe. (A részletes eredményeket lásd a III., a IV. és az V. táblázatban.)

III. táblázat. Helyesnek tartaná, ha a homoszexuálisok egyesületet alapítanának érdekeik védelmére? (2002, 2003)

	2002 (%)	2003 (%)
Helyesnek tartaná	51,2	41,8
Nem tartaná helyesnek	35,7	47,0
Nincs válasz	13,1	11,2

IV. táblázat. Elfogadhatónak tartaná, ha azonos neműek is köthetnének házasságot? (2002, 2003)

	2002 (%)	2003 (%)
Elfogadhatónak tartaná	27,8	21,0
Nem tartaná elfogadhatónak	63,9	72,9
Nincs válasz	8,3	6,1

V. táblázat. Elfogadhatónak tartaná, ha azonos nemű együtt élő partnerek gyereket fogadhatnának örökbe? (2002, 2003)

	2002 (%)	2003 (%)
Elfogadhatónak tartaná	26,2	17,9
Nem tartaná elfogadhatónak	66,0	76,2
Nincs válasz	7,8	5,9

A bemutatott közvélemény-kutatási eredmények ugyan elég el-
lentmondásosak, ám inkább azt támasztják alá, hogy a homoszexualitás
társadalmi elfogadottsága Magyarországon viszonylag alacsony mértékű.
A 2003-as eredmények is azt mutatták, hogy a magyar válaszadók többsége
(kb. 60%-a) a bűn, a betegség vagy a társadalmi deviancia kategóriájába
sorolta a homoszexualitást, míg alig több mint 10%-uk gondolta úgy,
hogy az azonos nemű partner választása alapvető joga az embereknek.
(1997 és 2003 között egyedül a homoszexualitást az egyén magánügyeként
értelmező vélemények aránya növekedett egyértelműen: 1997-ben ez az arány
20,4% volt, 2002-ben 25,7% és 2003-ban 29,8%.)

Ugyanakkor az Európai Társadalomtudományi Elemzések 2002-es és
2005-ös adatai szerint Magyarországon a válaszadók majdnem fele (48,7%,
illetve 47,5%) egyetértett vagy teljesen egyetértett azzal, hogy hagyni kell,
hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket úgy,
ahogy akarják.¹⁰ (A részletes eredményeket lásd a VI. táblázatban.) A kuta-
tás adatai szerint a válaszadók véleményét nagymértékben befolyásolta
életkoruk, lakókörnyezetük és iskolai végzettségük, míg a válaszadók ne-
me e kérdés megítélésében nem tűnt meghatározó tényezőnek.

VI. táblázat. Milyen mértékben ért egyet: hagyni kell, hogy a meleg férfiak és
a leszbikus nők szabadon éljék az életüket úgy, ahogy akarják? (2002, 2005)

	2002 (%)	2005 (%)
Teljesen egyetért	16,4	15,0
Egyetért	32,3	32,5
Egyet is ért, meg nem is	22,5	20,7
Nem ért egyet	16,1	18,9
Egyáltalán nem ért egyet	12,8	13,0

10 European Social Survey (ESS) – Európai Társadalomtudományi Elemzések
(EUTE) 2002–2005. Az adatközlést köszönöm Füstös Lászlónak és Szabados
Tímeának.

Nemzetközi összehasonlításban a 2005-ös magyar eredmények szintén a homoszexualitás társadalmi elfogadottságának alacsony szintjét tükrözték: a vizsgált 24 ország közül Magyarország – 2,8-as átlageredménnyel (ötös skálán, ahol 1=teljesen egyetért, 5=egyáltalán nem ért egyet) – a 20. helyen szerepelt. A 24 ország átlageredményei a következők voltak: Hollandia (1,7), Dánia (1,7), Izland (1,7), Svédország (1,9), Belgium (1,9), Luxemburg (1,9), Franciaország (2), Norvégia (2), Svájc (2,1), Írország (2,1), Egyesült Királyság (2,1), Ausztria (2,1), Németország (2,2), Spanyolország (2,2), Finnország (2,3), Portugália (2,4), Csehország (2,4), Szlovénia (2,6), Görögország (2,7), Magyarország (2,8), Szlovákia (2,8), Észtország (2,9), Lengyelország (3), Ukrajna (3,1).¹¹

2003-ban egy nemzetközi közvélemény-kutató cég egy nagymintás (N=15 074) európai kutatást végzett, melynek keretében 30 európai országban kérdezte meg, hogyan vélekednek a homoszexuális házasság és örökbefogadás engedélyezéséről. A mintában szerepelt Magyarország is (N=500).¹² (A részletes eredmények a VII–X. számú táblázatokban találhatóak.) A kutatás eredményei szerint a 15 régi európai uniós országban a válaszadók 57%-a egyetértene az azonos neműek házasságának engedélyezésével, és 42%-uk kedvezően ítélte meg az azonos nemű párok általi örökbefogadások lehetőségét. Ugyanezeket a kérdéseket jóval kedvezőtlenebbül ítélték meg az új tagországokban: 28,8%-uk támogatta (míg 64% ellenezte) az azonos neműek házasságát, az örökbefogadást illetően pedig mindössze 19,3%-os volt a támogatók (és 73,7%-os az elutasítók) aránya. Ebben az összefüggésben a magyar eredmények – melyek szerint az azonos neműek házasságának lehetőségével a válaszadók 37%-a értett egyet (és 55%-a elutasította), az örökbefogadást pedig 34%-uk támogatta (és 60%-uk elutasította) – semmiképpen nem tartoznak a legkedvezőtlenebbek közé.

Az eredmények azt is mutatták, hogy e kérdések megítélését nagymértékben befolyásolta a válaszadó neme, kora, iskolázottsága, vallási hovatartozása és politikai elkötelezettsége: a nők, a fiatalabbak, a felsőfokú végzettségűek, a nem vallásosak és a baloldali politikai elkötelezettségűek nagyobb mértékben fejezték ki támogatásukat e kérdések tekintetében, mint mások. Az is kiderült, hogy a támogatás az adott országok jogalkotásának megfelelően változott: ahol már létezett – vagy éppen készülöben volt – az azonos neműek házasságkötését és az örökbefogadás ilyen formáját szabályozó törvény, ezt mindenütt a közvélekedésben is megjelenő, komoly társadalmi támogatottság övezte.

11 EUTE, 2005.

12 EOS Gallup Europe – www.eosgallupeurope.com/homo/index.html

A 2006 őszén a lakosság összetétele tekintetében reprezentatív mintákon lekérdezett *Eurobarometer 66*¹³ (N=29 152) eredményei szerint az Európai Unió 25 tagországában a 15 évnél idősebb válaszadók 44%-a értett egyet azzal, hogy a homoszexuálisok házasságát egész Európában engedélyezni kellene. (A részletes eredmények a XI–XII. számú táblázatokban találhatóak.) A kérdést Hollandiában (82%), Svédországban (71%) és Dániában (69%) ítélték meg a legpozitívabban, míg a ciprusi (14%), a lettországi (14%) és a romániai (11%) válaszok voltak a legelutasítóbbak. Magyarországon a válaszadók (N=1005) 18%-a értett egyet ezzel a kérdéssel. A homoszexuálisok általi örökbefogadás engedélyezésével kapcsolatban az európai válaszadók 32%-a fejezte ki egyetértését. Ez esetben is Hollandiából (69%), Svédországból (51%) és Dániából (44%) érkezett a legtöbb támogatás, míg a legelutasítóbbak a romániai (8%), a máltai (7%) és a lengyelországi (7%) válaszadók voltak. A magyarországi válaszadók közül 13% fejezte ki egyetértését ezzel a kérdéssel kapcsolatban.

II.2. Médiabeli láthatóság

Ebben az alfejezetben a homoszexualitás *mainstream* médiabeli láthatóságát, azaz társadalmi észlelhetőségét a homoszexualitás társadalmi elfogadottságának egyik indikátoraként vizsgálom.¹⁴ Ehhez egy korábbi kutatásom eredményeit ismertetem röviden, mely kutatás során a HVG – Heti Világgazdaság – című, megközelítően 115 ezres heti példányszámú gazdasági, politikai hírmagazinban 1993 és 2000 között megjelent homoszexualitás-reprezentációkat elemeztem.

Az angol *The Economist* mintájára készülő HVG heti megjelenése révén jól követi a magyar társadalom belső történéseit, ugyanakkor széles körű nemzetközi kitekintést nyújt a magyar olvasó számára is valamilyen szempontból aktuálisra váló témák bemutatásával. Tehát ugyanazzal a feltételezéssel éltem, mint Funkhauser az 1970-es évek elején: a hetilapok – köztük a HVG – ugyan nem tekinthetők elsődleges információforrásnak, mégis valószínűsíthető, hogy tartalmuk „megfelel a kiemelt médiumok – a televízió és a napilapok – tartalmának” (Funkhauser, 1973:64).

13 European Commission (2006) STANDARD EUROBAROMETER 66 – Public Opinion in the European Union. First Results. Autumn 2006 – TNS Opinion & Social – http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.htm

14 A vizsgálat részletes eredményeit lásd: Takács, 2004:97–139.

VII. táblázat. A homoszexuális házassággal kapcsolatos attitűdök Európában – 2003

	Teljesen egyetért	Inkább egyetért	Inkább nem ért egyet	Egyáltalán nem ért egyet
BELGIUM	37%	30%	9%	22%
DÁNIA	66%	16%	5%	12%
NÉMETORSZÁG	36%	29%	13%	20%
GÖRÖGORSZÁG	5%	11%	10%	71%
SPANYOLORSZÁG	28%	40%	10%	14%
ÍRORSZÁG	16%	30%	16%	32%
OLASZORSZÁG	17%	30%	15%	37%
LUXEMBURG	35%	36%	9%	15%
HOLLANDIA	62%	18%	6%	12%
AUSZTRIA	24%	24%	13%	28%
PORTUGÁLIA	9%	34%	25%	28%
FINNORSZÁG	33%	23%	11%	29%
FRANCIAORSZÁG	25%	33%	14%	26%
SVÉDORSZÁG	51%	18%	5%	21%
EGYESÜLT KIRÁLYSÁG	17%	30%	15%	30%
15 EU-tag (2004)	27%	30%	12%	27%
BULGÁRIA	6%	13%	14%	55%
CIPRUS	4%	5%	4%	76%
CSEHORSZÁG	17%	33%	20%	28%
ÉSZTORSZÁG	13%	22%	14%	42%
<i>MAGYARORSZÁG</i>	14%	23%	12%	43%
LETTORSZÁG	4%	15%	9%	65%
LITVÁNIA	6%	20%	20%	42%
MÁLTA	6%	17%	16%	54%
LENGYELORSZÁG	7%	11%	14%	56%
ROMÁNIA	7%	10%	9%	69%
SZLOVÁKIA	4%	26%	29%	41%
SZLOVÉNIA	19%	21%	5%	50%
TÖRÖKORSZÁG	1%	15%	26%	53%
13 EU-tagjelölt	6%	16%	18%	52%
25 EU-tag (2004 után)	25%	28%	13%	30%
SVÁJC	37%	28%	11%	20%
NORVÉGIA	40%	26%	14%	17%

VIII. táblázat. A homoszexuális házassággal kapcsolatos pozitív és negatív attitűdök Európában – 2003

	(++/+) egyetértés	(– /–) egyet nem értés
BELGIUM	67%	31%
DÁNIA	82%	17%
NÉMETORSZÁG	65%	34%
GÖRÖGORSZÁG	16%	80%
SPANYOLORSZÁG	68%	24%
ÍRORSZÁG	46%	48%
OLASZORSZÁG	47%	52%
LUXEMBURG	71%	24%
HOLLANDIA	80%	18%
AUSZTRIA	48%	41%
PORTUGÁLIA	43%	53%
FINNORSZÁG	56%	39%
FRANCIAORSZÁG	58%	40%
SVÉDORSZÁG	70%	26%
EGYESÜLT KIRÁLYSÁG	47%	45%
15 EU-tag (2004)	57%	39%
BULGÁRIA	20%	69%
CIPRUS	9%	81%
CSEHORSZÁG	50%	48%
ÉSZTORSZÁG	35%	56%
MAGYARORSZÁG	37%	55%
LETTORSZÁG	19%	74%
LITVÁNIA	26%	62%
MÁLTA	23%	69%
LENGYELORSZÁG	19%	70%
ROMÁNIA	17%	77%
SZLOVÁKIA	30%	70%
SZLOVÉNIA	40%	55%
TÖRÖKORSZÁG	16%	79%
13 EU-tagjelölt	23%	70%
25 EU-tag (2004 után)	53%	43%
SVÁJC	65%	31%
NORVÉGIA	66%	31%

IX. táblázat. A homoszexuális párok általi örökbefogadással
kapcsolatos attitűdök Európában – 2003

	Teljesen egyetért	Inkább egyetért	Inkább nem ért egyet	Egyáltalán nem ért egyet
BELGIUM	19%	28%	16%	34%
DÁNIA	31%	23%	14%	31%
NÉMETORSZÁG	26%	31%	19%	22%
GÖRÖGORSZÁG	4%	6%	10%	77%
SPANYOLORSZÁG	24%	33%	17%	20%
ÍRORSZÁG	10%	24%	23%	38%
OLASZORSZÁG	9%	16%	24%	50%
LUXEMBURG	19%	30%	19%	31%
HOLLANDIA	39%	25%	17%	18%
AUSZTRIA	14%	18%	20%	38%
PORTUGÁLIA	5%	20%	33%	37%
FINNORSZÁG	13%	18%	19%	46%
FRANCIAORSZÁG	12%	27%	22%	38%
SVÉDORSZÁG	27%	16%	12%	38%
EGYESÜLT KIRÁLYSÁG	12%	23%	22%	38%
15 EU-tag (2004)	18%	25%	20%	35%
BULGÁRIA	5%	9%	12%	64%
CIPRUS	3%	3%	4%	80%
CSEHORSZÁG	9%	26%	23%	41%
ÉSZTORSZÁG	9%	18%	14%	52%
MAGYARORSZÁG	13%	21%	14%	47%
LETTORSZÁG	2%	9%	9%	72%
LITVÁNIA	3%	10%	20%	55%
MÁLTA	3%	7%	12%	74%
LENGYELORSZÁG	3%	7%	12%	63%
ROMÁNIA	5%	6%	8%	77%
SZLOVÁKIA	3%	14%	32%	51%
SZLOVÉNIA	12%	18%	7%	60%
TÖRÖKORSZÁG	1%	15%	30%	48%
13 EU-tagjelölt	4%	13%	19%	57%
25 EU-tag (2004 után)	16%	23%	19%	39%
SVÁJC	18%	29%	20%	31%
NORVÉGIA	12%	25%	26%	33%

X. táblázat. A homoszexuális párok általi örökbefogadással kapcsolatos pozitív és negatív attitűdök Európában – 2003

	(+++) egyetértés	(– –/–) egyet nem értés
BELGIUM	47%	50%
DÁNIA	54%	45%
NÉMETORSZÁG	57%	41%
GÖRÖGORSZÁG	11%	87%
SPANYOLORSZÁG	57%	37%
ÍRORSZÁG	34%	61%
OLASZORSZÁG	25%	74%
LUXEMBURG	49%	50%
HOLLANDIA	64%	35%
AUSZTRIA	33%	58%
PORTUGÁLIA	25%	69%
FINNORSZÁG	30%	65%
FRANCIAORSZÁG	39%	60%
SVÉDORSZÁG	42%	50%
EGYESÜLT KIRÁLYSÁG	35%	60%
15 EU-tag (2004)	42%	55%
BULGÁRIA	14%	76%
CIPRUS	6%	84%
CSEHORSZÁG	35%	63%
ÉSZTORSZÁG	27%	65%
<i>MAGYARORSZÁG</i>	34%	60%
LETTORSZÁG	11%	81%
LITVÁNIA	13%	75%
MÁLTA	10%	86%
LENGYELORSZÁG	10%	75%
ROMÁNIA	11%	85%
SZLOVÁKIA	17%	82%
SZLOVÉNIA	30%	66%
TÖRÖKORSZÁG	16%	78%
13 EU-tagjelölt	17%	76%
25 EU-tag (2004 után)	38%	57%
SVÁJC	47%	51%
NORVÉGIA	37%	59%

XI. táblázat. A homoszexuális házasságokat engedélyezni kellene egész Európában – 2006-os adatok. Az egyetértés mértéke (%)

Hollandia	82
Svédország	71
Dánia	69
Belgium	62
Luxemburg	58
Spanyolország	56
Németország	52
Csehország	52
Ausztria	49
Franciaország	48
Egyesült Királyság	46
Finnország	45
EU-25 átlaga	44
Írország	41
Olaszország	31
Szlovénia	31
Portugália	29
Észtország	21
Szlovákia	19
Magyarország	18
Málta	18
Litvánia	17
Lengyelország	17
Görögország	15
Bulgária	15
Ciprus	14
Lettország	14
Románia	11

E feltételezés alapján az mondható, hogy a HVG cikkeinek tematikája követi és bemutatja az adott hét fontosabb belföldi és nemzetközi eseményeit: az írásokból tehát következtetni lehet arra, hogy egy adott időszakban melyek voltak a magyarországi közérdeklődésre is számot tartó események, hírek a világban.

A vizsgálat alapanyagát a HVG 8 évfolyamának összesen 40 332 cikke alkotta, melyek közül 189-ben szerepelt utalás a homoszexualitásra, illetve a homoszexuálisokra. A 189 cikk közül pedig 32 kifejezetten a homoszexualitás témaköréről íródott. E médiareprezentációk elemzése révén a homoszexualitás „hírértékére” lehetett következtetni: azaz arra, hogy hogyan, mikor és mikor válhat a téma komoly közérdeklődésre méltóvá, nem csupán a napi szenzációhajhászat szintjén.

A homoszexualitás tematikája a vizsgált időszak kezdetétől folyamatosan jelen volt a HVG-ben, bár a magyarországi beszámolóknak ez a folyamatosság csak 1995–96-tól vált jellemzővé. 1996-tól – különösen

XII. táblázat. A homoszexuális párok általi örökbefogadást engedélyezni kellene egész Európában – 2006-os adatok. Az egyetértés mértéke (%)

Hollandia	69
Svédország	51
Dánia	44
Ausztria	44
Belgium	43
Spanyolország	43
Németország	42
Luxemburg	39
Franciaország	35
Egyesült Királyság	33
EU-25 átlaga	32
Írország	30
Olaszország	24
Finnország	24
Csehország	24
Portugália	19
Szlovénia	17
Észtország	14
Magyarország	13
Litvánia	12
Szlovákia	12
Bulgária	12
Görögország	11
Ciprus	10
Lettország	8
Románia	8
Málta	7
Lengyelország	7

1998-ig – a homoszexualitás magyarországi észlelhetősége a homoszexuálisok közvetlen megszólalási lehetőségével erősödni kezdett, ami összefüggésbe hozható a magyar homoszexuális aktivizmus egyre hatékonyabbá válásával. (Ezzel kapcsolatban lásd a XIII. táblázatot.)

A homoszexualitás tematikáján belül elsősorban a büntető és polgári jogi (főként az azonos neműek szexuális kapcsolatának büntethetőségére vagy az azonos neműek életközösségének jogi elismerésére vonatkozó) törvények megváltoztatására irányuló – sikeres vagy sikertelen – kezdeményezések voltak esélyesek a hírérték megszerzésére. Az ilyen típusú különféle kezdeményezések országspecifikus jellegének hangsúlyozása mellett már a kezdetektől jellemző volt a homoszexuálisok problémáinak tágabb, emberi jogi kontextusban való ábrázolása. A magyar témájú cikkekben szintén fokozatosan erősödött a homoszexuálisok – azaz egy társadalmi kisebbséget alkotó csoport – megkülönböztetésének alapvető emberi jogi problémaként, valamint az Európai Unió tagországainak

XIII. táblázat. A HVG-ben 1993 és 2000 között megjelent,
a homoszexualitással foglalkozó cikkek gyakoriságának
és terjedelmi arányainak¹⁵ áttekintése éves bontásban

Megjelenés éve	I. Homoszexualitás tematikájú cikkek gyakorisága és terjedelme		II. Magyarországról szóló cikkek gyakorisága és terjedelme (I. belül)		III. Közvetlen megszólalás gyakorisága és terjedelme (II. belül)	
1993	4	20166 k (14,86%)	1	5275 k (8,7%)	–	–
1994	2	6137 k (4,52%)	–	–	–	–
1995	3	18576 k (13,7%)	1	7458 k (12,3%)	–	–
1996	7	24130 k (17,8%)	6	17747 k (29%)	1	1554 k (13%)
1997	3	15112 k (11,14%)	2	11047 k (18,1%)	1	1502 k (12,6%)
1998	6	25050 k (18,46%)	3	10694 k (17,5%)	2	5620 k (47,2%)
1999	3	9357 k (6,89%)	1	883 k (1,4%)	–	–
2000	5	17131 k (12,62%)	3	8021 k (13%)	1	3242 k (27,2%)
Összesen	33 cikk	135659 k (100%)	17 cikk	61125 k (100%)	5 cikk	11918 k (100%)

többségében elvárasként vagy működő gyakorlatként meglévő antidiszkriminációs szabályozás igényként való megjelenítése.

A homoszexuálisokkal kapcsolatos sztereotípiák közül a legerősebb motívumként a promiszkuitásra való közvetlen vagy – elsősorban az AIDS kapcsán – közvetett utalás mutatkozott. Ebben fontos szerepet játszott a „homoszexuális rizikócsoportha” való utalás: itt volt a leginkább tetten érhető a homoszexuálisok és a gyakori szexuális partnercsere közötti látszatkorreláció. Valószínűleg az sem véletlen, hogy éppen az AIDS, illetve a promiszkuitás kapcsán tűntek fel a homoszexuálisok a leghomogenizáltabb módon: olyan egységes „(rizikó)csoporthként”, ahol a valós szexuális gyakorlatokhoz képest a homoszexuáliscsoporthtagság vált elsődlegessé az ítéletalkotásban.

A homoszexualitással és a homoszexuálisokkal kapcsolatos terminológiai vizsgálatból arra lehetett következtetni, hogy – az elsősorban a beszélő és a homoszexuálisok közötti társadalmi távolság hangsúlyozására

¹⁵ A cikkek terjedelme a szöveg karakterszámában van megadva.

szolgáló negatív vagy trágár konnotációjú, régóta használatos kifejezések továbbélése mellett – Magyarországon az 1990-es évek második felére elfogadott és egyre elterjedtebb köznyelvi formává vált a homoszexuálisok önmeghatározásának tiszteletét sugalló *meleg* kifejezés. A *meleg* szó használata sokkal jellemzőbb volt a kifejezetten homoszexuális tematikájú írásokban, mint egyébként – de a többi témakörrel összehasonlítva a homoszexualitás tematikáján belül a pozitív kontextusok is jóval nagyobb arányban fordultak elő.

A HVG-ben szereplő homoszexualitással kapcsolatos médiareprezentációk értelmezhetők tehát a homoszexualitás Magyarországon is fokozatosan növekvő társadalmi láthatóságának, észlelhetőségének a dokumentumaiként. E társadalmi észlelhetőség szintje egyrészt utalhat a homoszexuálisok társadalmi integrációjának milyenségére, másrészt jól tükrözi a homoszexuális kisebbség társadalombeli erőviszonyait és önki-fejezési lehetőségeik körét.

II.3. Társadalmi és kulturális infrastruktúra

Az LMBT-emberek rendelkezésére álló társadalmi és kulturális infrastruktúra magában foglalja az érdekvédelemi szervezeteket, valamint azokat a virtuális és valós helyeket, ahol találkozhatnak, életüket szervezhetik és szórakozhatnak.

Az LMBT-emberek érdekeit több hivatalosan bejegyzett szervezet képviseli Magyarországon. Ezek a következők: a Háttér Társaság a Melegekért, a Labrisz leszbikus szervezet, a Lambda Budapest Baráti Társaság, a Habeas Corpus Munkacsoport, az Öt Kenyér Keresztény Közösség, a DAMKÖR (Dél-Alföldi Melegek Köre), az Együtt Egymásért Kelet Magyarországon, a Szimpozion, az Atlasz sportegyesület és a Szivárvány Misszió Alapítvány. Az első Magyarországon hivatalosan bejegyzett homoszexuális szervezetet 1988-ban alapították: a Homeros-Lambda egyesület azonban ma már nem működik.

A *Háttér Társaság a Melegekért* 1995-ben alakult azzal a céllal, hogy hozzájáruljon a magyarországi szexuális kisebbségek szerveződésének előmozdításához, a melegekről, leszbikusokról, biszexuálisokról és transzneműekről kialakult és széles körben elterjedt előítéletek és sztereotípiák eloszlatásához, a nyíltabb társadalmi párbeszéd kialakulásának elősegítéséhez, az LMBT-emberek elleni nyílt és rejtett megkülönböztetés

megszüntetéséhez.¹⁶ 1996-tól működtetik információs és lelkisegély-szolgálatukat, melyhez az érdeklődők személyesen és telefonon egyaránt fordulhatnak. 2000-től megindították a Háttér Meleg Jogsegély Szolgálatot, ahol ügyvédek segítségével szaktanácsadást és jogi képviseletet nyújtanak. Tagjainak számát és tevékenységi körét tekintve ez a legnagyobb és legaktívabb magyar LGBT-szervezet.

A *Labrisz Leszbikus Egyesület*, mely informálisan már 1996 óta működött, hivatalosan 1999-ben alakult meg. A Labrisz tevékenységi körébe tartozik a közösség-szervezés, a leszbikus és biszexuális nők láthatóságának növelése, valamint a szélesebb társadalommal való párbeszéd kialakítása publikációkon és ismeretterjesztésen keresztül.¹⁷ 2000-ben az Európai Unió PHARE Demokrácia mikroprojekthez keretében az egyesület egy oktatási programot készített középiskolás diákok és tanárok számára, mely program fő célja segítséget nyújtani az emberek sokféleségét elfogadó iskolai környezet megteremtésében, ahol a meleg és leszbikus diákok is biztonságban érezhetik magukat.

A *Lambda Budapest Meleg Baráti Társaság* a legrégebbi magyar melegszerződés, 1991-ben alakult. Fő tevékenységük a *Mások* című, havi rendszerességgel publikált meleg kulturális és érdekvédelmi lap kiadása, melynek első nem hivatalos példánya már 1989-ben megjelent.¹⁸

A *Habeas Corpus Munkacsoport* nevű emberjogi civil szervezet 1996-ban alakult, és 1997 óta működtet jogsegélyszolgálatot. Tevékenységi körükbe tartozik a nők, a gyermekek és a szexuális kisebbségek jogvédelme, valamint az ismeretterjesztés a testtel, a szexualitással kapcsolatos önrendelkezési jogokról, és a nők, a bántalmazott gyerekek, a szexuális kisebbségiek jogairól.¹⁹

Az *Öt Kenyér Keresztény Közösség a Homoszexuálisokért* nevű szervezet, melyet katolikus hívők alapítottak 1996-ban, mára ökumenikus keresztény közösségé vált. Fő céljuk a keresztény melegok segítése, akik keresztény hitük és homoszexuális irányultságuk összeegyeztetésének problémáival küzdenek.²⁰

A *Dél-Alföldi Meleg Baráti Kör* (DAMKÖR) a legrégebbi vidéki melegszerződés Magyarországon, melyet Szegeden alapítottak 1999-ben.

16 www.hatter.hu

17 www.labrisz.hu

18 www.masok.hu

19 <http://hc.netstudio.hu>

20 www.otkenyer.hu

Fő tevékenységi körükbe tartozik a Szegedi Egyetemi Meleg Kör, a DAMKÖR-klub és egy telefonszolgálat működtetése.²¹

Az „Együtt Egymásért Kelet-Magyarországon” volt a második hivatalosan bejegyzett meleg szervezet. Fő tevékenységük a meleg közösség-építés elősegítése és az AIDS prevencióban való részvétel. Együttműködnek a www.melegkelet.ini.hu (Meleg Kelet) internetes portállal.

A *Szimpozion Baráti Társaság* (Meleg, Lesbikus, Biszexuális és Transznemű Fiatalok Kulturális, Oktatási és Szabadidős Egyesülete) 2002 márciusában alakult meleg és biszexuális fiatalok összefogásával. Fő céljuk az LMBT-fiatalok közösségszervezésének elősegítése. Ehhez hozzájárul Pocok-klub elnevezésű programjuk, melynek keretében rendszeresen kulturális klubesteket szerveznek.²² A Szimpozion indította útjára 2006 őszén a „Bújj elő!” kampányt, melynek keretében elkészítették a www.melegvagyok.hu internetes portált.

Az *Atlasz Lesbikus, Meleg, Biszexuális és Transznemű Sportegyesület* 2004-ben alakult meg hivatalosan, de egyes szakosztályai már korábban is működtek. A szervezetnek ma tíz szakosztálya van: futás, hegy- és sziklamászás, labdarúgás, kerékpár, kézilabda, kosárlabda, tánc, tollaslabda, túra, úszás.²³

A *Szívárvány Misszió Alapítványt* a Háttér Társaság, a Labrisz egyesület és a Lambda Budapest Baráti Társaság hozta létre 2001-ben, elsősorban egy évenkénti – eleinte meleg és lesbikus, majd egyre inkább LMBT – kulturális fesztivál megszervezésére.²⁴ A meleg és lesbikus kulturális fesztivál általában az év legfontosabb LMBT kulturális eseménye. 2006-ban került sor a 11. fesztivál megrendezésére, melynek programjában a melegbüszkeség-napi felvonulás mellett szerepelt több műhelybeszélgetés, könyv- és filmbemutató.

Budapesten több bár, kávézó, klub, hotel, étterem, szauna és sétáló-ismerkedő hely áll elsősorban a meleg férfiak rendelkezésére, melyek esetenként az LMBT-közönség egyéb szegmenseinek igényeit is kiszolgálják. Kifejezetten lesbikus helyeket nehezebb találni, de rendszeresen szerveződnek kizárólag, illetve főként a nőknek szóló rendezvények. Az utóbbi években egyre több klub és összejövetel várja vidéken is az érdeklődőket – bár ezeken a helyeken is többnyire a meleg férfiak fordulnak meg.

21 www.tar.hu/damkor

22 <http://szimpozion.hu>

23 www.atlaszsport.hu

24 www.szivarvany-misszio.hu

II.3.1. Saját média: szimbolikus környezetteremtés

Magyarországon 1989 és 2006 között az LMBT-szervezetek belső használatra készülő hírlevelei mellett mindössze egy melegmagazin jelent meg folyamatos havi rendszerességgel: a *Mások*. (A lap 1989 óta jelenik meg, de hivatalosan 1991 óta működik. Ma az interneten is elérhető.²⁵) Bár a *Mások* elméletileg nyitott a leszbikusok felé is, gyakorlatilag szinte kizárólag meleg férfiak számára készülő és szinte kizárólag meleg férfiak által készített magazin. A *Mások* névválasztása üzenetértékű volt: az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején ez tűnt a legmegfelelőbb címnek. A szerkesztők beszámolója szerint ma már biztosan más névvel indítanának lapot: „Manapság egészen másként gondolkodnak az emberek mindenről. A mindennapok részévé vált, hogy meleg is vannak a világon. De amikor mi kezdtük, akkor még másfajta világ volt. Az elmúlt tíz év során annyira megváltozott a helyzet, hogy ma már nincs miért ilyen nevet választani. [...] Akkoriban az identitásunk felvállalására utalt, ma viszont inkább elkülönülést sugall.”²⁶

A havonta kiadott, reklámfüzet jellegű *Na végre! 100% GAY* című ingyenes kiadvány 2001 óta jelenik meg. A *Na végre!* több éves sikeres működése a magyarországi „rózsaszín gazdaság” megerősödésére utalhat: kiadása ugyanis reklámbevételekre épülő üzleti vállalkozás.

2006 áprilisában jelent meg a *Boxer* „meleg életmódmagazin” első száma, amely elsősorban a megfelelő vásárlóerővel bíró középosztálybeli meleg férfiak olvasótáborát célozza meg. A *Boxer*nek – bár eredetileg havi rendszerességgel megjelenő kiadványnak szánták – 2006 folyamán mindössze négy száma készült el.

1997–98-ban négy alkalommal jelent meg a *Labrisz* című leszbikus kiadvány. Rendszeresen megjelenő magyar leszbikus lap nincs ugyan jelenleg, a leszbikus aktivisták azonban igen aktívan publikálnak – ám elsősorban könyveket. A *Labrisz* egyesület egy nagyobb összegű pályázati pénz elnyerésekor úgy döntött ugyanis, hogy egy „rendes leszbikus lap” elindítása helyett anyagi forrásait inkább könyvkiadásra fordítják. Az egyesület belső használatra hírlevelet ad ki.

Jelenleg csak néhány kifejezetten LMBT-tematikájú rádióműsor létezik Magyarországon: az 1994 óta a közszolgálati rádión havonta jelentkező *Önazonos*; egy nonprofit, interneten is (illetve néha csak ott) el-

25 www.masok.hu

26 Forrás: Interjú Bencze Gáborral, a *Mások* főszerkesztőjével.

érhető rádióadó kétheti műsorai: az 1996-ban indult *Szappanopera helyett* és a 2000-ban indult *Zártkörű lányok*; valamint a 2005 óta egy kereskedelmi rádióadón hetente hallható *Meleg helyzet*. 2007. januártól működik az interneten a *GayRadio.hu* közösségi rádió. (1997-ben indult, de jelenleg szünetel a nonprofit internetes Parádió adása, illetve egy nonprofit közösségi rádióadón szintén 1997-ben indult, de már megszűnt a *Ki más?!* című műsor.) Fontos megjegyezni, hogy a rádióprogram-készítés, összehasonlítva a nyomtatott sajtó és a televíziós műsorok előállításai költségével, igen költséghatékony megoldást jelent.

A három fő LGBT internetes portál közül a *gay.hu* 1996 óta, a *pride.hu* – az első magyar hivatalosan bejegyzett internetes melegportál – pedig 2001 óta működik. A 2001 óta működő *TranSexual Online*, a transzszexuális kisebbség támogatásának fő magyarországi fóruma információt szolgáltat és tanácsadással is foglalkozik.²⁷ Az internetes portálok a magyarországi internet-hozzáférés arányának növekedésével egyre nagyobb fontosságúak.

Az LGBT-médiát tipikusan a szexuális kisebbségek tagjai készítik: főként melegok és leszbikusok. A szexuális kisebbségek általában osztoznak a többi viszonylag korlátozott társadalmi erővel bíró – például az etnikai – kisebbség *mainstream* médiasorsában, ami a láthatóság alacsony fokával és a sztereotip ábrázolásmóddal jellemezhető. Ezért a szexuális kisebbségi média termékei értelmezhetők egy olyan szimbolikus környezet megteremtésének eszközeiként, ahol a csoportok tagjai otthon érezhetik magukat (vö.: Gross, 1991). A szexuális kisebbségek helyzete két fontos szempontból különbözik a „hagyományos” kisebbségektől: nincsenek a testükkel – például bőrük színével – megjelölve, így első ránézésre felismerhetetlenek; létezésük – többek szerint – megkérdőjelezi a „dolgok természetes rendjét”, ezért médiabeli megjelenésük problémákat okozhat. Mindazonáltal médiatermékeik felfoghatók a korlátozott társadalmi erővel bíró társadalmi csoportok sikeres társadalmi beilleszkedését, illetve esetenként a társadalmi intolerancia elleni küzdelmet segítő eszközeiként, valamint az integráció és a küzdelem dokumentumaiként is.

Az LGBT-médiát általában a szexuális kisebbségek tagjai készítik a szexuális kisebbségek tagjai számára – ám akadnak kivételek. Egy meleg szervezet vezetője szerint „természetesen az segíthet, ha valaki meleg, de nem gondolom, hogy csak azért, mert meleg vagy, feltétlenül jó minőségű meleg műsort vagy cikket tudsz készíteni”.²⁸ Az LGBT-média

²⁷ <http://tsonline.uw.hu>

²⁸ Forrás: Interjú Mocsonaki Lászlóval, a Háttér Társaság egyik ügyvezetőjével.

alapértelmezett célközönsége mellett szükségszerűen eléri a nagytársadalom meghatározott részeit is például az LMBT-emberek családján, barátain és munkatársain keresztül – és némely LMBT-médiacsínáló ezt a szempontot is figyelembe veszi.

A nagyobb múltú, kiterjedtebb LMBT-médiapiacokra egyfajta specializálódás jellemző: a vegyes – meleg és leszbikusok által együttesen készített, a melegeket és a leszbikusokat együttesen célcsoportjának tekintő – médiából homogenizáltabb, például kifejezetten meleg férfiakat vagy leszbikus nőket megcélzó média válik. A Mások magazin célközönségébe a kezdetekkor a nők is beleértődtek, mára azonban a szerkesztők szerint „98%-ban meleg” lap lett belőle. A specializáció a fejlődés meghatározott fokának elérését jelezheti, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a különböző LMBT-szegmensek közötti együttműködés teljesen véget érne. A közös rendezvények, fesztiválok, felvonulások „vegyes” szervezésére jó példa a magyar LMBT kulturális fesztiválok lebonyolítása, ami több szervezet összefogásával történik.

Az LMBT-médiában az erotikus anyagok szerepeltetése mellett szólhatnak kulturális indokok – különösen a meleg férfiakat megcélzó termékek esetében –, és természetesen kereskedelmi érvek is. Másrészt viszont kulturális indokok alapján el is utasítható az erotikus anyagok szerepeltetése: a szex túlhangsúlyozása, valamint a tökéletes testek bemutatása zavarba ejtheti és meg is szégyenítheti a közönséget. Emellett fontos utalni arra, hogy esetenként nehéz objektíven megkülönböztetni a kulturális célú erotikát a pornográfiától.

Az LMBT-média legalapvetőbb funkciója az információszolgáltatás, amely független a társadalmi-kulturális környezet változásaitól. A többi – például a közösségépítési, az előbújásban (a *coming-out*ban, azaz önmaguk valamilyen szintű nyilvános felvállalásának folyamatában) támogató vagy a szórakoztató – funkció fontossága a társadalmi környezet jellemzőitől függően változhat. A nyilvános és a magánidentitások merev elkülönítésével jellemezhető antidemokratikus politikai rendszerekbe nehezen illeszthető identitáspolitikák természetes környezete a civil társadalom, a társadalmi önszerveződés terepe, amely a modern identitásszerveződések kereteként és egyben biztosítékeként szolgál (vö.: Erős, 1994). Magyarországon, ahol a civil tevékenység viszonylag új keletű és nem túl elterjedt társadalmi jellemző, az LMBT-identitások megerősítése még fontos média-funkciónak számít. Azonban az 1990-es évek elejéhez képest, amikor az LMBT-aktivizmus és a szexuális kisebbségi média szoros kapcsolatban állt egymással, ez a funkció fokozatosan veszít jelentőségéből.

Ahol a *mainstream* média nem képes az LGBT-emberek speciális igényeit kielégíteni, az érintetteknek külön médiatermékek létrehozásával kell kísérletezniük, amelyek az identitásépítés folyamatában pozitív szerepmodelleket nyújthatnak számukra. Ha a tömegmédiában nem jelennek meg ezek a szempontok, az az LGBT-emberek társadalmi diszkriminációjára utal. Valószínűsíthető, hogy a magyar aktivisták többsége számára is az jelentené az ideális állapotot, ha a *mainstream* média részévé válhatnának a különböző LGBT-médiatermékek, és így hatékonyabban lehetne közvetíteni az LGBT-emberek igényeit mind az érintettek, mind a társadalom felé.

Amint az LGBT-médiakészítés túlhaladja az önffinanszírozó, önkéntességen alapuló kezdeti fázist, a továbblépést vagy az üzleti vállalkozássá alakulás, vagy adományok és különböző pályázati pénzek felhajtása jelentheti. Ez általában döntési kényszer elé állítja a médiacsinálókat: az üzleti alapú finanszírozás politikai kompromisszumokhoz vezethet, míg az adományokból való finanszírozás bizonytalanabb, hiszen nehéz ilyen típusú forrásokra lelni. A legideálisabb helyzet tehát a kööttségek nélkül felhasználható nagy összegű adományok megszerzése lenne, de mivel ilyen lehetőség igen ritkán adódik, bizonyos esetekben az üzleti vállalkozássá alakulás jelenti az egyetlen járható utat.

Az LGBT-médiatermékek speciális jellege abból adódik, hogy politikai jelentőségük felszámolásán munkálkodva egyre nagyobb kulturális teret nyerhetnek. A saját médiának fontos kulturális hatása van: az LGBT-média jelentős szerepet kaphat a társadalmi elnyomás kulturális ellensúlyozásában. Hosszabb távon pedig a kulturális térnyerés legalább annyira hatékony felszabadító tényező lehet, mint a törvényi szabályozás.

*III. A társadalmi megkülönböztetés
megszüntetését és az egyenlő
bánásmód kialakítását
elősegítő intézkedések*

Ebben a fejezetben az LMBT-emberek jogi megkülönböztetésének megszüntetéséről valamint az egyenlő bánásmód jogi szabályozásának kialakításáról adok egy rövid magyar történeti áttekintést, mely során az európai intézmények szerepének kiemelése mellett a magyar és a nemzetközi civil szervezetek tevékenységének fontosságát hangsúlyozom. A fejezetben példákat hozok az egyenlő bánásmód igényérvényesítésének gyakorlati alkalmazási lehetőségeire is.¹

III.1. Történeti áttekintés

Magyarországon 2002 előtt az azonos neműek közötti kapcsolatok diszkriminációja leginkább a büntető törvénykönyv 199. paragrafusának létében, illetve a 201. paragrafusban szereplő – az azonos neműek (18 év) és a különböző neműek (14 év) közötti szexuális kapcsolatokban megállapított ún. beleegyezési korhatárra vonatkozó – megkülönböztetésben volt tetten érhető. Ez a jogi megkülönböztetés szolgált az azonos nemű partnerhez vonzódók intézményes diszkriminációjának alapjául. Szintén a társadalmi elutasításra utalt a némileg középkori szellemet idéző „természet elleni fajtalanság” kifejezés alkalmazása a törvénytövegekben.

A homoszexuális emberek jogi üldözésének történetéből kiviláglik, hogy a büntetőtörvényekben tetten érhető elutasítás gyökere egyfajta – a keresztény tanításokban fellelhető – erkölcsi ítélet volt. (Az azonos neműek közötti kapcsolatok jogi üldözésének történeti áttekintését a III.1. táblázat tartalmazza.) Az azonos neműekhez vonzódók jogi megkülönböztetése ellen egyes európai szerzők már a 19. század második felétől

1 A jogi esetek áttekintése és feldolgozása Dr. Kárpáti József szakértő segítségével készült.

III.1. táblázat. Áttekintés az azonos neműek közötti kapcsolatok jogi üldözésének történetéről

1978–2002	Eltérő beleegyezési korhatár: 14 év heteroszexuális kapcsolatokban, 18 év homoszexuális kapcsolatokban; a 18 év alatti azonos nemű partnerrel elkövetett „természet elleni fajtalanság” maximális büntetési tétele 3 év börtön. ²
1961–1978	Eltérő beleegyezési korhatár: 14 év heteroszexuális kapcsolatokban, 20 év homoszexuális kapcsolatokban; kiemelten szerepel a „másokat megbotránkoztató módon” elkövetett fajtalanság büntetése; a fajtalanság büntetése tekintetében már nincs különbségtétel nők és férfiak között (azaz a nők is büntethetővé válnak); az embernek állattal való fajtalansága kivonódik a büntetendő cselekmények köréből; kizárólag a „háztartási életközösségen kívüli” fajtalanságra kényszerítés tiltott (míg a házasságon belüli erőszakos nemi cselekmények tiltása egyáltalán nem szerepel – sőt az 1961/277. § szerint „Ha az elkövető és a sértett az elsőfokú ítélet meghozatala előtt házasságot köt, a büntetést korlátlanul enyhíteni lehet” ³); a „természet elleni fajtalanság” általános, azaz minden korlátozás nélküli pónalizálásának mellőzése; a 20 év alatti azonos nemű partnerrel vagy a „másokat megbotránkoztató módon” elkövetett „természet elleni fajtalanság” maximális büntetési tétele 3 év börtön.
1878–1961	A „természet elleni fajtalanság” (azaz „szodómia”) három esetét büntetik: (i) nemi közöszlést állattal, (ii) azonos nemű személlyel, (iii) vagy különböző nemű személlyel, de természetellenes módon; erőszak alkalmazása nélkül elkövetve vétségként kezelendő maximum egy év börtön büntetési tétellel, az erőszakos változat büntetnek számít és maximum öt év bebörtönzéssel fenyeget; a nők által elkövetett „természet elleni fajtalanságot” nem büntetik. ⁴
1878 előtt	Nincs meghatározott büntetése a „természet elleni fajtalanságnak” (egy 1843-as terminológia szerint: a „természet elleni közösködésnek”), illetve a „szodómiának” – a döntés a „bíró bölcsességén” múlik. Az 1751-es Bodo-féle <i>Jurisprudentia criminalis</i> szerint „a magyar nép annyira elsajátította az erényesség és szüziesség erényét és egyébként is olyan szemérmes, hogy tulajdonképpen nincs is szüksége külön ilyen törvényre, azaz még a büntetés által sem utal arra a lehetőségre, hogy ilyesmit egyáltalán el lehet követni”. ⁵ A <i>Constitutio criminalis Theresiana</i> 1769-es kiadásában a szodómia elsősorban az embernek állattal vagy holttesttel; másodsorban embernek azonos nemű partnerével – vagy eltérő nemű partnerrel természetellenes módon – való üzekedését jelentette; harmadsorban azt, ha valaki egyedül követett el természetellenes fajtalanságot, büntetése pedig a „föld színéről való tűz általi eltüntetés” volt. ⁶ II. József 1787-ben életbe lépett büntető törvénykönyvében a büntetést „bőjtöléssel szigorított fogházra” módosították. ⁷

szót emeltek: például a homoszexuális és a heteroszexuális szavakat 1868–69-ben megalkotó Kertbeny Károly azt hangsúlyozta, hogy az államnak nincs joga beavatkozni az állampolgárok magánéletébe. Ennek ellenére a későbbiekben a homoszexualitás medikalizált megközelítése uralta el a jogalkotást (vö.: Takács, 2004:81–92).

A 20. század második felében a magyar jogalkotók a homoszexualitást egyfajta „abnormális” biológiai – és így nem büntetendő – jelenségként határozták meg, mely ugyanakkor mégis valamilyen módon eltanulható, és elsajátítása különösen az ifjúság számára elkerülendő veszélyekkel jár.

2 1978. évi IV. törvény (Magyar Büntetőtörvény).

3 1961. évi V. törvény (Magyar Büntetőtörvény).

4 1878. évi V. törvény (Magyar Büntetőtörvény).

5 Pauler, 1864:110 – idézi Takács, 2004.

6 Halász, 1909:77 – idézi Takács, 2004.

7 Halász, 1909:84 – idézi Takács, 2004.

Az 1990-es évek végére a homoszexualitásra vonatkoztatható magyar jogalkotás ellentmondásai a jogalkalmazásban is felszínre törtek: több konkrét esetben is felmerült az azonos neműek kapcsolatát megkülönböztetéssel kezelő jogszabályok alkotmányellenessége. A nemzetközi – különösen az európai uniós – elvárások szintén a diszkriminatív szabályozások főlulvizsgálatát vetítették előre (vö.: Takács, 2004:96).

A magyar jogalkotásban és jogalkalmazásban tükröződő, homoszexualitással kapcsolatos nézetek vizsgálata során nyomon követhetők a homoszexualitás társadalmi kategorizációjának változatai: a homoszexualitás a 19. század végéig bűnként, a 20. század második feléig betegségként, majd a társadalomra bizonyos mértékig veszélyes normasértésként jelentült meg. Az azonos neműek kapcsolata mint szabadon választható és jogi megkülönböztetések nélkül élhető életforma egyelőre nem szerepel a magyar jogrendszer által kínált lehetőségek között.

III.2. Az LMBT-emberek jogi megkülönböztetése elleni harc

Tágabb értelemben az LMBT-emberekre vonatkozó antidiszkriminációs és egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogi szabályozás 1989-ben kezdődött, amikor a diszkrimináció tilalma bekerült az Alkotmány 70/A paragrafusába.

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi törvény⁸ elfogadása előtt is voltak Magyarországon diszkriminációellenes törvények, melyek között említhető az Alkotmány,⁹ a Munka Törvénykönyve,¹⁰ a közoktatási törvény¹¹ és az egészségügyről szóló törvény.¹² Elvileg ezek a törvények szexuális irányultságuktól függetlenül minden állampolgár – illetve az Alkotmány esetében minden Magyarországon tartózkodó személy – számára azonos bánásmódot biztosítottak az adott területeken, gyakorlatilag azonban csak az egészségügyről szóló törvény nevesítette a törvény szövegében a szexuális orientációt. Minden más esetben a szexuális irányultság a faji, a bőrszín szerinti, a nyelvi, a vallási, a politikai, a származási, a vagyoni vagy a születési helyzet alapján történő

8 2003. évi CXXV. törvény.

9 Alkotmány 70/A §.

10 1992. évi XXII. törvény 5. §.

11 1993. évi LXXIX. törvény 7. §.

12 1997. évi CLIV. törvény 7. §.

megkülönböztetést tiltó listák végén szereplő tágas „egyéb helyzet” halmaz egyik lehetséges, de nem szükségszerű elemeként értelmeződött.

Az 1990-es években, amikor az LMBT-emberekre vonatkozatható antidiszkriminációs és egyenlőbánásmód-szabályozás megalkotása egyáltalán nem szerepelt a magyar politika napirendjén, az Alkotmánybíróság joggyakorlata alapozta meg a melegekkel és leszbikusokkal szembeni megkülönböztető bánásmód jogellenességét. Azaz Farkas Lilla értelmezését idézve úgy is fogalmazhatunk, hogy ebben az időszakban a „többé-kevésbé progresszív megközelítésével a régióban aktivitásáról ismert magyar Alkotmánybíróság vállalta magára a melegjogok határvonalainak megvonását” (Farkas, 2000:87).

1995. március 7-én az Alkotmánybíróság a házasság és az élettársi kapcsolatok jogi szabályozásával kapcsolatos alkotmányjogi panasz kapcsán a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény 10. § (1) bekezdése alkotmányellenességének megállapítása iránti indítványt és a megsemmisítésére vonatkozó kérelmet elutasította, azaz úgy foglalt állást, hogy a házasságra vonatkozó hatályos jogi szabályozás, mely nem foglalja magában az azonos neműek házasodásának jogi lehetőségét, nem alkotmányesrtő.¹³ A döntés indoklásában többek között a következők szerepeltek:

Az Alkotmánybíróság az indítvány elbírálásakor abból indult ki, hogy a házasság intézménye kultúránkban és jogunkban is hagyományosan férfi és nő életközössége. Ez az életközösség tipikusan közös gyermekek születését és a családban való felnevelését célozza, amellett, hogy a házastársak kölcsönös gondoskodásban és támogatásban élésének is kerete. A gyermekek nemzésére és szülésére való képesség nem fogalmi eleme és nem feltétele a házasságnak, de a házasság eredeti és tipikus rendeltetéséből folyóan a házastársak különeműsége igen. [...] Az utóbbi évtizedekben kultúrkörünkben általában bekövetkezett a homoszexualitás dekriminalizációja; s mozgalmak indultak a homoszexuálisok hátrányos megkülönböztetése ellen. Másrészt változások tapasztalhatók a hagyományos családmoddellben is, elsősorban a házasságok tartósságát tekintve. Mindez azonban nem ok arra, hogy a jog eltérjen a házasságnak attól a jogi fogalmától, amely a mai állapothoz vezető hagyományban mindig is élt, és amely a mai jogokban is általános, továbbá amely a köztudat és köznyelv házasság-fogalmával összhangban van. A mai alkotmányok, és a házasságra és családra vonatkozó rendelkezései összefüggéséből levezethetően a magyar Alkotmány is, a férfi és nő közötti házasságot tartja értéknek, és azt védi. (Alkotmány 15, 67, 70/J. §) A hagyományos és a jelenleg kivételes életközösségek számára az állam különböző jogi lehetőségeket kínálhat, amellyel elismeri és a különböző életviszonyokba integrálja őket. Eközben nem kell az egyes életközösségek önértelmzését követnie, hanem

13 14/1995. (III. 13.)

fenntarthat és támogathat hagyományos intézményeket, mint ahogy az új jelenségek elismerésére létrehozhat új jogi formákat is, s ezzel egyszerűsít a közfelfogás számára a „normalitás” határait tágíthatja.¹⁴

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság ugyanebben a határozatában arra a döntésre jutott, hogy az azonos neműek közötti élettársi jogviszony elismerésének megtagadása alkotmány sértő és ellentétes az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésével, ezért – időt adva a kérdés rendezésére – a polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 578/G. § alkotmányellenessége vizsgálatára irányuló indítvány tárgyában az eljárást 1996. március elsejéig felfüggesztette.

E döntés indoklásában a következő érvek szerepeltek:

Két személy tartós életközössége megvalósíthat olyan értékeket, hogy az érintettek személyi méltóságának egyenlő figyelembevételé alapján az együtt élő személyek nemétől függetlenül igényt tarthat jogi elismerésre. [...] Az azonos neműeknek az élettársi viszonyhoz mindenben hasonló együttélése – a közös háztartásban együtt élés, az érzelmi, gazdasági és szexuális kapcsolat, az összetartozás minden vonatkozásban való vállalása harmadik személyekkel szemben – ma, ha nem is olyan tömegesen, de lényegében hasonlóan veti fel a jogi elismerés szükségességét, mint a terjedő élettársi viszonyok az ötvenes évek végétől kezdve. A különbség azonban az, hogy a jogállamban a probléma egyszersmind alapjogi kérdésként is felmerül, s az Alkotmánybíróságnak módja van ellátni kisebbségvédő feladatát. Az Alkotmány a házasságot, s nem az élettársi kapcsolatot részesíti kifejezett védelemben. Az élettársak külön, vagy azonos nemhez tartozásának kérdése a hátrányos megkülönböztetés összefüggésében jelentkezik. [...] Az Alkotmánybíróság megvizsgálta a hatályos jogszabályokat, amelyek az élettársra nézve jogot vagy kötelezettséget állapítanak meg, s úgy találta, hogy ezekben az életviszonyokban általában nincs jelentősége annak, hogy az élettársi viszony különböző nemű személyek között áll-e fenn. [...] ezért az emberi méltóság sérelme miatt az Alkotmány 70/A. §-ába ütköző megkülönböztetés az, ha a közös háztartásban érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személyek közül az azonos neműekre a jogszabály nem vonatkozik. Sőt, a kérdéses jogszabályok akkor töltik be hiánytalanul céljukat, ha az ilyen kapcsolatra is kiterjednek.¹⁵

Az Alkotmánybíróság döntésének következményeként az Országgyűlés az 1996. évi XLII. törvényben kiterjesztette a polgári törvénykönyv

14 14/1995. (III. 13.) AB-határozat – Indoklás II. rész. Közzétéve a Magyar Közlöny 1995. évi 20. számában; AB közlöny: IV. évf. 3. szám.

15 Uo. – Indoklás III. rész.

élettársi kapcsolatokat szabályozó rendelkezéseit¹⁶ az azonos nemű párokra is. A módosított törvény szerint két, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személy élettársi kapcsolatot létesíthet egymással. Az élettársi jogviszony, mely elsősorban vagyoni viszonyokat szabályoz, – a házassággal ellentétben – nem családjogi, hanem polgári jogi intézmény: a polgári perrendtartás szerint az élettársak hozzátartozók, de a családjogi törvény értelmében nem tekinthetők rokonoknak (vö.: Farkas, 2000:90). Ez egy nyilvántartásba vétel – azaz regisztráció – nélkül létrejövő faktuális jogviszony, ami azonban éppen a nyilvántartásba vétel hiányában utólagos bizonyítási problémákat vethet fel. Az 1996. június 16. óta hatályos – s akkoriban legalábbis részben progresszívnek tűnő – szabályozás által okozott egyik legfőbb probléma, hogy az azonos nemű párokat közvetett módon megfosztja számos, a házaspárok részére fenntartott kedvezménytől. Ezért az azonos nemű párok kapcsolatainak intézményesítése terén jogi reform lenne szükséges.

1999-ben az Alkotmánybíróság alkotmány sértőnek találta a büntető törvénykönyv vérfertőzéssel foglalkozó 203. § (3) bekezdésének azt a rendelkezését, mely nem nyilvánította bűncselekménnyé a különböző nemű testvérek közötti fajtalanságot, azaz a szexuális irányultság alapján tett különbséget az azonos nemű és a külön nemű testvérek között. A döntés következményeként az eredeti – „aki testvérével közösül vagy természet elleni fajtalanságot követ el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő” – törvényszövegnek a „vagy természet elleni fajtalanságot követ el” részét megsemmisítették. A határozat indoklásában többek között a következők szerepeltek:

A vizsgált tényállás nem nyilvánítja bűncselekménnyé a külön nemű testvérek közötti fajtalanság elkövetését. A tényállás tehát különbséget tesz ugyanazon magatartás tekintetében az azonos nemű és a külön nemű testvérek között. A különbségtétel alapja a vizsgált esetben egyedül a szexuális irányultság: eszerint a homoszexuális testvérpárokat fenyegető büntetéssel a törvény, a heteroszexuális testvérpárokat nem. Ez, az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdése alapján, az „egyéb helyzet” szerinti különbségtétel. Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint „az egyéb helyzet” szerinti különbségtételnél azt kell vizsgálni, hogy van-e annak „tárgyilagos mérlegelés szerint ésszerű oka” [35/1994. (VI. 24.) AB-határozat, ABH 1994. 197, 200.]. A vizsgált esetben ilyen ok nincs. Nem indokolható ésszerűen a külön nemű testvérek közötti fajtalanság és az azonos

16 Ptk. 578/G. § és 685/A. §.

nemű testvérek közötti fajtalanság eltérő büntetőjogi megítélése. Nem igazolható az sem, hogy eltérő lenne ezek társadalomra veszélyessége.¹⁷

A 21. század elején Magyarország azon kevés európai ország közé tartozott – például Ausztria mellett –, ahol a büntető törvénykönyv nyíltan és egyértelműen megkülönböztette az azonos nemű és a különböző nemű párokat az eltérő bejegyzési korhatárok megállapításával. 2002 júniusában az Európai Parlament külügyi bizottsága ismételten felszólította a magyar kormányt, hogy törölje el a büntető törvénykönyv azon rendelkezéseit – mindenekelőtt a 199. §-t –, melyek a homoszexuális férfiakat és a leszbikus nőket diszkriminálják.¹⁸ Nem sokkal ezután, 2002 szeptemberében a Magyar Alkotmánybíróság úgy határozott, hogy a büntető törvénykönyv 199. és 200. §-a alkotmányellenes és eltörölendő.

A következőkben az Alkotmánybíróság 2002. szeptember 3-ai határozatának indoklásából idézek:¹⁹

Az Európai Parlament 1984-ben fogadott el először olyan határozatot, amelyben felszólította a tagállamokat, hogy egyrészt szüntessék meg a felnőttek közötti bejegyzéssel történő homoszexuális kapcsolat büntetendőségét, másrészt azonosan határozzák meg a homoszexuális és a heteroszexuális kapcsolatok bejegyzési korhatárát. Ezt követően az emberi jogok helyzetét értékelő éves jelentésekben, valamint 1994-ben és 1998-ban külön határozatban is állást foglalt a homoszexuálisok és leszbikusok egyenlő jogainak tárgyában, és ismételten sürgette a szexuális orientáción alapuló büntetőjogi rendelkezéseknek, ezen belül az eltérően megállapított bejegyzési korhatárnak megszüntetését. Az 1998-ban hozott külön határozatban megerősítette, hogy nem adja hozzájárulását olyan állam tagfelvételéhez, amelynek jogalkotása vagy politikája sérti a homoszexuális személyek emberi jogait.

Az Alkotmánybíróság a jelen ügyben kitüntetett figyelmet fordított az emberi jogok védelme európai intézményeinek: az Emberi Jogok Európai Bizottságának (a továbbiakban: Bizottság) és az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: Bíróság), valamint az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének (a továbbiakban: Közgyűlés) a vizsgált kérdés szempontjából releváns dokumentumaira.

17 20/1999. (VI. 25.) AB-határozat – Indoklás II. rész. Közzétéve a Magyar Közlöny 1999. évi 51. számában. AB közlöny: VIII. évf. 6–7. szám.

18 Recommendation 72 of the EP Committee on foreign affairs; from the Information officer of ILGA–Europe. Vö.: <http://www3.europarl.eu.int/omk/omnsapir.so/>

19 37/2002. (IX. 4.) AB-határozat Közzétéve a Magyar Közlöny 2002. évi 114. számában. AB közlöny: XI. évf. 8–9. szám.

A homoszexuális magatartások büntetőjogi szabályozása tárgyában a Bíróság határozataiban²⁰ kifejtett álláspontok lényege az alábbiakban összegezhető: Az önkéntes beleegyezésen alapuló homoszexuális cselekmények büntetendővé nyilvánítása az állam beavatkozása a magánélet, illetőleg az abban foglalt szexuális élet tiszteletben tartásához való jogba (az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt, és az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett Egyezmény [a továbbiakban: Egyezmény] 8. cikk). Az állami beavatkozás a magánélet legintimebb aspektusát, az emberi személyiség lényegi megnyilvánulását érinti, ezért az állam csak különösen komoly okokból élhet vele.

A Bíróság meglehetősen nagyfokú mérlegelést biztosít a nemzeti államoknak, hogy döntsenek az erkölcs védelme, illetve mások jogainak és szabadságának védelme érdekében az adott társadalomban szükséges eszközökről. Ez különösen érvényes annak az életkornak meghatározására, amelynek eléréséig indokolt, hogy a büntetőjog eszközeivel is védjék a fiatalokat olyan szexuális magatartástól, amellyel esetleg kirekeszthetik magukat a társadalom többségéből, és amelyet esetleg maguk is megbánnak majd érettebb korukban. A Bíróság álláspontja szerint a büntetőjogi eszközök a demokratikus társadalomban is szükségesek lehetnek az életkoruk miatt különösen kiszolgáltatottak megrontása és szexuális kizsákmányolása elleni védelemben.

A Bíróság abban, hogy a férfiakat sújtó büntető rendelkezések és a heteroszexuális kapcsolatokra, illetve a lesbikus kapcsolatokra vonatkozó büntető rendelkezések közötti eltérés diszkriminatív-e, nem foglalt állást. A Bíróság álláspontja szerint az Egyezmény 8. cikke sérelmének megállapítása esetén nem volt szükség a további vizsgálódásra.

A Bizottság az Egyezmény 8. és 14. cikkeinek együttes értékelése alapján döntött a jelen vizsgálat szempontjából releváns ún. Sutherland-ügyben.²¹ A Bizottság a beleegyezési korhatár kérdésében az Angliában és Észak-Írországból akkor hatályos szabályozást sérelmező panasz vizsgálata során nem találta objektíve és ésszerűen igazolhatónak azt, hogy a férfiak közötti homoszexuális kapcsolatok esetében magasabb legyen a beleegyezési korhatár, mint a lesbikus és a heteroszexuális kapcsolatoknál. A büntető törvény ennek megfelelő rendelkezéseit és azok alkalmazását a magánélet tiszteletben tartásához való jog tekintetében az Egyezményt sértő diszkriminációnak minősítette. A Bíróság végül is érdemben nem foglalt állást, mivel a sérelmezett jogi szabályozás időközben megváltozott.²²

20 Eur. Court. H. R., Dudgeon v. United Kingdom judgment of October 22nd, 1981, Series A no. 45; Eur. Court. H. R., Norris v. Ireland judgment of October 26th 1988, Series A no. 142; Eur. Court. H. R., Modinos v. Cyprus judgment of April 22nd 1993, Series A, no. 259; Eur. Court. H. R., A. D. T. v. United Kingdom judgment of July 31st, 2000.

21 No. 25186/94, 1/7/1997.

22 Eur. Court H. R., Sutherland v. United Kingdom judgment. March 27th, 2001.

A Bizottság ezt az ügyet megfelelő alkalomnak tekintette, hogy az elmúlt húsz év változásainak tükrében újragondolja a korábbi esetjogot, és úgy találta, hogy – eltérően a korábbi álláspontjától – nincs ésszerű és objektív indok a legálisan létesíthető homoszexuális és a heteroszexuális cselekmények eltérő korhatárainak fenntartására, illetve az eltérő életkor meghatározása nem arányos eszköz a szándékolt célok elérésére. A Bizottság nem ismerte el az eltérő büntetőjogi megítélés elfogadható igazolásának azt, hogy a társadalom a heteroszexuális életformát támogatja és elítéli a homoszexualitást.

A Bizottság a 14. cikk tekintetében emlékeztetett arra, hogy az Egyezmény olyan megkülönböztetés ellen nyújt védelmet, amely megfelelő indokok nélkül különbözően kezeli a lényegében hasonló helyzetben lévő személyeket. Az eltérő kezelés különösen akkor sérelmes, ha nem törvényes célt szolgál, vagy nincs meg az ésszerű arányossági viszony az alkalmazott eszközök és az elérni kívánt célok között. Ugyanakkor a Bizottság elismerte, hogy az államok bizonyos mérlegelési szabadsággal rendelkeznek annak megítélésében, hogy vajon igazolják-e, és milyen mértékű különbségek igazolják a hasonló helyzetek eltérő kezelését.

A Bíróságnak a homoszexuális magatartás büntetőjogi üldözése tárgyában hozott első döntésével egy időben, 1981-ben a Közgyűlés is megnyilatkozott a homoszexuális személyek jogainak védelmében. A Közgyűlés határozatban hívta fel az Egészségügyi Világszervezetet, hogy a homoszexualitást törölje a betegségek nemzetközi jegyzékéből (ez megtörtént 1991-ben), továbbá ajánlást fogadott el a homoszexuálisok elleni diszkrimináció különböző formái, többek között az eltérő beleegyezési korhatárok megszüntetése tárgyában. Közel húsz év elteltével, a Közgyűlés 2000. szeptember 26-án elfogadott ajánlásában értékelte ismét átfogóan a homoszexuálisok helyzetét. A Közgyűlés felhívta a Miniszteri Bizottságot: szólítsa fel a tagállamokat arra, hogy a büntetőjogban azonosan határozzák meg a homoszexuális és a heteroszexuális cselekmények alsó korhatárát.

A fenti érvelés jól mutatja, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) döntései, valamint az Európa Tanács, illetve az Európai Parlament különféle bizottságainak határozatai is komoly hatást gyakoroltak a tagországok – esetünkben Magyarország – antidiszkriminációs jogalkotására. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának több döntése hatott – vagy potenciálisan hathatott – az LMBT-embereket érintő antidiszkriminációs nemzeti törvényi szabályozás kialakítására. (E döntéseket a III.2. táblázatban foglaltam össze.)

Azt is fontos azonban megemlíteni, hogy a nemzeti bíróságok döntései is hatással lehetnek az Emberi Jogok Európai Bíróságának határozataira. Például 2003-ban a Karner kontra Ausztria ügyben Robert Wintermutter, a londoni King's College emberi jogi professzora az ILGA-Europe és két brit civil szervezet képviselőjében készített szakértői

III.2. táblázat. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának LMBT-szempontból jelentős döntései²³

1981	A Dudgeon kontra Egyesült Királyság (ítélet: 1981. október 22.) ügyben első ízben nyilvánította ki az EJEb, hogy a felhőtt férfitak közötti, kölcsönös beleegyezésen alapuló szexuális gyakorlatok törvényi tiltása Észak-Írországban sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményének (EJEE) – a magánélethez való jog biztosítására vonatkozó – 8. cikkelyét. Az EJEb megállapította, hogy a Norris kontra Írország (1988. október 26.), a Modinos kontra Ciprus (1993. április 22), valamint az A. D. T. kontra Egyesült Királyság (2000. július 31.) ügyekre is ugyanez vonatkozik.
1999	A Mouta kontra Portugália (1999. december 21.) ügyben az EJEb úgy határozott, hogy egy meleg férfitől korábbi házasságából született gyermekének láthatását csupán homoszexualitása miatt megtagadni sérti az EJEE – a magánélethez való jog biztosítására vonatkozó – 8. cikkelyét. Az EJEb szexuális orientáció alapú diszkriminációt állapított meg, mely sérti az EJEE – a diszkrimináció tilalmára vonatkozó – 14. cikkelyét.
2001	A Sutherland kontra Egyesült Királyság (2001. március 27. – törölve) ügyben az EJEb úgy döntött, hogy a meleg férfiak számára magasabb beleegyezési korhatár megállapítása diszkrimináció és sérti a magánélethez való jogot. Az EJEb azt is megállapította, hogy a L. and V. kontra Ausztria (2003. szeptember 9.) és a S. L. kontra Ausztria (2003. szeptember 9.) ügyekre is ugyanez vonatkozik.
2001	A Goodwin kontra Egyesült Királyság (2001. július 11.) ügyben a felperes, Christine Goodwin azzal kapcsolatban nyújtott be panaszt, hogy az Egyesült Királyságban jogilag nem ismerik el a megváltozott nemet . Különösen azt kifogásolta, hogy a munka világában, a társadalombiztosítási és a nyugdíjbiztosítási rendszerben kedvezőtlen bánásmódban részesül, és hivatalosan nem köthet házasságot. A Bíróság mind az EJEE – a családi és a magánélethez való jog biztosítására vonatkozó – 8. cikkelyének, mind pedig a – házasságkötéshez való jog biztosítására vonatkozó – 12. cikkelyének sérelmét megállapította.
2003	A Karner kontra Ausztria (2003. július 24.) az első, az azonos nemű párok jogaival kapcsolatos ügy , mellyel az EJEb foglalkozott. A felperes, Siegmund Karner egy osztrák meleg férfi 1989 óta élt együtt azonos nemű partnerével annak bérelt lakásában, akivel a lakás fenntartásának költségeit is megosztotta. Karner partnere 1994-ben elhunyt, örökösének Karner nevezte meg. A lakás tulajdonosa azonban felmondta Karner lakásbérleti szerződését. A Bécsi Kerületi Bíróság a lakásbérletről szóló törvény élettársakra vonatkozó részét úgy értelmezte, hogy az élettársak közé értendők a hosszabb ideje együtt élő azonos nemű élettársak is. Az osztrák Legfelsőbb Bíróság azonban nem értett egyet ezzel az értelmezéssel. Az EJEb szerint ezzel megsértették az EJEE-t, és szexuális orientáció alapú diszkriminációt valósítottak meg.

beadványában²⁴ többek között hivatkozott a magyar Alkotmánybíróság 1995-ös határozatára,²⁵ mely megállapította, hogy az élettársi kapcsolatot szabályozó törvény korábbi változata – mely kizárólag egy férfi és egy nő kapcsolatát ismerte el élettársi kapcsolatként – alkotmányellenes.

Robert Wintemute szerint a Karner-ügy arról szólt, hogy ki örökölheti meg a lakásbérleti jogot a korábbi bérlő halála esetén:

Csak a házastárs? Jelenleg ez a döntés az egyes országok kezében van. Ausztriában úgy rendelkezik a törvény az 1970-es évek óta, hogy a 'lebensgefaherte', az élettárs „megörökölheti” a lakást – a rendelkezés pedig nem tartalmaz semmilyen utalást az élettársak nemére, így elvileg az

23 Sources: <http://cmiskp.echr.coe.int/> and www.stonewall.org.uk/stonewall/information_bank/

24 “Third party intervention”.

25 14/1995. (III. 13.)

azonos nemű párokra is vonatkozhatna. Amikor az ügy az osztrák Legfelső Bíróság elé került, ott úgy érveltek, hogy az 1970-es években a jogalkotók csak a nem házasság, különböző nemű élettársakra gondoltak e rendelkezés megalkotásakor. Ezért Karner úr az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult és meg is nyerte az ügyet, illetve még az ítélethozatal előtt meghalt, de az ügy nyert. Itt azzal érveltek, hogy az azonos nemű élettársakat a különböző nemű nem házasság élettársakéval azonos bánásmód illeti. Az ügy pozitív kimeneteléhez az is hozzájárult, hogy nem a csak házasság számára biztosított jogokat kérdezték meg. Ugyanakkor különösen Nyugat-Európában az volt akkor már a fő tendencia, hogy az azonos nemű partnereknek legalább a nem házasság, eltérő nemű partnerekkel azonos jogokat kell biztosítani – bár éppen ebben az összefüggésben merült fel a magyar helyzetre való hivatkozás. Ebben az ügyben civil szervezetek megkeresésére én készítettem egy szakértői beadványt (az ILGA-Europe és két brit civil szervezet felkérésére), ugyanis a civil szervezeteknek lehetőségük van külső szakértők bevonására. [...] A bírakra ösztönzően hat, ha hivatkozni tudnak más országok joggyakorlatára, ahol hasonló döntéseket hoztak. Szerencsére sok ilyen jellegű pozitív döntést hoztak már Kanadában, az Egyesült Államokban, Dél-Afrikában, sőt az Egyesült Királyságban és Magyarországon is akadt ilyen döntés. Ez volt a híres Alkotmánybírósági határozat 1995-ből. Szerencsére találtam egy angol fordítást ebből, és idéztem is a bíróságon. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy úgy ítélték meg, ez [azaz: a partnerek nemétől függetlenül egyenlő jogok biztosítása az élettársi kapcsolatban élők számára] az egyenlő bánásmód minimuma.²⁶

E példa azt bizonyítja, hogy az emberi jogi törvények európai szintű alkalmazása nem egyirányú folyamat. Mint már említettem, az európai intézmények, különösen az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntései, nagyban befolyásolták a Magyar Alkotmánybíróság 2002-es határozatát az eltérő belecselezési korhatárok megszüntetéséről. Másrészt – többek között – a Magyar Alkotmánybíróság egyik határozata hivatkozási alapként szolgált a pozitív döntéshez az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyik megleghozzájárulós ügyében. Mindez arra mutat, hogy a megfelelő nemzeti és az európai szintű jogalkotás és jogalkalmazás, valamint a helyi és nemzetközi civil szervezetek összehangolt munkája komoly szerepet játszik az LMBT-emberek jogaiért folytatott küzdelemben.

26 Interjú Robert Wintemute-tal (Professor of Human Rights Law, King's College, London) – 2004. október 31.

III.3. Az egyenlő bánásmód jogi szabályozásának kialakítása és alkalmazása

A büntetőjogban korábban megnyilvánuló diszkriminációs szabályozás felszámolását Magyarországon az egyenlő bánásmód feltételeinek megteremtését célul tűző jogi szabályozás kialakítása követte. E jogi reformok ihletői, illetve előmozdítói között sok esetben szintén az európai intézményeket találjuk – különösen igaz ez azokban az országokban, melyek csatlakozni kívánnak, kívántak az Európai Unióhoz.

III.3.1. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló magyar törvény (Ebt.) létrejötte

Magyarországon az első kezdeményezések a társadalmi diszkrimináció megszüntetését és az egyenlő bánásmód feltételeinek megteremtését célzó törvény megalkotására 2000–2001-ben történtek. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény megalkotása több évet vett igénybe. (E folyamat fő fázisait a III.3. táblázatban foglaltam össze.)

A törvénykoncepciót kidolgozó szakértők szerint az Ebt. koncepciója szorosan kapcsolódik az elmúlt évek alkotmánybíróági gyakorlatához, az ágazati törvények rendelkezéseihez, valamint a közösségi jogi előírásokhoz, és bár „egy külön, lehetőleg általános hatályú antidiszkriminációs törvény megalkotására a közösségi jog nem kötelezi a tagállamokat, az Európai Bizottság mégis ezt tartja a legkíváncsabb megoldásnak” (Bitskey–Gyulavári, 2004:19). Míg a „rég” uniós tagállamokat tekintve akad példa általános antidiszkriminációs törvény megalkotására (pl. Hollandiában) éppúgy, mint arra, hogy több különböző törvényt alkalmaznak a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal való egyenlő bánásmód biztosítása érdekében (pl. az Egyesült Királyságban és Írországban), Magyarország az első – a „kíváncsabb” – megoldást választotta. Ugyanígy tett több más új tag, illetve tagjelölt ország is: általános hatályú antidiszkriminációs törvényt vezettek be 2000-ben Romániában, 2004-ben pedig Szlovákiában és Bulgáriában.

Az általános hatályú antidiszkriminációs törvény bevezetését azonban nem fogadta egységes lelkesedés sem a magyar politikai életben, sem a civil szervezetek körében. A koncepciót bírálók fő ellenérve az volt, hogy „az egyes társadalmi csoportokra – különösen a nőkre, illetve

III.3. táblázat. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény megalkotásának fő fázisai

2000. május	Kaltenbach Jenő – a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa – rasszizmusellenes törvényjavaslat-tervezete.
2001. február	Hack Péter és Kórodi Mária parlamenti képviselők (SZDSZ) antidiszkriminációs törvényjavaslat a nők és a férfiak esélyegyenlőségének megteremtéséről. ²⁷
2001. április	Kósáné Kovács Magda és Szili Katalin parlamenti képviselők (MSZP) általános antidiszkriminációs törvényjavaslat, ²⁸ melyben hivatkoznak a 2000/43-as rasszizmus ellenes EU direktívára, valamint a 2000/78-as ²⁹ foglalkoztatási direktívára. A törvényjavaslatban a szexuális orientáció védett kategóriaként szerepel.
2002. november	Az Igazságügyi Minisztérium 2002 novemberében publikált törvénykonceptiójában 14 diszkriminációs alapot különböztet meg: faj, szín, nemzetiség, nyelv, fogyatékos állapot, egészségi állapot, vallás, politikai vagy más vélemény, nem, szexuális irányultság , életkor, társadalmi származás, vagyoni vagy születési helyzet, egyéb helyzet. ³⁰
2003.	A tárcaközi egyeztetések és a nyilvános konzultációk után a törvény szövegébe a diszkriminációs alapok közé bekerült a nemi identitás is. Így a törvény összesen 20 diszkriminációs alapot tartalmaz: nem, faji hovatartozás, bőrszín, nemzetiség, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás, anyanyelv, fogyatékoság, egészségi állapot, vallási vagy világnézeti meggyőződés, politikai vagy más vélemény, családi állapot, anyasága (terhessége) vagy apasága, szexuális irányultság, nemi identitás, életkora, társadalmi származás, vagyoni helyzet, a foglalkoztatási jogviszony vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama, érdekképviselőhöz való tartozás, egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző.
2003. december	Parlamenti vita.
2004. január 27.	Az új törvény (2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról) hatályba lépése.
2004. december 22.	Kormányhatározat az Egyenlő Bánásmód Hatóság felállításáról.
2005. január	Az Egyenlő Bánásmód Hatóság felállítása.

a romákra – vonatkozó külön törvény alkalmasabb lenne a problémák kezelésére, mert személyre szabottabb védelmet tudna biztosítani” (Bitskey–Gyulavári, 2004:22).

A törvényjavaslat parlamenti vitája során több ellenzéki képviselő megfogalmazott a szexuális orientáció, illetve a nemi identitás védett kategóriaként való szerepeltetésével szemben elutasító, illetve értetlenkedő véleményeket. Az alábbiakban ezekből idézek:

A 8. §-ában arról rendelkezik, hogy közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül az olyan rendelkezés, amelynek eredményeként egy személy vagy csoport neme, faji hovatartozása, bőrszíne, nemzetisége, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozása, anyanyelve, fogyatékosága, egészségi állapota, vallási vagy világnézeti meggyőződése, politikai vagy más véleménye, családi állapota, anyasága vagy apasága, terhessége, szexuális irányultsága, nemi identitása, életkora, társadalmi származása, vagyoni helyzete és – utolsó-

27 T/3804.

28 T/4244.

29 Ebben a direktívában utalnak először a szexuális irányultságra mint védett kategóriára.

30 IM/HÁT:IV/2002/TÜ/472.

ként – egyéb helyzete, tulajdonsága vagy jellemzője miatt részesül más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőtlenebb bánásmódban. Ezzel az utolsó ponttal az összes előbbi törölni is lehet, hiszen mind beletartozik az r) pont hatálya alá. De kérdezem én a kormány képviselőjét, hogy a szexuális irányultság vagy nemi identitás mit jelent. A társadalom általános normáinak, elvárásainak megfelelő szexuális irányultság vagy az ezzel szemben lévővel jelenti az egyenjogúságot a tervezet szerint? (Szabó Erika, a Fidesz – Magyar Polgári Párt parlamenti képviselője)³¹

Nem tartjuk helyesnek azt az eljárást, amely a törvény keretében egyformán kezeli a különböző eltérő helyzetű csoportokat. Szolidárisak vagyunk a fogyatékosokkal, a nagycsaládosokkal, az időskorúakkal, de úgy véljük, hogy a 8. §-ban felsorolt 18-féle kategória problémái nem rendezhetők egy törvényben.

Cigánynak lenni nem betegség, nem születési hiba vagy baleset következménye, nem hasonlítható össze a szexuális irányultsággal vagy a nemi identitás problémáival. Talán nem véletlen, hogy a nemzeti és etnikai jogok országgyűlési biztosa 2000-ben kezdeményezett törvénytervezete a nemzeti és etnikai kisebbségekre korlátozódott. Javaslom, hogy ennek megfelelően kezdjük újra a törvény szövegezését.

Elsők között támogatom, hogy egyidejűleg a többi védendő tulajdonságú csoport ügyében is szülessen törvénytervezet, amely így jobban érvényesíteni tudja az eltérő élethelyzetből adódó speciális megoldásokat is. Így mindenki jobban jár. (Farkas Flórián, a Fidesz – Magyar Polgári Párt parlamenti képviselője)³²

...a 18 érintetti kör egy csokorba rendezését kifogásolta a képviselő úr [Farkas Flórián], hiszen a cigányság mint etnikai egység nagyon sok nehézséggel küzd, és nyilván ők úgy érzik, hogy nem feltétlenül a szexuális identitással vagy a másság kezelésével kapcsolatos föl sorolásban van a helyük. Nyilván azt várta volna, hogy olyan intézkedésekre is sor kerüljön az állam részéről, ha esélyegyenlőségről beszél, amely az ő életkörülményeiket javítja. (Szabó Erika, a Fidesz – Magyar Polgári Párt parlamenti képviselője)³³

Nagy hibát látok ebben a törvénytervezetben, mégpedig egy alapvető dolog keveredik. Az értékrendünk, az értékeink védelme nem azonos mások diszkriminációjával. Tehát amikor például egy felekezeti iskola vigyáz arra, hogy a hozzá jelentkező vagy felveendő pedagógusnál a keresztény értékek mint követelmény jelennek meg, vagy legalábbis, ha nem is gyakorolja, de az azokkal való azonosulás, és nem ellene fordul, akkor, ha nem vesznek fel, mondjuk,

31 Idézet Szabó Erika parlamenti felszólalásából – 2003. október 27.
www.parlament.hu

32 Idézet Farkas Flórián parlamenti felszólalásából – 2003. november 25.
www.parlament.hu

33 Idézet Szabó Erika parlamenti felszólalásából – 2003. november 26.
www.parlament.hu

egy homoszexuális vagy más értékeket képviselő, vagy más nemi identitással rendelkező személyt, akkor ők a saját értékrendjüket, azoknak a szülőknek az érdekeit védik, akik a gyerekeiket ebbe a felekezeti iskolába íratják, mert azt szeretnék, hogy a saját értékrendjük, a saját értékeik szerint legyenek nevelve. [...] egy iskolának joga van ilyen értékrendet felállítani. A másik problémája ennek a törvénytervezetnek, hogy más-más dimenzióba, más-más kategóriába tartozó fogalmakat mos egybe. Nem azonos dolog valakinek a bőrszíne vagy a faji hovatarozása, mint annak a nemi identitása vagy éppen vagyoni helyzete. Ezeket nem lenne szabad azonos dimenzióba hozni és összekeverni. [...] Attól félek, ha erre nem vigyázunk, akkor az orwelli vízió vázolódik fel, amikor minden ember egyenlő, de néhányan még egyenlőbbek a többinél. (Nógrádi László, a Fidesz – Magyar Polgári Párt parlamenti képviselője)³⁴

Hangsúlyozom a meglepetésemet, miszerint nem a nemek közötti, tehát férfiak és nők közötti megkülönböztetést tiltja a törvény, hanem a homályosan megfogalmazott nemi identitás szerinti megkülönböztetést. Az identitástudat szerint köztudottan nem a nők és a férfiak alkotják a fogalmi ellentét-párt, hanem a női identitástudatú nők és a női identitástudatú férfi transzvesztiták együttesen alkotják az egyik tábor, míg a többiek a másikat. Nem értem, hogy miért részesíti előnyben az előterjesztő a kevésbé megfogható nemi identitástudatot az objektíven létező nemi hovatarozással szemben. A törvénytervezet szerint a szexuális irányultság sem lehet hátrányos megkülönböztetés indoka. Az előterjesztő szerint – s mi ezt olvassuk ki a törvényből – teljesen normális eset lenne az, ha valakinek a szexuális érdeklődése az állatok irányába fordul, és ezt tilos lenne a szemére vetni. Teljesen normálisnak tűnik ebből a törvényből és a megkülönböztetés tilalmába eső eset lenne például egy nekrofil kórboncnok vagy egy pedofil nevelő. Azt is homályban hagyja a törvényjavaslat, hogy a szexuális irányultság területén mi minősül az egyenlő bánásmódot sértő kedvezőtlenebb bánásmódnak. Például kedvezőtlenebb bánásmódnak minősül-e az, hogy orvosi kezeléssel kívánják a hozzátartozók vagy a nevelők megváltoztatni a fiatal szexuális irányultságát, míg a szokványos érdeklődésüket nem készítetik orvosi vizsgálatra? Nem légből kapott a probléma, mert az amerikai bíróságokat huzamosabb ideje foglalkoztatja az a kérdés, hogy a nevelőotthonokban élő homoszexuális fiúk számára előírhat-e orvosi kezelést az igazgató vagy pedig nem. Míg a kérdéssel foglalkozó orvostársadalom szerint a serdülőkor végéig még jó eséllyel gyógyítható a férfiak homoszexualitása, addig a nem orvos jogászok szerint az orvosi kezelés szükségességének a felvetése már önmagában megalázó és diszkriminatív. Sajnos ez az előterjesztés annyira szűkszavú a szexuális irányultság szerinti megkülönböztetés tilalma területén, hogy abba akár a horrorfilmekben előforduló összes aberráció belefér mint megengedett és törvény által védett szexuális irányultság. (Lezsák Sándor, a Magyar Demokrata Fórum parlamenti képviselője)³⁵

34 Idézet Nógrádi László parlamenti felszólalásából – 2003. november 25. www.parlament.hu

35 Idézet Lezsák Sándor parlamenti felszólalásából – 2003. november 25. www.parlament.hu

A parlamenti viták során elhangzott véleményekből, valamint más magyar politikusok és civil szervezetek képviselőinek az érveiből a védett kategóriák hierarchikus megközelítésére lehetett következtetni, ahol egyes meghatározott csoportok – például a romák és/vagy a nők – védelmének elsőbbséget kellene élveznie a szexuális orientáció vagy a nemi identitás meglepetés-kategóriáinak alapján igényelt „privilegiumokkal” szemben. Ilyen – a sokak számára új és szokatlan fogalmak védett kategóriaként való szerepeltetésével szembeni – elutasítás azonban nem csak Magyarországon tapasztalható. Például az Egyesült Államokban is megfigyelhető, hogy a különböző csoportok diszkriminációját tiltó törvényeket arra hivatkozva próbálják megkérdőjelezni, hogy e törvények „különjogokat”, illetve pozitív megkülönböztetést biztosítanak az adott csoportok tagjai számára. Az amerikai tapasztalatok szerint e megközelítéssel különösen akkor lehet találkozni, ha a korábban ily módon nem védett csoportok antidiszkriminációs védelmének megeremtéséről van szó: így az érv, hogy az antidiszkriminációs szabályozás „különleges bánásmódot” nyújt egyes csoportoknak, gyakran felmerül a szexuálisorientáció-alapú diszkrimináció tiltását ellenzők között (Rubin, 1998:568).

Ugyanakkor a szexuális orientáció és a nemi identitás védendőségével kapcsolatban fontos említeni a törvényalkotók pozitív hozzáállását: az Ebt. előkészítését egy olyan jogvédelmi megközelítés jellemezte, ami azoknak a társadalmi csoportoknak a védelmére koncentrált, akik a korábbi jogsegély-eljárások és peres ügyek tanúsága szerint a legvédtelenebbnek bizonyultak a társadalmi megkülönböztetéssel szemben. Ezek alapján pedig a törvény két kiemelt célcsoportjának a romák és a melegek tekinthetők. Az alábbiakban egy kormánytisztviselő számol be azokról a – többek között a törvény célcsoportjaival, az állam felelősségével és a civil konzultációval kapcsolatos – törvényalkotási dilemmákról, amelyekkel az Ebt. előkészítése során szembesültek.

...mi hangsúlyozottan jogvédelmi jellegű törvényt akartunk. Tehát nem egy ilyen akcionista valamit, hogy most az állam a cselekvésével átalakítja a társadalmat, hanem itt kifejezetten az volt a cél, hogy a jogsérelmet szenvedettek számára megfelelő eljárásokban megfelelő elégtételt biztosíthasson a törvény. [...] Ebben viszont érthető módon nagyon kellett azokra támaszkodni, akik vittek eddig ilyen ügyeket, tehát ők látták azt, hogy hol vannak az igazságszolgáltatási rendszerben olyan problémák, amiket ennek a törvénynek kezelni kell.

Nyilván a Helsinki Bizottság azért tudott jó anyagot írni, mert nekik megvan a jogsegélyeljárásokban szerzett gyakorlatuk, míg más jogvédők,

akik kevésbé erre a bíróság előtti jogképviselőre mennek rá, azok már csak ezért is nyilván teljesen más szempontból írtak észrevételeket és ezért kevésbé tudtuk figyelembe venni...

Nyilván vannak olyan javaslatok, amiket nem lehet megcsinálni, de azért egy csomó mindent meg lehet, és nem csak ilyen nagy jelentőségű törvényeknél, de mondjuk különböző végrehajtási rendeleteknél is, ez nagyon fontos lenne, és hát nekünk is jó. Mert nyilván egy másfajta szempontrendszer és másfajta tudást képviselnek. Azt azért hozzá kell tenni, hogy a jogszabályi előkészítésének a felelősségét a civilek nem tudják átvenni. ...a jogszabályi egyeztetés nem jelenti azt, hogy az ilyen alapvető célok megfogalmazását átengednék civileknek, akik azért az egyik szempontot képviselik [a sajátjukat a sok közül], tehát ha minden a jogvédők szándékának megfelelően alakulna, az nem biztos, hogy a végeredmény szempontjából minden fontos társadalmi érdeket felölelne.

... Ha szakmailag jó szempontokat hoztak és meg tudják indokolni, mint például itt, hogy akkor a transzszexuálisokkal mi lesz, és akkor mondtuk, hogy persze, azokra is vonatkozzon. De ezt aztán a parlamenti vitában vették észre és megkérdezték, hogy mit jelent, és elmondtuk, hogy ez azt jelenti. Volt egy kis fintorgás, de ennyi volt.

... Az igaz, hogy az egyfajta segédlet volt az előkészítés során, hogy pont azért, mert jogvédelmi jellegű törvényt akartunk, nem pozitív állami cselekvésre épült, óhatatlanul azokra a csoportokra fókuszáltunk, amiknél leginkább olyan durva diszkrimináció van, ami tényleges jogsértés. Tehát azzal egy antidiszkriminációs törvény nem tud például mit kezdeni, hogy a nők nem tudnak annyit túlórázni, mert haza kell menniük gyerekre vigyázni. Ezekkel a fajta problémákkal egy jogvédelmi jellegű törvény nem igazán tud foglalkozni, ezért mi alapvetően két célcsoportra koncentráltunk, a romákra és a szexuális orientáció alapján kisebbségben levőkre. Ami persze nem jelentette azt, hogy másokra ne vonatkozzon a törvény, de mivel őket éri ilyen jogi értelemben vett diszkrimináció első sorban, ezért óhatatlanul lehet az a benyomása külső szemlélőnek, hogy ezt a törvényt rájuk szabták. Abból, hogy mi jogvédelmi jellegű törvényt akartunk, értelemszerűen az ilyenfajta jogsértések áldozataul eső emberek váltak célcsoporttá. Például a női sérelmek döntően más jellegű sérelmek, mint a melegek vagy a romák esetében. Tehát míg romákat nem engednek be egy szórakozóhelyre, melegeket kirúgnak az állásukból azért, mert melegek, az azért kevésbé jellemző, hogy valaki ilyen durva jogsértések céltablájává legyen azért, mert nő. Ami pedig túl van az ilyen jogsértéseken, az pedig nem jogvédelem, hanem pozitív állami cselekvés. ... Pontosabban ez a törvény megpróbál a pozitív állami cselekvésnek keretet adni ezzel az országos esélyegyenlőségi programmal. Nem véletlenül kettős a törvény címe: egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség előmozdítása – ezzel hangsúlyozni akartuk azt, hogy az egyenlő bánásmód az egy jogosultság, amit aztán a bíróság előtt kell kikényszeríteni, ha azt megsérti valaki, tehát egyértelmű határozott tilalmakat lehet megfogalmazni, hogy ezeket nem lehet megsérteni, ezt a követelményt.

...az, hogy egy kormány éppen kit tekint célcsoportnak, mire ad több pénzt, mert ez azért sok pénzbe kerül, hogy a nagycsaládosokra koncentrált vagy a romákra, hogy ezen belül hogyan osztja fel a forrásokat, ezek politikai döntések, amiket a kormány meghoz és vállalja a politikai felelősséget. De azt nem lehet mondani, hogy az államnak kötelessége minden évben X milliárd forintot fordítani például arra, hogy házat építsen a romáknak. Azt lehet mondani, hogy az államnak kötelessége jogvédelmet nyújtani akkor, amikor a romákat ki akarják a házaikból tenni.

... Ez a törvény most nem arról szól, hogy jogalkotással minden megkülönböztetést megszüntetünk. Nem az volt a cél, hogy mindenkinek a hátrányait megpróbáljuk csökkenteni.

... [A romák mellett a melegeket] éri a legtöbb tényleges jogsérelem. [...] Ez egy zárt kör, akik a jogászok közül ezzel foglalkoznak és ez a vélemény körükben, ezért azt gondolom, közismert, hogy ez a két célcsoport van. Ezt persze nem lehet így kimondani, hogy ez a két célcsoport lenne a szívügyünk, és ezért rájuk alakítjuk a törvényt, hanem egyszerűen olyan a helyzet, hogy ők szorulnak leginkább jogvédelemre. Ezért, amikor egy jogvédelmi jellegű törvényt csinálunk, akkor az ő helyzetükre alkalmazható leginkább, mert az ő problémáikra próbál választ adni.³⁶

E beszámolóból kiderül, hogy a törvényt előkészítő kormánytisztviselők szándéka az volt, hogy a gyakorlati jogi problémákra és a jogvédelemre koncentráljanak. Ebben az összefüggésben a civil szervezeteknek az a szerep jutott, hogy az általuk folytatott jogsegély-eljárások során szerzett gyakorlati tudásukat megosszák a törvény kidolgozóival, míg a politikai döntéshozóknak, és különösen a minisztériumi és külső szakértőknek az a feladat jutott, hogy a létező tapasztalatok köré kidolgozzanak egy megfelelő elméleti háttérrel.

Az Ebt. „kemény magja” a jogvédelem, az esélyegyenlőség előmozdításának képlékenyebb területe inkább egyfajta irányjelzőként szolgál. A magyar jogalkotók, úgy tűnik, tisztában voltak azzal, hogy mekkora nehézséget jelenthet – ha egyáltalán lehetséges – az esélyegyenlőség megteremtésével összefüggő társadalmi problémák rendezési kísérlete jogi úton, ezért a megfoghatóbb és törvények által kezelhetőbb jogvédelmi perspektíva alkalmazását választották a törvény kidolgozásakor. Bármilyen meglepőnek hangzik, hogy – a romák mellett – a szexuális orientációjuk miatt társadalmi kisebbségi helyzetben lévők szolgáltak az Ebt. egyik kiemelt célcsoportjaként, a jogvédelmi szempontok alkalmazásából ez logikusan következik: a korábbi bírósági és jogsegély-szolgálati esetek

36 Részlet egy névtelenséget kérő kormánytisztviselővel a szerző által 2004. szeptember 1-jén készített interjúból.

ugyanis konkrétan bizonyították, hogy szükséges jogorvoslatot biztosítani bizonyos társadalmi csoportok jogsérelmeire.

Az igazi meglepetést okozó nemiidentitás-kategória megjelenése a védett kategóriák sorában szintén magyarázható a jogvédelmi perspektíva alkalmazásával. Ezen a téren Magyarországon ugyan egyelőre nem rendelkeznek sem a bíróságok, sem a jogvédők túl sok gyakorlati tapasztalattal, de ettől függetlenül a jogalkotók a nemiidentitás-alapú diszkrimináció előfordulásának lehetőségével számolhattak és számoltak is.

Végül fontosnak tartom – ismét – hangsúlyozni, hogy a szexuális orientáció szerepeltetése az Ebt. védett kategóriái között teljesen összhangban állt azokkal az európai uniós elvárásokkal, amelyek már a 2000/78-as foglalkoztatási direktívában is megjelentek. Ez a tény nyilvánvalóan segítette a magyar törvényalkotók munkáját. Az uniós harmonizációs igények komolyan vételét tükrözi ezen a területen az is, hogy 2002-ben módosították a Honvédelmi Minisztérium két korábbi (egy 1996-os és egy 2000-es)³⁷ rendeletét, melyek a homoszexualitást „személyiségzavarként” határozták meg.

Ugyanakkor a nemi identitás szerepeltetése az Ebt. védett kategóriái között nem magyarázható az uniós elvárásokkal, hiszen a törvény meghozatalakor ebben a tekintetben egyedülálló volt nemcsak Európában, hanem az egész világon. A nemi identitás szerepeltetése elsősorban egyes magyar civil szervezetek, a Háttér Társaság a Melegekért és a Magyar Helsinki Bizottság hatékony érdekképviseleti munkájának köszönhető. E szervezetek az Igazságügyi Minisztérium által biztosított nyilvános konzultációs lehetőséggel élve fogalmazták meg a nemi identitás védett kategóriává tételét támogató álláspontjukat. Ehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy – ahogy a parlamenti jegyzőkönyvekből is kiderül – több magyar parlamenti képviselő nem volt teljesen tisztában a nemiidentitás-kategória pontos tartalmával, és legalább egy képviselő számára a kategória megjelenése botrányos meglepetést jelentett. Vagyis összefoglalóan elmondható, hogy a törvényalkotók és a civil szervezetek elszántsága révén egy olyan új törvényt fogadtak el Magyarországon 2003-ban, melynek egyes elemei teljesen harmonizálnak az európai uniós normákkal, míg mások meg is haladják azokat.

37 7/1996. (VII. 30.) HM–NM együttes rendelet 037-es melléklet a) pont; 21/2000. (X.17.) BM–IM–TNM rendelet 014-es kódszámhoz fűzött megjegyzése.

III.3.2. Az egyenlőbánságmód-igények gyakorlati alkalmazása I. – Közérdekű igényérvényesítés

A nemi identitás védett kategóriaként való szerepeltetése mellett az Ebt. másik fontos újdonsága a közérdekű igényérvényesítés – *actio popularis* – lehetősége. A törvény ugyanis kimondja, hogy az egyenlő bánságmód követelményének megsértése miatt az ügyészen és a hatóságon kívül bíróság előtt személyiségi jogi pert, valamint munkaügyi pert indíthat egy társadalmi és érdek-képviselői szervezet, „ha az egyenlő bánságmód követelményének megsértése olyan tulajdonságon alapult, amely az egyes ember személyiségének lényegi vonása, és a jogsértés személyek pontosan meg nem határozható, nagyobb csoportját érinti”.³⁸

Az első közérdekű érdekérvényesítési pert 2004. februárban egy civil szervezet, a Háttér Társaság a Melegekért indította a Károli Gáspár Református Egyetem (KGRE) ellen.³⁹ A per annak alapján indult, hogy a KGRE – a Magyar Református Egyház által alapított és fenntartott, de állami támogatásban is részesülő és államilag elismert diplomát nyújtó intézmény – a honlapján közzétette, hogy a homoszexualitást propagáló és homoszexuális életet élő személyek nem kívánatosak a lelkész- és vallásnár-képzésükben. A diszkriminatív gyakorlat bizonyítékként a civil szervezet arra az esetre utalt, amikor 2003-ban egy hallgatót homoszexualitása miatt elbocsátottak az intézményből. 2004 októberében a Fővárosi Bíróság első fokon arra hivatkozva utasította el a keresetet, hogy a honlapon közzétett nyilatkozat nem diszkrimináció, hanem véleménynyilvánítás. A bíróság azonban elvben elfogadta a civil szervezet perindítási jogát ilyen absztrakt tényállás mellett is, továbbá nem vitatta, hogy az Ebt. hatálya kiterjed az egyházi fenntartású, de állami támogatásban is részesülő felsőoktatási intézményekre.

A civil szervezet fellebbezett arra hivatkozva, hogy nem lehet vélelemnek tekinteni azt a cselekedet, melynek kapcsán a védett csoporthoz tartozó személyt kézzelfogható hátrány ér. A Fővárosi Ítéltábla 2004 decemberében azonban másodfokon is helybenhagyta a korábbi ítéletet. 2005-ben a civil szervezet felülvizsgálati kérelmének helyt adva végül a Legfelső Bíróság úgy döntött, hogy fenntartja a Fővárosi Ítéltábla elutasító ítéletét. A felülvizsgálati eljárással kapcsolatos közleményben a Háttér Társaság a Melegekért a következőket hangsúlyozta:

38 12003/CXXV. törvény 20. § (1).

39 Az eset leírása szerepelt az Európai Bizottság „Egyenlőség és megkülönböztetés-mentesség – Éves jelentés 2005” c. kiadványában (Luxembourg: Az Európai Községek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, 2005.).

[Az] ítélet kiemeli: a Háttér Társaságnak joga volt a közérdekű keresetindítás, az esélyegyenlőségi törvény hatálya kiterjed az egyházi alapítású és fenntartású felsőoktatási intézményekre is, a szexuális orientáció az emberi személyiség lényegi vonásának tekinthető, a jövőbeli hátrány kiállításba helyezése is sértheti az egyenlő bánásmód követelményét.

Az indokolás szerint a felperes bizonyította a melegeket mint társadalmi csoportot ért hátrányt és a perindítási jogosultságát, de mérlegeléssel meghozott álláspontja szerint az egyetem a kimentés körében bizonyította, hogy az adott jogviszony – a vallásanári és lelkesképzés – tekintetében nem volt köteles megtartani az egyenlő bánásmód követelményét, mert a megkülönböztetésnek az adott jogviszonnyal összefüggő, tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű indoka volt, nevezetesen a kérdéses területen az egyházi hitek fenntartása.

A Háttér Társaság álláspontja szerint – habár az ítélet végső kimenetelét tekintve kedvezőtlen –, mégis jogi értelemben egészen szűk mezsgyére szorítja a szexuális orientáció szerinti megkülönböztetés lehetőségét. Ugyanakkor elvi élel értelmezi az új esélyegyenlőségi törvény számos rendelkezését, támpontokat ad a fordított bizonyítási kötelezettség alkalmazásához és a hátrány bekövetkezésének lehetőségét is szankcionálандónak tartja. Az ítélet indokolásának szempontjai évtizedekre eligazítást nyújthatnak a civil szervezeteknek a diszkrimináció elleni küzdelemhez és iránymutatást adhatnak a bíróságok helyes jogalkalmazásához is.⁴⁰

III.3.3. Az egyenlőbánásmód-igények gyakorlati alkalmazása II. – Alapítsunk családot!

Mivel az azonos nemű párok házasságára nincs lehetőség Magyarországon, az azonos nemű partnerek csak magánjogi szerződések megkötésével közelíthetik meg valamelyest a házasság által biztosított életkörülményeket: vagyis magánjogi szerződésekkel próbálják magukat olyan helyzetbe hozni, mintha házasságban élnének. A Háttér Meleg Jogsegély Szolgálat „Alapítsunk családot!” programja arra vállalkozott, hogy segít megteremteni a jogi kereteket az azonos nemű partnerek családi életének megalapozásához. Ennek eszközei a következők lehetnek: a vagyonjogi és egyes személyi viszonyokat rendező élettársi szerződés (ebben lehet arról nyilatkozni, hogy betegség vagy baleset esetén az orvos kinek a számára nyújthat tájékoztatást a beteg állapotáról, illetve például magatehetetlen állapotban kinek van rendelkezési joga); végrendelet; gyámnevezés (gyermeket nevelő

40 Közlemény (2005. június 13.) – a Háttér Társaság a Melegekért megbízásából készítette: Kárpáti, Margitics és Gacsályi Ügyvédi Iroda.
www.hatter.hu/index2.html

párok esetén). A program létrejötte is bizonyítja, hogy az azonos nemű pároknak mennyi többlet-erőfeszítésbe kerül, hogy a házaspárok számára automatikusan biztosított családi biztonság legalább egy részét el tudják érni.

Abban az esetben, ha az azonos nemű pár egyik tagja nem magyar állampolgár, a családi élet kereteinek a megteremtése a szokásosnál is bonyolultabb. A következő példa az ilyen típusú a nehézségekre mutat rá.

Egy azonos nemű pár román állampolgárságú tagja hároméves együttélés és hároméves megszakítás nélküli jogszerű magyarországi tartózkodás után letelepedési engedélyt kérelmezett. Munkavállalási engedéllyel, munkaviszonnyal és a minimálbért meghaladó rendszeres jövedelemmel rendelkezett, míg magyar élettársa okiratban nyilatkozott ingyenes lakhatása biztosításáról és arról, hogy ha rászorulna, élettársaként támogatni fogja. Annak bizonyítására, hogy erre anyagilag is képes, tízmillió forint értékű befektetési jegyet mutatott be a bíróságon. Mindezek ellenére a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) mégsem adta ki a letelepedési engedélyt.

A jogi probléma abból adódott, hogy a magyar idegenrendészeti törvény, mely az élettársat – a házastárssal szemben – nem ismeri el családtagnak, úgy fogalmaz, hogy a megélhetés és a lakhatás igazolására megfelelő *különösen* a családtag által nyújtott nyilatkozat. Ha létezne az azonos nemű házasság intézménye, vagy az azonos nemű partnert az idegenrendészeti törvény családtagként ismerné el, akkor a kérelmező nyilvánvalóan megkapta volna a letelepedési engedélyt.

A másodfokú eljárás során a kérelmező csatolta a benyújtott iratokhoz az élettársi szerződést, aminek hatására a lakhatást biztosítottnak látták, a megélhetést azonban továbbra sem: a hivatal úgy érvelt, hogy a minimálbért meghaladó jövedelem nem elegendő az önfenntartáshoz, mert a KSH által megadott létminimum ennél magasabb.

Ezen a ponton a Háttér Meleg Jogsegély Szolgálat két lehetőség közül választhatott: (1) érvelhetett volna azzal, hogy az élettárs és a családtag megkülönböztetése ebben az esetben alkotmányellenes állapotot teremt, azonban ennek hangoztatása nem tudta volna megoldani az ügyfél gyakorlati problémáját rövid távon, míg a gyors megoldás keresése különösen fontos, amikor a mindennapi élet válik lehetetlenné. (2) Az államigazgatási eljárás szabályai szerint, amit a BÁH-nak is alkalmaznia kell, az ilyen eljárásokban is a szabad bizonyítás elve érvényesül, azaz ha a törvény másként nem rendelkezik, bármely bizonyíték szabadon felhasználható. A Jogsegély Szolgálat ez utóbbi lehetőség kiaknázása mellett döntött. Emellett a törvény szóhasználatát is fel akarta használni, mely

szerint a családtag által nyújtott nyilatkozat *különösen* alkalmas a megélhetés bizonyítására – ami viszont nem zárja ki az élettárs nyilatkozatának alkalmasságát.

Az Ebt. időközbeni hatálybalépése megteremtette annak a lehetőségét is, hogy az esetet közvetett diszkriminációként értelmezzék. Az Ebt. szerint ugyanis „közvetett hátrányos megkülönböztetésnek minősül az a közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek nem minősülő, látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely a 8. §-ban meghatározott tulajdonságokkal rendelkező egyes személyeket vagy csoportokat más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz.”⁴¹ Továbbá az Ebt. a hátrányos megkülönböztetés bizonyításának szabályairól úgy rendelkezik, hogy a jogsérelmet szenvedett félnek elég azt bizonyítania, hogy hátrány érte, valamint azt, hogy a jogsértéskor rendelkezett a törvény által védeni rendelt tulajdonságok valamelyikével – míg a jogsértőnek kell azt bizonyítania, hogy nem diszkriminált.⁴² A Jogsegély Szolgálat mindezek figyelembevételével közigazgatási pert indított a BÁH ellen, mely perben a Fővárosi Bíróság a letelepedési engedély kérelmének elutasítását hatályon kívül helyezve a BÁH-ot új eljárásra kötelezte. A bíróság azonban nem a diszkriminációs, hanem egy másodlagos érvrendszerrel indokolta döntését: arra hivatkozott, hogy a BÁH nem tárta föl kellően a tényállást, és bizonyos tényeknek nem tulajdonított megfelelő jelentőséget

III.3.4. Az egyenlőbánásmód-igények gyakorlati alkalmazása III. – A nyugdíjügy

A következő példa jól illusztrálja az európai intézmények hatását a magyar jogalkalmazás területén.

2003-ban egy 1991 óta – hatósági bizonyítvány által alátámasztottan – együtt élő azonos nemű pár egyik tagja meghalt, majd a túlélő partner özvegyi nyugdíjért folyamodott. A Nyugdíjfolyósító Igazgatóság (NYFI) azonban elutasította a kérelmet arra hivatkozva, hogy a társadalombiztosítási törvény szerint a közös gyermekkel nem rendelkező élettársak esetében az egyik élettársat túlélő partnernek csak akkor jár özvegyi nyug-

41 2003/CXXV. törvény 9. §.

42 2003/CXXV. törvény 19. § (1); (2).

díj, ha tíz év megszakítatlan együttélés igazolható, ám mivel a polgári törvénykönyv élettársakra vonatkozó (az Alkotmánybíróság 1995-ös határozata által előírt) módosítása csak 1996-ban lépett hatályba, az NYFI álláspontja szerint a túlélő élettárs legkorábban 2006-ban folyamodhatott volna özvegyi nyugdíjért.

A Háttér Meleg Jogsegély Szolgálat segítségével a túlélő partner a Fővárosi Munkaügyi Bírósághoz fordult azzal érvelve, hogy a jogalkotó (az AB-nak az alkotmányellenes diszkrimináció 1996-os megszüntetését előíró határozatában is tükröződő) szándéka az volt, hogy a diszkrimináció már 1996-ban megszűnjön, nem az, hogy 2006-ig fennmaradjon. Ezért a tíz év együttélési idő megállapításakor be kell számítani a törvény hatálybalépésekor már fennálló élettársi viszonyoknál a hatálybalépést megelőzően élettársi viszony keretében együtt töltött időtartamot is – és az ezzel ellentétes értelmezés alkotmányellenes állapothoz vezetne.

Ez az eljárás azonban nem csupán a bíróságon folyt. A bírósági eljárással párhuzamosan egy jól szervezett tiltakozó akcióra is sor került, melynek keretében 2003. októberben a TASZ, a Magyar Helsinki Bizottság és a Háttér Társaság a Melegekért szervezetek nyilvános nyilatkozatban tiltakoztak az NYFI döntése ellen. Ugyanakkor a civilek Lévai Katalin esélyegyenlőségért felelős tárca nélküli miniszterhez fordultak segítségért, és elérték, hogy a miniszter is úgy nyilatkozott, hogy hátrányos megkülönböztetésként értékeli az esetet; továbbá felvette a kapcsolatot a Miniszterelnöki Hivatallal és azt kérte, tegyék egyértelművé a társadalombiztosítási törvény végrehajtási rendeletét. A Háttér Társaság a Melegekért felvette a kapcsolatot az ILGA-Europe nemzetközi meleg ernyőszervezettel (melynek tagja is) azt kérve, hogy a nemzetközi jogvédő szervezet a magyar miniszterelnöknek írt hivatalos levélben kérdezzen rá, hogyan lehetséges az, hogy miközben folynak az európai uniós csatlakozási tárgyalások, illetve folyamatban van az Ebt. kodifikációja, egy kormányzati irányítás alatt lévő szerv súlyos és nyílt diszkriminációt alkalmaz az azonos nemű élettársakkal szemben.

Az összehangolt lobbitevékenység eredményeként 2004. január 1-jei hatállyal egy kormányrendelettel megváltoztatták a szóban forgó végrehajtási rendeletet: az új kormányrendelet kimondta, hogy a 2004. január 1. után benyújtott kérelmek vonatkozásában az 1996 előtti – élettársként együtt töltött – időt is be kell számítani. Ez a szabályozás egy másik, kevésbé szembetűnő eredményt is hozott: azt a vélelmet állítja föl ugyanis, hogy amennyiben az egyik élettárs halála időpontjában a partnerek bejelentett lakcíme egyezik, ellenkező tények felmerüléséig vélelmezni kell

az élettársi viszony halál idején való fennállását. Ennek az a jelentősége, hogy ez a megközelítés kezdi áttörni a pusztán faktuális viszony kereteit, hiszen a lakcím hatósági regisztrációjához bizonyos jogkövetkezményeket fűz az élettársi viszony fennállásának bizonyítása szempontjából.

A jogi győzelem ellenére a Háttér Meleg Jogsegély Szolgálat egy módosított kereset benyújtásával folytatta a peres eljárást: bár örömtelinek vélték, hogy a kormányzat elismerte az azonos nemű élettársak özvegyi nyugdíjjogosultságát 2004. januártól, az volt a meggyőződésük, hogy a törvényt visszamenőleges hatállyal is alkalmazni kell (hiszen az ekkori állapotok szerint csak a 2004. január 1. után benyújtott özvegyi nyugdíjkérelmek kedvezőbb elbírálását tették lehetővé a túlélő élettársak esetében). A második per szintén a Jogsegély Szolgálat győzelmével ért véget 2004 szeptemberében.

A megnyert pereknek egyrészt a gyakorlati jelentősége nagy: élettársi kapcsolatok esetében az egyik partner halála számos más vagyoni jogi vitára is okot adhat, melyek rendezésében a jövőben ezek a döntések irányt mutathatnak. A jogi győzelem igazi jelentősége azonban az, hogy egyfajta szimbolikus jóvátételt nyújt azáltal, hogy visszamenőlegesen elismerve az élettársi viszony vagyoni jogi hatásait, egyúttal tulajdonképpen megteremti a múltban nem létező jogi kereteket is.

IV. Az egyenlő bánásmód gyakorlatai

Ebben a fejezetben azon folyamatok főbb csomópontjaival foglalkozom, amelyek révén elméleti és jogi lehetőség nyílt arra, hogy az LMBT-emberek esélyegyenlőségének kérdése a társadalmi gyakorlat részévé váljon. Néhány alapvető fogalom bevezetését követően nemzetközi esélyegyenlőségi szakemberek megszólaltatásával itt mutatom be azokat a cselekvési területeket, melyek (tovább)fejlesztésére szükség volna Magyarországon.¹

IV.1. A kisebbségkonceptió alkalmazása

Az LMBT-emberek érdekeit képviselő modern társadalmi mozgalmak, amelyeket a férfiakkal vonzódó férfiakkal szembeni jogi diszkrimináció elleni küzdelem indított el a 19. század végén Németországban, az elmúlt évszázad során számos alkalommal kaptak új formát és nevet. Történelmi–patriarchális okokból a küzdelem kezdetben kizárólag a férfiak érdekeiért zajlott, mivel a nők iránt vonzódó nők létét sokáig mintha elképzelni se lehetett volna, ahogy a női tetteket, gondolatokat és vágyakat általában nem tartották olyan társadalmi jelentőségűnek, amivel foglalkozni kellett volna. Később, amikor megfogalmazódtak a meleg férfiak és a lesbikus nők azon jogkövetelései, hogy eltérhessenek a többség heteronormatív² elvárásaitól, az érintett férfiak és nők politikailag összefogva kezdtek fellépni a fokozatosan nemzetközivé váló meleg és lesbikus mozgalom különféle színterein. Időközben azonban egyre többen felfigyeltek arra, hogy többé-kevésbé monolitikus identitásokra építik politikai straté-

1 A fejezet az eredeti angol nyelvű változat alapján, Solymár Bence fordításának felhasználásával készült.

2 Heteronormativitás: kulturális és társadalmi gyakorlatok, melyek arra készítetik az embereket, hogy a heteroszexualitást tekintsék az egyetlen elképzelhető szexualitásformának; magában foglalja a heteroszexualitás mint kizárólagos viselkedésszabvány normáit.

giájukat, és hogy a problémák nemcsak a homoszexualitás, illetve a heteroszexualitás társadalmi meghatározásából adódhatnak, hanem „a közönségen” belüli különbségek figyelmen kívül hagyásából is. Nem véletlen, hogy az olyan gyanúsak tűnő fogalmak, mint a „normális”, a „legitim”, a „domináns”, lettek a queer kritika (*queer criticism*) céltáblái (Halperin, 1995:62), melynek eredményeképpen a meleg és leszbikus mozgalmaknak szembe kellett nézniük saját elnyomó tendenciáikkal. Az önkritika következményeként az ML mozgalom LMBT, sőt esetenként LMBTQ (leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű és queer) érdekeket képviselő mozgalommá szélesedett – legalábbis a retorika szintjén.

Egy meglehetősen heterogén LMBTQ népesség érdekeinek képviselete azonban komoly problémákat vet fel. Nehéz ugyanis kampányt folytatni egyes konkrétan meghatározott jogokért – és ugyanakkor az LMBT-léttel összefüggő kultúra-specifikus értelmezések, történelmileg változó szerepek és képlékeny identitások érvényességét egyszerre hangsúlyozni.

Az új vagy korábban nem hangoztatott – például a transzneműek jogaira vonatkozó – igényeknek a már eléggé besűrűsödött politikai napirendre való felvétele is nehézségeket okozott. Az a feltételezés ugyanis, hogy a társadalmi nem stabilabb önmeghatározási keret lehet, mint a biológiai nem – azaz „a lélek számít, nem a test” –, vagy az, hogy a nemi identitás a hagyományos férfi és női léten kívül más módokon is kifejezhető, sokak számára elég ijesztő elképzelés. Ezért az LMBT-civil szervezetek közegében a tágabb közösség elérését célzó „profilbővítéssel” párhuzamosan gyakran tanúi lehetünk a speciálisan az egyes szűkebb rétegekre szabott arculatot kialakító – például kifejezetten a transzszexuálisok, vagy a leszbikus nők, vagy a vallásos melegek ügyeire összpontosító – szerveződések hatékony működésének is.

Az LMBT-emberek gyakran kisebbségi – azaz érdekérvényesítő képességeiket tekintve viszonylagos erőtlenséggel (*powerlessness*) jellemezhető – csoportok tagjaiként jelennek meg. A szexuális kisebbségi önmeghatározás tükröződik például egy magyar meleg és leszbikus aktivisták által 2001-ben kiadott jelentésben, ami megállapítja, hogy „mind az állam, mind pedig magánszemélyek számos esetben megkülönböztetik a szexuális kisebbséghez tartozókat” az élet majdnem minden területén – ám a homofób társadalmi közegben e megkülönböztetéseket az érintettek többsége „csendben, a rájuk kényszerített félelemben” viseli.³

3 Összefoglaló a leszbikusok, melegek és biszexuálisok diszkriminációjáról Magyarországon. A Háttér Baráti Társaság a Melegekért és Labrisz Leszbikus Egyesület kiadványa. Budapest: 2001. www.hatter.hu/index3.html (Link: Kiadványaink.)

A szexuális kisebbségek fogalma a magyar politikai diskurzusba is bekerült. Tabajdi Csaba (EP képviselő, az MSZP tagja, a 2000/1474. számú ET ajánlást⁴ előkészítő *A leszbikusok és melegek helyzete az Európa Tanács tagállamaiban*⁵ című jelentés előadója) szerint a magyarországi emberi és melegjogi szervezetek küzdelme nyomán a politikai kisebbség fogalma a rendszerváltás időszakában a „valódi” kisebbségként elismert etnikai és nemzetiségi kisebbségeken kívül lassan kiterjedt a nőkre, a vallási kisebbségekre és a fogyatékkal élőkre, illetve az 1990-es évek elejétől kezdve a szexuális kisebbségekre is:

Lényegileg az egyenlő bánásmódról szóló törvénnyel ez a kisebbségfelfogás törvényileg is kanonizálódott, amin belül persze fontos distinkciókat tenni. A nemzeti kisebbségek esetében az egyenlő bánásmód az szükséges, de nem elégséges, [hiszen ezek] a kisebbségek asszimilálódnak, ha csak egyenlő bánásmódban részesülnek és nem kapják meg a kedvezményes bánásmódot – míg a szexuális kisebbségek nem kívánnak kedvezményes bánásmódot, számukra a diszkrimináció tilalma, az egyenlő bánásmód az egy megfelelő társadalmi állapot.⁶

A kisebbségfogalom használatának legfőbb hátránya – amellet, hogy a társadalmi érdekérvényesítés korlátozottságának hangsúlyozásával amolyan önbeteljesítő jóslatként működhet – az, hogy rögzített (identitás)kategóriákkal dolgozik, s így azt a benyomást keltheti, mintha léteznének a meleg, a leszbikus, a biszexuális és a transznemű kategóriák „helyes”, illetve „univerzális” meghatározásai.

A *kisebbség* azonban hasznos politikai fogalom lehet egy olyan társadalomban, illetve a társadalmi–kulturális, történelmi fejlődés valamely szakaszában, amelyben a nem konvencionális szexuális érdeklődés vagy nemi önkifejezés diszkriminatív következményekkel járhat. Ahol a normatív heteroszexualitás fokozatosan elveszti társadalmi szervezőerejét, ott a nem konvencionális szexuális szokásokra, érdeklődésre vagy irányultságra épülő identitások nem feltétlenül jelennek meg, vagy legalábbis nem formálódnak

4 2000/1474. sz. ajánlás, *A leszbikusok és melegek helyzete az Európa Tanács tagállamaiban* – <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA00/EREC1474.htm>

5 *A melegok és leszbikusok helyzete az Európa Tanács tagállamaiban*, 8755. számú dokumentum, az Emberi Jogi Bizottság 2000. június 6-i jelentése; előadó: Tabajdi Csaba, Magyarország, Szocialista frakció – <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc00/edoc8755.htm>

6 Részlet Láner László Tabajdi Csabával 2004. július 1-jén készített interjújából. Az interjú szerkesztett változata „A melegkérdés megkerülhetetlen – Interjú Tabajdi Csabával” címmel jelent meg a Mások 2004/8. számában (14–16.).

fenyegetett identitásokká (Breakwell, 1986). Korábbi magyar kutatási eredmények (Takács, 2004) azt mutatták, hogy a homoszexualitás identitásteremtő kapacitása jórészt abból adódik, hogy a homoszexualitás társadalmi reprezentációjának negatív tartalmait identitásfenyegetésként jelennek meg az érintettek számára. Ebben az összefüggésben a homoszexuális identitás sokkal inkább a társadalmi megkülönböztetés „melléktermékeként” létrejött fikciónak tűnt, mintsem az egyéni identitás egyik fő tartópillérének.

A transznemű és a transzszexuális emberek számára a nem konvencionális nemi önkifejezés, illetve a születéskor meghatározott nemi besorolás felülvizsgálatából építkező identitás társadalmi elfogadtatása jelenthet komoly gondot. A transznemű és a transzszexuális embereket érintő identitásfenyegetések veszélyei közé tartoznak az egyéni identitások folyamatosságának megtörése, a pozitív önértékelés átmeneti vagy állandósult hiánya, valamint az egyediség – a többsiktől való különbözőség – a sikeres társadalmi integrációt ellehetetlenítő mértékű túlhangsúlyozása (Breakwell, 1986). Olyan társadalmi közegben azonban, ahol a nemi szerepek és identitások normatív tartalmait fokozatosan elveszítik társadalmi szervezőerejüket, a nem konvencionális nemi önkifejezés sem feltétlenül vezetne fenyegetett identitások kifejlődéséhez.

Bár a kisebbség kifejezés Magyarországon általában valamely etnikai vagy nemzeti kisebbségre utal, tartalmának az LMBT-emberekre való kiterjesztésével bizonyos esélyegyenlőségi és antidiszkriminációs garanciák biztosíthatók. A kisebbségfogalom használata tehát olyan gyakorlati politikai stratégiát tükrözhet, amelynek célja a jogi egyenlőség elérése és a diszkrimináció elleni védelem megteremtése. Ennek azonban csak olyan társadalmi környezetben van jelentősége, amelyet egyértelmű egyenlőtlenségek jellemeznek, és amelyben még mindig sok mindent meg kell küzdeniük az LMBT-embereknek.

IV.2. Amiért még küzdeni kell

Magyarországon számos helyzetben érheti olyan hátrány vagy diszkrimináció az LMBT-embereket, mely kimondottan LMBT mivoltukra vezethető vissza. Személyes szinten tipikus helyzet a munkahelyi diszkrimináció, amikor az egyént azért bocsátják el, vagy zaklatják – esetleg fel sem veszik –, mert meleg, leszbikus, biszexuális vagy transznemű; vagy említethetők az olyan gyermek-elhelyezési perek, ahol az apa vagy az anya szülői alkalmatlanságát szexuális irányultsága alapján próbálják bizonyítani.

Az élettársi kapcsolat szintjén szintén számos problémával kell megküzdeni. Amikor azonos nemű párok jogilag biztonságos családi körülményeket kívánnak maguknak teremteni, külön erőfeszítést igényel a részükről, hogy a házasság, illetve a családi élet bizonyos összetevőivel kapcsolatban rendelkezhessenek: ilyenek lehetnek az öröklés, a nyugdíj, a gyermekelhelyezés, a gyámság, a letelepedési engedély, illetve a vagyonnal és az anyagi kérdésekkel kapcsolatos ügyek.

A közösség szintjén nehézséget okozhat az LMBT-szervezetek hivatalos megalakítása. 1994-ben például a Fővárosi Bíróság elutasította a Szivárvány Társulás a Melegekért hivatalos bejegyzés iránti kérelmét. A Fővárosi Bíróság fő érve az volt, hogy nem kívánatos, hogy tizennyolcadik évesnél fiatalabbak is tagjai lehessenek egy olyan egyesületnek, amely a homoszexuálisok jogaiért küzd, mert az „intézményes homoszexuális élet-hez szükséges infrastruktúra [létrehozása]... magában foglalja annak a kockázatát, hogy a természet elleni fajtalanság... bűncselekménye” megvalósuljon (Farkas, 2000:92). Ezt az érvelést mind az Alkotmánybíróság, mint az Emberi Jogok Európai Bírósága elfogadhatónak tartotta, így az újonnan alakuló LMBT-szervezeteknek küzdeniük kell a korábbiól így megörökölt „potenciális (ifjúság)molesztáló imázs” újjáéledése ellen.

Az utóbbi években a korábban informálisan működő LMBT-csoportok egyre inkább a hivatalosan bejegyzett civil szervezeti formát választják: jogi személyiséget vesznek föl, hiszen így nagyobb eséllyel növelhetik társadalmi láthatóságukat, pályázhatnak különböző pénzforrásokra és sikeresebben gyűjthetnek adományt tevékenységeik hatékonyabb működtetésére. Az – egyéni LMBT-identitások keretétől is szolgáló – hivatalos formában működő szervezetek hatékonyabban hallathatják a hangjukat egyes politikusok, tudományos szakemberek, és média-közszereplők homofób és transzfób megnyilvánulásai ellen, amelyek keresztüztüében az esetek többségében nem egyének, hanem olyan általános kategóriák állnak, mint „a homoszexuálisok” vagy „a transzvesztiták”. Azonban még olyan hivatalos formában működő LMBT-szervezetek sem kapnak állami támogatást, amelyek kiemelten közhasznú tevékenységet folytatnak, például telefonos segélyszolgálatot üzemeltetnek többek között lelki tanácsadást vagy AIDS-prevenációs információt kérő emberek számára.

2001-ben egy meleg és leszbikus aktivisták által kiadott jelentésben⁷ nyolc problematikus területét jelölték meg az államtól vagy magánsze-

7 Összefoglaló a leszbikusok, melegek és biszexuálisok diszkriminációjáról Magyarországon. Ibid.

mélyektől elszenvedett diszkrimináció magyarországi eseteit. Ezek a következők voltak: munkahelyi diszkrimináció elbocsátás formájában; munkahelyi elhelyezkedéssel kapcsolatos diszkrimináció; munkahelyi zaklatás; házastársak után járó kedvezmények; melegverés; közhivataloktól és intézményektől – így a rendőrségtől – elszenvedett homofóbia és diszkrimináció; politikusok homofób megnyilvánulásai és véleményei; homofóbia a médiában; homofób pszichológia és pszichiátria; a különösen érzékeny ifjúságra ható homofóbia; homofób jogi és bírói gyakorlat.

Ajánlásaikban a következőket hangsúlyozták: szükség van a büntető törvénykönyv reformjára, és antidiszkriminációs jogszabályok bevezetésére mind az állami, mind a magánszektorban; a homofóbia leküzdését elősegítő oktatáspolitikára; valamint felvilágosító programok indítására gyermekek és serdülők, illetve közalkalmazottak – például rendőrök, hivatali alkalmazottak, bírák – és politikusok számára. Azt is javasolták, hogy a Magyar Köztársaság Alkotmányának 70/A. paragrafusában nevesítsék a szexuális irányultság szerinti diszkrimináció tiltását; az azonos neműek párkapcsolatait a házasság intézményéhez közelebb álló jogi keretek között ismerjék el, azaz teremtsék meg a bejegyzett élettársi kapcsolat intézményét; biztosítsák az azonos nemű párok számára a közös örökbefogadás és a mesterséges megtermékenyítés lehetőségét; biztosítsanak jogi védelmet az azonos nemű párok gyermekei számára azáltal is, hogy jogi keretet teremtenek a nem biológiai szülő általi örökbefogadásra; tegyék büntethetővé a homofób politikai megnyilvánulásokat és a homofób gyűlöletkeltést; az orvosi és a pszichológiai szakterületeken tegyenek lépéseket annak biztosítására, hogy a homoszexualitás betegségként való megközelítését teljes mértékben távolítsák el az irányelvekből és a gyakorlatból; támogassák a leszbikus és meleg szervezetek által indított programokat, amelyek célja a társadalomban elterjedt homofóbia leküzdése és a diszkrimináció áldozatainak segítése.

Mára néhány ajánlás meg is valósult: megtörtént például a büntető törvénykönyv reformja, amely eltörölte az azonos neműek által létrehozott kapcsolatokat leginkább sújtó paragrafusokat, és megszületett az egyenlő bánásmódról szóló 2004-től hatályos törvény is. Ennek ellenére a fenti ajánlások többsége ma is aktuális.

Európában a magyar helyzethez hasonló tapasztalatokkal találkozhatunk. Még az olyan országokban is sok a panasz, amelyek az LMBT-emanipáció modelljének számítanak – ilyen például Hollandia, ahol a világon először azonos nemű párok is köthettek házasságot, és ahol elsőként tették lehetővé az azonos nemű párok számára is az örökbefogadást, vagy

Svédország, amely a világ egyetlen olyan országa, ahol külön ombudsman foglalkozik a szexuális irányultság alapú diszkriminációval. Hans Ytterberg, a szexuális irányultság alapú diszkriminációra szakosodott svéd ombudsman szerint a megkülönböztetés az élet minden területén tapasztalható:

Bármivel kapcsolatban adódhat panasz. Olyan emberek tesznek bejelentést, akiket munkahelyükön zaklattak, akiket állásukból elbocsátottak, mert a munkáltatójuk megtudta, hogy melegek vagy leszbikusok. Diákok is jelentkeznek, akiket diszkrimináció ért tanárok vagy más iskolai alkalmazottak részéről, vagy akiket az iskolatársaik zaklatnak, de az iskola nem tesz semmit az ügyükben. Vendéglátó-ipari intézményekkel kapcsolatban is érkeznek bejelentések, mint amilyenek az éttermek, az utazási irodák vagy a bérlakások fenntartói, akik nem engedik, hogy azonos nemű pár vegyen bérbé lakást; az utazási irodák esetében akkor, ha az azonos nemű párnak nem hajlandóak kedvezményes családi jegyet biztosítani. A nyugdíjjarulékokkal, foglalkoztatási segélyekkel kapcsolatban is vannak gondok. Bármiről szó lehet [...] A szexuális irányultság szerinti megkülönböztetés mindenütt jelen van.

Kees Waaldijk, a szexuális irányultság szerinti megkülönböztetés holland emberjogi szakértője is kiemelte ezt:

A gyakran előforduló esetek egyik típusa az egészségügy területéről a kórházi látogatáshoz való jog, illetve a partner döntésképtelensége esetén a döntéshez való jog. Sok országban számos kórház csak a házastársat fogadja el. [...] A börtönök esetében is hasonló a helyzet: ha valaki börtönbe kerül, az élettársa nem látogathatja őt. Mindez diszkrimináció. Majdnem mindig közvetett diszkriminációról van szó, a szabályokat a heteroszexuális, házasságban élő párokra szabták, amelyekből kimaradnak a homoszexuálisok. Ilyen szabályokat a pénzügyi szolgáltatások területén is lehet találni. Ha valaki bankkölcsönt akar fölvenni, a partner létét csak heteroszexuális házasság esetében fogadják el. Más esetben sem számít a partner, az ember kevesebb kölcsönhöz jut vagy magasabb biztosítási díjat kell fizetnie, és néhány társadalombiztosítási program is figyelmen kívül hagyja az élettársat. Tehát van egy sor, a nagyközönség számára elérhető szociális és pénzügyi szolgáltatás, amelyben [a szexuális irányultságnak] fontos szerepe van. Az áruk és a szolgáltatások területén tipikus eset, és különböző országokban ebből születtek az első, szexuális irányultság alapú diszkriminációra hivatkozó perek – azt hiszem, ilyen Spanyolország, Finnország, Svédország és Írország –, hogy egy pár egy bárban vagy étteremben csókolózott, majd ezt követően fölkérték őket a távozásra, vagy erőszakkal távolították el őket a helyszínről. Ez nem a foglalkoztatás területe. Valaki elmegy szórakozni, romantikus vagy bármilyen csókot vált a párjával, amiből máris közbotrány származik. Azt mondják, hogy „nincs bajunk a melegekkel, de a vendégeink nem szeretik az ilyesmit”.

Ez egy tipikus, gyakran előforduló eset. De nehéz megmondani, hol van a legnagyobb gond, mert a probléma minden területen jelen van.

Az olyan országokban, ahol a kormányzat úgy ítéli meg, hogy az LMBT-emberek emancipációja lezajlott már – így Hollandiában is – nehézségeket okozhat, hogy a kormányzat vonakodik foglalkozni a „már megoldott” LMBT-emancipáció kérdésével. Judith Schuijf, a holland szakértő szerint a gyakorlati megvalósítás feladata a regionális és helyi szintekre terelődik, ahol azonban az állami intézmények nincsenek felkészülve az ilyen feladatokra.

[...] azt mondják, hogy Hollandiában befejeződött a meleg és leszbikus emancipáció kereteinek megteremtése [...] és csak a helyi szintű megvalósításra van szükség. Mi ezzel nem értünk egyet, de ez a hivatalos minisztériumi álláspont.

Tania Barkhuis, a COC Netherlands, a homoszexualitás integrációjára létrejött szervezetek holland szövetségének tanácsadója szintén rámutatott, hogy számos olyan kérdés van Hollandiában, amely nagyobb figyelmet igényelne:

Hollandiában most az a helyzet, hogy a kormány szerint például a közösségi házakkal, a választott családnak nyújtott támogatással kapcsolatos kérdések helyi ügyek, amelyekkel helyi szinten kell foglalkozni. A terhet tehát az önkormányzatokra hárították, és azt mondták, hogy akkor mi ezzel készen is volnánk. Sikertült meggyőznünk őket, hogy még így is felügyelniük kell a helyi cselekvéseket, mert jóllehet Amsterdam vagy Rotterdam nagyszerű eredményeket mutathat föl, de ha éppen egy kelet-hollandiai faluban születettél, nagy az esély rá, hogy ott a helyi önkormányzat nem fog megfelelni ezeknek a kívánalmaknak, így hát még mindig szükség van a központi kormányzat általi felülvizsgálatra és fejlesztésekre.

[...] Meglehetősen sok gondunk adódik a kormányzattal. [...] a házasságot három évvel ezelőtt megnyitották az azonos nemű párok előtt is, és azóta a kormány abban a hitben él, hogy a melegek felszabadítása véget ért, kipipálhatjuk, erre nem kell a továbbiakban költeni. Mi megpróbáljuk megértetni a kormánnyal, hogy nem ez a helyzet. A homoszexualitás még mindig erős tabu – és fontos kérdés – főként a bevándorló közösségekben. Emellett például ha a sport helyzetét tekintjük, láthatjuk, hogy a futballstadionokban az egyik leggyakrabban kiabált szitokszó a „buzi, buzi, buzi”, és professzionális futballista nem lehet nyíltan meleg. [...] Próbáltuk jelezni a jóléti minisztériumnak, hogy vannak lappangó ügyek, amelyeket még Hollandia sem oldott meg, [...] még mindig sok a megoldatlan ügy.

Az LGBT-jogok ügyét globálisan szemlélve megfigyelhetjük, hogy még mindig sok olyan ország van, ahol például az „természet elleni fajtalanságot” tiltó jogszabályok (*sodomy laws*) teszik lehetetlenné az LGBT-emberek életét. A Human Rights Watch meleg, leszbikus, biszexuális és transznemű jogi projektjének igazgatója, Scott Long azonban úgy vélekedik, hogy a problémák jóval túllépnek a kriminalizáció kérdésén:

Úgy nyolcvan–száz „természet elleni fajtalanságot” tiltó törvény van még mindig hatályban. Ez a szám változik: Egyiptomot például régen úgy tartotta nyilván az ILGA [Nemzetközi Meleg és Leszbikus Szövetség], hogy az nem bünteti a homoszexualitást, de elég nyilvánvaló, hogy közelebbről vizsgálva az egyiptomi jogot, legalábbis 1975 óta van egy olyan értelmezése az alkotmánynak, amely az egyiptomi jogból kiragad egy kifejezést, és azt mondja, hogy a kifejezés a férfiak közötti homoszexuális viselkedésre utal. Úgyhogy szerintem van egy olyan tendencia, hogy a törvényekben megkeresik a homoszexualitásra való utalást, és ha ilyet nem találnak, akkor azt feltételezik, hogy a homoszexualitás megengedett, holott ez esetleg nem is igaz. De persze a problémák messze túlmutatnak a homoszexualitás kriminalizációján. Még mielőtt elkezdhetnénk a társadalmi diszkriminációról vagy a gazdasági diszkriminációról beszélni, vannak egyéb olyan törvények is, amelyek alkalmasak arra, hogy a segítségükkel ellehetetlenítsék a meleg és leszbikus életet vagy aktivizmust. [...] Vannak helyek, ahol a közérköles védelmében hozott vagy olyan törvények vannak életben, amelyek büntetik az ellenkező nem ruháinak viselését. Dél-Afrikának hihetetlenül liberális az alkotmánya, és nemsokára jogilag is elismeri az azonos neműek házasságát, ugyanakkor tavaly a meleg büszkeség napi felvonuláson [még mindig] megkísérelték megakadályozni, hogy transzvesztiták is felvonuljanak, mivel van egy olyan csaláellenes törvény, amely közterületen tiltja a másik nem ruháinak a viselését. Ez egyszerűen nevetséges, de jó példa. Néhány országban nagyon komolyan veszik az ilyen törvényeket. Sok afrikai országban tilos a nőknek térdén felül érő szoknyában hivatalos helyre belépniük. Amikor ilyen szintű kontroll van érvényben, így korlátozzák az emberek megjelenését és a megjelenésükben hordozott szexualitást, akkor persze a transzvesztiták csoportja már végképp elfogadhatatlan.

Ideális esetben az LGBT-emberek jogi emancipációja együtt járna a társadalmi emancipációval – sokan gondolják, hogy az utóbbi logikus velejárója az előbbinek. A valóságban azonban a társadalmi emancipáció nem valósítható meg pusztán a diszkriminatív büntetőjogi rendelkezések eltörlésével vagy a diszkriminációt tiltó jogi keretek megteremtésével. Az LGBT-emberek társadalmi emancipációja éppen az elméletileg meglévő egyenlőség mindennapos gyakorlattá formálásáról szól.

A következő részekben a nemzetközi politikai összefüggéseket elemezve rámutatok a problematikus kérdésekre és a jó gyakorlatokra, melyek alapján következtethetünk a magyarországi LMBT-emberek társadalmi esélyegyenlőségének megteremtésével kapcsolatos lehetőségekre is.

IV. 3. A nemzetközi közpolitikai kontextus modellezése

Tanulmányom alábbi részében áttekintem a különböző szinteket, amelyeken a nemzetközi szakértők és az LMBT érdekképviselői szervezetek (*stakeholders*) elemzik az LMBT-emberek jogi és politikai egyenjogúsításával, állampolgári státusával, társadalmi emancipációjával, valamint a társadalmi együttműködéssel, tudatosságnöveléssel és az erre irányuló közpolitikai (*policy*) intézkedések megvalósításával kapcsolatos, egymással összefonódó kérdéseket. Az áttekintés során a következő nemzetközi szakértőkkel készített kutatási interjúmban szereplő információkra támaszkodom.⁸

Tania Barkhuis, a COC Netherlands, a homoszexualitás társadalmi integrációjának elősegítésére létrejött szervezetek holland szövetségének tanácsadója – (T. B.);

Florin Buheanu, a román ACCEPT civil szervezet ügyvezető igazgatója – (F. B.);

Barry Fitzpatrick, Észak-Írország esélyegyenlőségi bizottságában a jogpolitikai és jogi tanácsadói osztály vezetője – (B. FP);

Gert Hekma, az amszterdami egyetem szociológia és antropológia tanszékén a meleg és leszbikus tanulmányok tanára – (G. H.);

Scott Long, a Human Rights Watch leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű jogi projektjének igazgatója – (S. L.);

Judith Schuijf, a Homo Emancipatiebeleid holland szakértői központ vezető tanácsadója – (J. S.);

Anette Sjödin, az RFSL, a meleg, leszbikus, biszexuális és transznemű jogokért küzdő svéd szövetség projektvezetője – (A. S.);

⁸ Az interjúkat 2004–2005 során készítettem az International Policy Fellowship program keretében. Interjúalanyaim többsége aktívan közreműködik a szexuális irányultság és a nemi identitás szerinti antidiszkriminációs és egyenlő bánásmódra vonatkozó közpolitikák alakításában.

Gunnar Svensson, a „Norm-giving diversity” nevű projekt vezetője; az Equal-program keretében létrejött projekt a svéd egyház, rendőrség és katonaság LMBT-alkalmazottainak helyzetével foglalkozik – (G. S.);

Hans Ytterberg, a szexuális irányultság alapú diszkriminációval foglalkozó svéd ombudsman – (H. Y.);

Kees Waaldijk, a leideni egyetem jogi karának docense, a szexuális irányultság alapú diszkriminációval foglalkozó európai szakértői csoport vezetője – (K. W.);

Robert Wintemute, az emberi jogok professzora a londoni King's College-ban – (R. W.).

Tágabb keretként egy háromszintes modellt alkalmazok: az első szint az antidiszkriminációs politikák kialakítása, a második az esélyegyenlőség elősegítése, a harmadik pedig a sokszínűség (*diversity*) támogatása.

Az antidiszkriminációs politikák kialakítása általában akkor kezdődhet meg, amikor a büntetőjogból eltörlik az LMBT-embereket sújtó közvetlen jogi megkülönböztetés főbb formáit. Az antidiszkriminációs politikák kialakításának folyamatában a legfontosabb cél az, hogy meghatározzuk a népesség valamely szegmensét, amely hátrányos helyzetben van és védelemre szorul, illetve bevezessük az elvet, hogy őket diszkriminálni helytelen dolog, amelyet a törvény is büntet. Elméletben az antidiszkrimináció elve szimmetrikus, azaz mind a társadalmi kisebbségekre, mind a többségekre egyformán érvényes; a gyakorlatban azonban leggyakrabban a társadalmilag hátrányos helyzetű kisebbség esetében alkalmazzák.

Bizonyos értelemben az első szint az, amelyet erősen szimmetrikusnak neveznék olyan értelemben, hogy az antidiszkrimináció elve ugyanolyan mértékben vonatkozik a férfiakra és a nőkre, a fehérekre és a feketékre, a heteroszexuálisokra és a melegekre, de ez valójában csak formális egyenlőség. Minden egyes antidiszkriminációs alap mögött – nem feltétlenül mindegyik mögött, de a legtöbb mögött mégis – megtalálható egy sokkal kollektívebb ügy, olyan csoportoké, amelyek különös hátrányt szenvednek a tiltás miatt, különösen, ha a politikák szintjét vagy esetleg az esélyegyenlőségi hatóságok szintjét tekintjük. Bár technikailag igazságos vagy, forrásaid jelentősebb részét a nők, a faji kisebbségek, a melegek és leszbikusok által elszenvedett hátrány kérdéseinek megoldására fordítod. (B. F.)

Bár az antidiszkriminációs politikák kialakítása során kevésbé összpontosítanak a társadalmi hátrányra, mint az esélyegyenlőség elősegítésének szintjén megvalósítandó pozitív – vagy megerősítő – cselekvésre, a politikák alkalmasak arra, hogy a segítségükkel tágabb értelemben, a

társadalmat széles körűen értelmezve megküzdjenek a társadalmi befogadás kérdésével, amely a fő kérdés.

A közönségkapcsolatok (*public relations*) szintjén sokkal könnyebb eladni az antidiszkriminációt, egyszerűen azért, mert leginkább emberi jogi kérdésnek tekintik, és azért is, mert az előnyben lévő csoport valamilyen szinten azonosulni tud vele: [...] az emberek azonosulnak a témával, ha azt mondod nekik, hogy ez rájuk is ugyanúgy érvényes. A politikák kialakítása, a források elosztása és végső soron a jogrendszerben a pereskedés fókuszába nagyrészt a hátrányos helyzetben lévő csoportok kerülnek, mert alapvetően a társadalmi befogadás elősegítésére használod az esélyegyenlőségi törvényt azzal, hogy megszüntetted a hátrányt: kimutatod a hátrányt, megküzdesz vele, és megkísérelted megszüntetni. (B. F.)

A második szint az esélyegyenlőség elősegítése, amely gyakran közvetlenül a hátrányos helyzetben lévő csoportok érdekében hozott pozitív cselekvésre irányuló intézkedésekben nyilvánul meg. Ezen a szinten a rendszerszerű diszkrimináció kerül a középpontba. Csak a diszkrimináció közvetett formáinak azonosítása és kimutatása után kezdődhet meg a pozitív cselekvésre irányuló intézkedések hatékony bevezetése. Az esélyegyenlőség általános érvényesítésének elve (*mainstreaming*) olyan módszer, amelyet ebben a szakaszban hatékonyan lehet alkalmazni: „Az esélyegyenlőség általános érvényesítése azt jelenti, hogy a tervezés, megvalósítás és értékelés szakaszában következetesen megvizsgáljuk minden politikának a hátrányos helyzetben lévő csoportokra gyakorolt egyedi hatását. Az esélyegyenlőség általános érvényesítésének elvén keresztül általánosan a politikaformálás középpontjába kerülnek az esélyegyenlőség kérdései, így azok döntő szerepet játszanak minden cselekvésben: a politikák fejlesztésében, a kutatásban, az érdekképviselésben, a társadalmi párbeszédben, a jogalkotásban, a források elosztásában, a programok és projektek tervezésében, megvalósításában és annak ellenőrzésében. Ezzel nemcsak az esélyegyenlőségi szakértőknek, hanem minden politikai szinten mindenkinek foglalkoznia kell.” (SCVO, 2002)

Megkülönböztethetjük az esélyegyenlőség általános érvényesítésére vonatkozó elv mikroszintű működését, amelynek során egyes politikai intézkedések hatásaival foglalkoznak, és ugyanannak makroszintű működését, amelynek során egyes hátrányos helyzetben lévő csoportok – például nők, etnikai kisebbségek, fogyatékkal élők vagy LMBT-emberek – társadalmi helyzetét átfogóan vizsgálják. Bizonyos esetekben

az esélyegyenlőség általános érvényesítésének elve szerinti elemzés eredményeképp felismerhetik, hogy szükség van a pozitív cselekvésre irányuló intézkedések bevezetésére.

[Az esélyegyenlőség általános érvényesítésekor a] makroszinten kimutatható, hogy a nők még mindig meglehetősen alulreprezentáltak a munkaerőpiac bizonyos területein, vagy az etnikai kisebbségek jelentős hátrányokat szenvednek az oktatási rendszerben. És akkor még mindig meg lehet nézni a mikroszintet, hogy ott mit lehet tenni, de meglehet, hogy az mutatható ki, hogy a megoldás nem pusztán a hátrány megszüntetésében van, hanem például az etnikai kisebbségeket az oktatási rendszerbe való belépésre ösztönző, pozitív cselekvésre irányuló intézkedésekben. (B. F.)

Az esélyegyenlőség általános érvényesítésének elve és az antidiszkriminációs politikák kialakításának szakaszát jellemző jogi szemléletű megközelítés olyan esetekben is találkozhat, amikor az antidiszkriminációs jogszabályok megléte arra ösztönzi a társadalmi szereplőket, hogy az esélyegyenlőség általános érvényesítése elvének alkalmazásával végezzenek ön-elemzést annak érdekében, hogy elkerüljék az esetleges pereskedést.

[Az esélyegyenlőség általános érvényesítésének elve] teljesen más energiákat hordoz, mint a jogi szemléletű megközelítés, bár a kettő bizonyos esetekben jelentős átfedéseket mutathat, ha a jogi szemléletű megközelítés a jogi folyamatokon kívül is növeli a tudatosságot egyszerűen azzal a felismeréssel, hogy: „Ja, ez törvénybe ütközik. Most mihez kezdjünk vele?” Például bármely munkaadó vagy szolgáltató, akire érvényes a közvetett diszkrimináció tiltása, meg kell, hogy vizsgálja, hogy tevékenysége nem érinti-e hátrányosan például a melegeket és a leszbikusokat – mert valaki esetleg perre vihet egy ilyen ügyet. Így a jogi szemléletű megközelítés sem kizárólag arról szól, hogy mi történik a tárgyalótermekben, és milyen pereket nyernek meg. Igaz, az olyan jogi szemléletű megközelítés, amely nem jár együtt a jogérvényesítés lehetőségével – mely során feltárhatóak a problémák és megtalálhatók a megfelelő megoldások –, nem ér sokat. (B. F.)

A harmadik szakaszban is lehet alkalmazni az esélyegyenlőség általános érvényesítésének elvén alapuló módszert; ezt a szakaszt úgy szokták említeni, mint a sokszínűség (*diversity*) megteremtésének szakaszát, amely jellemzően optimális egyensúlyra törekszik a sokszínűség tisztelete – és „ünneplése” –, valamint a sokféleségnek a társadalmi valóság szerves részeként való elfogadása között.

[...] meg kell találni valamilyen egyensúlyi állapotot a hátrányos helyzetű csoportok befogadása és azon tény tisztelete között, hogy a társadalmi sokszínűség (*diversity*) nagyon jelentős mértékű, és így a rendszernek valamennyire számot kell vetnie a sokféleséggel. A sokszínűség fogalmát manapság bizonyos mértékig kisajátította egyfajta amerikai emberierőforrás-kezelési (*human resource management*) megközelítés, amely szerint az esélyegyenlőséget nem tudjuk „eladni” a vállalkozásoknak, a sokszínűséget viszont igen. Ez hasznos dolog, mert az üzleti világ azt mondja: jobb embereket találunk majd, ha tiszteljük a sokféleséget, a vevőkörünk is sokféle, ezért fontos, hogy olyan színben tűnjünk föl, hogy mi tiszteljük a sokféleséget, hogy a lehető legjobban kiszélesítsük a piacunkat, és ez mind meglehetősen jól hangzik. De mindez azt is magával vonja, hogy azt kell mondanunk, hogy a meleg nem heteroszexuális és a nők nem férfiak. [...] Így hát a rendszer alapjául először is az antidiszkriminációt kell tekinteni, ami nagyon fontos. De azt is el kell fogadni, hogy a valóságban a diszkriminációs esetek többsége aszimmetrikus: hátrányos helyzetben lévő csoportok ellen irányul, és a figyelem középpontjában ezeknek a hátrányos helyzetű csoportoknak kell állniuk, és ezt a hátrányt kell orvosolni. Ezeket a csoportokat azért éri hátrány, mert másmilyenek, mint a többség. Egyensúlyt kell tudni teremteni a hátrányos helyzetben lévő csoportok befogadásában – a munkahelyen, a társadalomban –, hogy annak a következménye ne különbözőségük tudatának, saját kisebbségi kultúrájuknak az elvesztése legyen: a nőknek lehetővé kell tenni, hogy másmilyenek legyenek, mint a férfiak, és a mostaninál sokkal integráltabb módon lehetővé kell tenni a meleg és a leszbikusok számára, hogy megtartsák különbözőségüket, és a fenti három szintnek mind erre felé kell vezetnie. (B. F.)

IV.3.1. Jogi emancipáció

Az LMBT-emberek jogi emancipációja Európában – és különösen az Európai Unióban – olyan emberi jogi kérdésként értelmezhető, amely a szexuális irányultság és a nemi önkifejezés szerinti diszkrimináció elleni küzdelemben nyilvánul meg.

Vannak általános, nagy múltra visszatekintő emberi jogok, amelyek nyilvánvalóan minden leszbikus nőre és meleg férfira vonatkoznak: az élethez való jog, a kegyetlen bánásmódtól való mentesség joga, az önkényes rendőrségi letartóztatástól való mentesség joga, a tisztességes bírósági tárgyaláshoz való jog, az önkifejezéshez való jog, a gyülekezési és egyesülési szabadság. Ezek a jogok vitán felül járnak nekik. Számomra a leszbikus és meleg jogok olyan jogok, amelyekre a heteroszexuális embereknek nincs szükségük. Tehát ezek túllépnek azokon az alapvető jogokon, amelyeket

az előbb soroltam föl. Kezdetben nem voltak ilyen jogok, mert csak büntető jellegű [az azonos nemű emberek közötti szexuális cselekedeteket tiltó vagy diszkrimináló] törvények léteztek Európa számos részén. (R. W.)

A szexuális irányultság szerinti diszkrimináció ellenében használt leggyakoribb érvek az Emberi Jogok Európai Egyezményében és az Amerikai Egyesült Államok alkotmányában a következők:

1. *A megváltoztathatatlan állapot érve:* mivel a szexuális irányultság (mint a vonzódás irányultsága) sok meleg férfi és leszbikus nő szerint nem választás kérdése, a szexuális irányultság felfogható olyan „megváltoztathatatlan állapotként”, mint a faj vagy a [biológiai] nem.
2. *Az alapvető választás érve:* mivel minden személy megválasztja szexuális irányultságát (mint egyfajta viselkedést), ami nagyon fontos ahhoz, hogy az ember boldog legyen. A szexuális irányultság felfogható „alapvető választásként (vagy jogként, vagy szabadságként)”, mint a vallási vagy politikai meggyőződés, és részben vagy teljes egészében beleérthető az „alapvető szabadságjogok” egyikébe, amilyen az önkifejezés szabadsága, az egyesülési vagy a vallásszabadság, illetve a járulékos és általánosabb értelmű „magánélethez való jog” vagy a „magánélet tiszteletben tartásához való jog”.
3. *A nemi diszkrimináció érve:* mivel valamely személy érzelmi–szexuális irányultságának elfogadhatósága függ attól, hogy a személy milyen nemű, a szexuális irányultság szerinti diszkrimináció felfogható a nemi diszkrimináció egy fajtájának, akárcsak a szexuális zaklatást vagy a terhésség alapján megvalósuló diszkriminációt. (Wintemute, 1995:17)

A fenti három érv közül a nemi alapú diszkriminációra való hivatkozás tűnik a legkevésbé népszerűnek.

[...] a bíróságok szinte soha nem fogadták el eddig, mert amint a szexuális irányultság szempontjából kezdik elemezni az eseteket – lásd leszbikus/meleg vagy heteroszexuális –, nem tudnak eltérni ettől a típusú elemzéstől. Nem tudják azt mondani, hogy vessük el egy percre ezeket a fogalmakat, és foglalkozunk pusztán azzal, hogy vannak a férfiak meg a nők meg az ő választásai: vajon mindkét nemnek ugyanazok a választási lehetőségei? Ha ezt végiggondolnák, világosan kiderülne, hogy nemi alapú diszkriminációról van szó, de a bíróságok ezt nem szeretik megtenni. Így hát ez a megközelítés elméletileg érdekes, de lényegében eddig mindig megbukott. (R. W.)

Az Amerikai Egyesült Államokban a szexuális irányultság megváltoztathatatlan állapotként való értelmezése az 1960-as évek végén – a Stonewall-lázadás idején – vált népszerűvé, amikor „a leszbikusok és a

meleg férfiak felhagytak az asszimilációs törekvésekkel, és az elnyomás és az ellenkultúra »etnikai« modelljét kezdték alkalmazni, amelyben úgy tekintettek önmagukra, ahogy egy faji kisebbség tenné egy rasszista fehér társadalomban. A polgárjogi küzdelmek nyelvét kezdték el használni és a rasszizmussal párhuzamos »homofóbia« fogalmának bevezetésén keresztül megalkották az elnyomásnak a faji üldözéshez hasonlatos magyarázatát.” (Evans, 1995:188) Európában az alapvető választás érve tűnik a legnépszerűbbnek, ahogy ezt az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletei is alátámasztják.

A megváltoztathatatlan állapot érve – különösen az USA-ban – azért népszerű, mert lehetővé teszi, hogy párhuzamot vonjunk különösen a faji eredettel, de én azért vetem el ezt, mert [...] a szexuális irányultság körüli legnagyobb vitát kiváltó kérdések annak választott viselkedés jellege kapcsán vetődnek föl. A Római Katolikus Egyházat meg lehet győzni, hogy fogadja el a megváltoztathatatlan állapotot, mert azt mondják, hogy tiszteld a homoszexuális embert, csakhogy azt is hozzáteszik, hogy ne gyakorold [a homoszexualitást]! Úgyhogy ez a megközelítés nem visz túl messzire. Éppen ezért – európai összefüggésben – onnan indulunk ki, hogy mindenkit megillet a magánélete tiszteltetben tartásához való jog. Ez vezetett el az első, 1981-es bírósági ítélethez is, a Dudgeon-ügyben. [...] első olvasásra sokak szerint szűk látókörű az [ítéletbeli] értelmezés: a magánélet azt jelenti, hogy lehet ugyan szexuális életed, de ennek semmilyen nyilvános jele ne legyen. De ez nem feltétlenül van így, mert az Emberi Jogok Európai Bírósága sajátosan értelmezi a magánélethez való jogot, ami viszont helyenként hasonlóságot mutat az USA Legfelsőbb Bíróságának [egy] eseteivel. Az Egyesült Államokban külön fejlődött a magánéletbeli döntések és a magánélet színtereinek fogalma, tehát vannak olyan ítéletek, amelyekben a magánélet a személyes, intim szférát jelenti, amelyet tisztelni kell, még akkor is, ha annak nyilvános jelei is vannak.

[...] a magánélethez való jogra történő hivatkozás [tehát] nem olyan szűk látókörű, mint amilyennek hiszik. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye szerint az érv úgy működik, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága első ízben 1981-ben, a Dudgeon-ügyben mondta ki, hogy valamely személy magánéletének része a szexuális élete. Az akkor és ott nagy lépés volt. 1997-ben a Laskey-ügyben azt mondta ki a bíróság, hogy a szexuális irányultság a magánélet része, a magánéletnek is egy intim része. Én azt mondanám, hogy a bíróság ezen értelmezése megtalálható a 8. cikkelyben, így ez lett a sikeres érv, most már csak alkalmazni kell. (R. W.)

A fenti három érv egyikének alkalmazására sincs szükség olyan esetekben, ahol az alkotmány egyértelműen tiltja a szexuális irányultság

szerinti diszkriminációt. Fontos azonban megjegyezni, hogy csak akkor van lehetőség a szexuális irányultságnak az alkotmányba történő felvételére, amikor alkotmányreform történik vagy új alkotmányt fogadnak el, ezért a legtöbb helyen kevés az esély arra, hogy a szexuális irányultság szerinti megkülönböztetés tilalma az alkotmányban is szerepeljen. Magyarországon például 1989-ben új antidiszkriminációs cikkelyt vettek föl a régi alkotmányba, amelyben a szexuális irányultságot mégis csak a „más helyzet” szerinti megkülönböztetés tilalma foglalja magába.⁹

Szövetségi állami, illetve tartományi szintű alkotmányba először 1989-ben két brazil állam – Mato Grosso és Sergipe – vette föl a szexuális irányultság szerinti megkülönböztetés tilalmát. A brazil példát két német tartomány követte: 1992-ben Brandenburg és 1993-ban Tübingia. A szexuális irányultság alapú megkülönböztetés tiltása 1993-ban szerepelt először nemzeti alkotmányban: a Dél-afrikai Köztársaság alkotmányának 200. cikkelye 8. szakaszának 2. bekezdésében (Wintemute, 1995:265). Jelenleg összesen négy ország nemzeti alkotmánya tiltja a szexuális irányultság szerinti diszkriminációt: Dél-Afrika mellett Ecuador (1997), Fiji (1998) és Portugália (2004).

Továbbra is problematikus lehet azonban annak eldöntése, hogy pontosan mit is értenek a szexuális irányultság szerinti diszkrimináció fogalmán: csak az azonos nemű partnerrel folytatott szexuális gyakorlatokra utal – vagy magában foglalja az azonos nemű élettársak által elszenvedett diszkriminációt is? Miközben Európában az Európai Unió és az Európa Tanács által megerősített jogi normává válik az azonos nemű felnőttek kölcsönös beleegyezésen alapuló szexuális gyakorlatának dekriminalizációja, az LMBT-emberek jogi emancipációjának területén még mindig találhatók – főként az LMBT-párok jogi elismerésével és szülői jogaikkal kapcsolatos – problematikus kérdések, melyekkel nem sok helyen foglalkoznak. Idetartozik például az azonos neműek házassága, a transzszexuális partnerrel kötött házasság, a melegségüket nyíltan vállaló férfiak vagy nők általi egyéni örökbefogadás, vagy az azonos nemű párok általi együttes örökbefogadás lehetővé tétele.

Csak olyan kérdések maradnak ellentmondásosak vagy nem elég világosak, amelyek az élettársakat és a házasságban élő párokat illető bánásmóddal vannak kapcsolatban. Ez a következő szakasz. Ha azonos nemű párról van szó, és azért tagadnak meg tőlük valamely jogot, mert nem házasok,

9 Erről bővebben lásd a III.3. fejezetet.

akkor – a házasság intézményéből való kizárás megkérdőjelezése nélkül – le lehet vezetni egy diszkriminációs érvelést. [...] A párok esetében a végső kérdés az, hogy nyitva áll-e előttük a házasság intézménye. De ehhez az európai konszenzusnak egy kicsit tovább kell fejlődnie, hiszen a bíróság valós helyzetéhez hozzátartozik, hogy az egy nemzetközi bíróság, és elméletileg bármely ország határozhat úgy, hogy felmondja az Emberi Jogok Európai Egyezményét, és elhagyja a rendszert. Kivéve azokat az országokat, amelyek csatlakozni kívánnak az Európai Unióhoz, mert azok nem tehetik meg. De igazából, ha egyszer már az EU tagja egy ország, elméletileg megteheti. Így hát nagyon vigyázniuk kell, nehogy visszaesés következzen be. Úgyhogy nehéz esetekben megpróbálják megnézni, hogy milyen irányzatok érvényesülnek az európai országok törvényeiben: nincs meghatározott arány, minél nagyobb [a konszenzus], annál jobb. De mivel az országoknak kevesebb, mint egyharmada hajtott végre jelentős változtatást, szerintem nehéz elképzelni, hogy hajlandóak lennének úgy határozni, hogy minden országnak alkalmaznia kell ezt a megközelítést. Pillanatnyilag tehát Spanyolország a negyvenhat tagország közül a harmadik, amely ezt megtette, és szerintem ennél jóval többre van szükség. A házasság tehát még várat magára. Amit viszont 2002-ben a Christine Goodwin-ügyben a transzszexuális személyek házasságával kapcsolatban¹⁰ tett a bíróság, az lényegében előkészíti ezt a döntést. Gondoskodtak arról, hogy semmi olyan ne hangozzék el, ami a jövőben ezt ellehetetlenítené. Tulajdonképpen az volt a nagyon érdekes ebben az ügyben, hogy elutasították azt az érvelést, hogy az utódnemzési képesség szükséges feltétele lenne a házassághoz való jognak. [...] A házasság összefüggésében a klasszikus érvelés úgy hangzik, hogy a különböző nemű párok – a többség legalábbis – képesek utód nemzésére, [míg] az azonos nemű párok harmadik fél segítségével nélkül erre nem képesek; a transzszexuálisok sem, mert a nemi átalakító kezelések következtében az ember automatikusan nemzőképtelenné válik, így a transzszexuálisok házasságában nincs mód utódnemzésre. És azt mondták, hogy nem, ez [az utódnemzési képesség mint házassági kritérium] nem is szükséges. Tehát ezt az érvet a jövőre nézve elvetették. (R. W.)

Stephen Whittle, brit transzszexuális aktivista és jogi szakértő¹¹ szerint a házasság történetileg változó fogalma ma „egy szerződészerű társadalmi forma, amelynek kevés köze van a szexhez, a szexualitáshoz, a szexuális irányultsághoz vagy a szexuális aktushoz” (Whittle, 2001:697). Nyomon követhető, hogy a transzszexuálisok jogaival kapcsolatos esetek érveket szolgáltathatnak az azonos neműek házasságának jogi elismertetéséhez. A transzszexualitás – különösen, ha egy „egészségügyi állapot”

10 Erről részletesebben lásd a III. fejezet 2. pontját – különösen a B táblázatot.

11 www.pfc.org.uk/campaign/people/swhittle.htm

kifejeződésének tekintjük, amelyre jogilag alkalmazható a „megváltoztathatatlan állapot” érve – elbizonytalaníthatja a házasság utódnemzést szolgáló heteroszexuális intézményként való meghatározásának kizárólagos érvényességét: mivel megkérdőjelezi mind a kromoszomális nem, mind a nemi aktus jelentőségét a házasságban, valamint azt is, hogy a házasságnak valóban elsődleges célja, vagy legalábbis egyik legfontosabb eleme az utódnemzés (Whittle, 2001:712). Amikor a nemi átalakító folyamat során csak az „orvosilag meghatározott nem” megváltoztatására van mód, a „jogi értelemben vett nem” megváltoztatását pedig nem engedélyezik – vagyis az orvosi beavatkozásokat nem kíséri a hivatalos dokumentumok, elsősorban az anyakönyv átírása –, akkor a transzszexuálisok tulajdonképpen köthetnek azonos nemű partnerrel házasságot: „Van abban valami ironikus, hogy olyan jogi környezetben, amelyben a transzszexuálisok »új« nemi szerepükben nem köthetnek házasságot, »régi« nemi szerepükben ezt [továbbra is] megtehetik. Így – ha meleg transzszexuális férfiak házasodnak össze férfi partnerükkel és leszbikus transzszexuális nők házasodnak össze női partnerükkel – olyan helyzetek teremthetők, amelyekben a jogilag továbbra is eltérő neműként kezelt partnerek között létrejövő házasság tulajdonképpen azonos nemű partnerek között kötődik.” (Whittle, 2001:702)

Az LMBT-emberek jogi emancipációjának területén a házasság mellett a gyermekvállalás kérdése az, ami különösen heves vitákat gerjeszt. Jelenleg kevés empirikus adat áll rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy milyen előnyöket, illetve hátrányokat jelenthet LMBT-szülők gyermekeiként felnőni, de a társadalomtudományi kutatások eddigi eredményei alapján nem igazolható a családi jogok és kötelességek politikai elosztásánál a szülők szexuális irányultságának figyelembevétele (Stacey–Biblarz, 2001:179). Bár széles körben elterjedt feltevés, hogy a nem heteroszexuális vagy a transzszexuális szülők gyermekeit, illetve azokat, akiket azonos nemű pár nevel föl, különösen érzékenyen érintenek a szüleiket sújtó társadalmi előítéletek, fontos megjegyezni, hogy ha a társadalmi előítéletekre hivatkozva korlátozni lehetne a szülői jogokat, akkor a felnőtt emberek csupán kis hányada bizonyulna alkalmas szülőnek (Stacey–Biblarz, 2001:178).

Az Emberi Jogok Európai Bírósága 1999-ben hozta meg a meleg és leszbikusok szülői jogaival kapcsolatos első határozatát a Mouta-ügyben.¹² Ebben a bíróság úgy határozott, hogy elfogadhatatlan, ha egy meleg férfitől csupán homoszexualitására hivatkozva tagadják meg, hogy gyermeke

12 Részletesebben lásd a III. fejezet 2. pontját - különösen a B táblázatot.

gondviselője lehessen. 2002-ben azonban még mindig „túlásnak” tartotta a bíróság, hogy egy meleg férfi gyermeket kívánt örökbe fogadni.

A bíróság már kimondta, hogy ha egy meleg vagy leszbikus ember genetikai vagy biológiai szülője egy gyermeknek, akkor a szexuális irányultságot nem lehet figyelembe venni a gyermek és a szülő közötti jogviszonyra vonatkozó döntések esetén. Ez nagy győzelem volt.

[...] 2002-ben a Fretté és Franciaország ügyben¹³ – amelyben az a megítéltetés ért, hogy én érvelhettem az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt – azt reméltük, hogy a bíróság megteszi a következő lépést: ha tehát a szexuális irányultság nem számít, amikor egy meleg vagy leszbikus személy biológiai gyermekének gondviselője kíván lenni, olyan esetben sem kellene számítani, amikor egy örökbefogadott gyermekkel kívánnak szülő–gyermek kapcsolatot kialakítani. A bíróságon úgy érveltem, hogy bár meglehet, hogy a legtöbb országban egy sor gyakorlati nehézségbe ütközhet az a meleg vagy leszbikus személy, aki egyénileg kíván gyermeket örökbe fogadni, egyetlen országban sincs hatályban olyan törvény, amely tiltaná a meleg vagy leszbikus személyek általi örökbefogadást. [...] Három és fél hónappal ezután egy újabb polgári ügy került a franciaországi legfelsőbb bíróság elé: egy leszbikus nő akart gyermeket örökbe fogadni. A francia bíróság határozata pontosan ugyanaz volt, mint az előző esetben, így most az ő ügye van az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. Az ILGA-Europe-pal és az APGL-lel – amely a meleg szülőket és leendő szülőket tömörítő francia szervezet – közösen én szervezem a képviselést. [...] Azt remélem, hogy a második alkalommal másképp határoz majd a bíróság. Ha meg tudjuk nyerni ezt az ügyet, az megalapozhatja az egyéni örökbefogadás elvét: hogy szexuális irányultság alapján ebben sem lehet megkülönböztetést tenni. (R. W.)

A gondviselői státussal és az egyéni örökbefogadással kapcsolatos eseteknél is bonyolultabbak lehetnek az azonos nemű párok általi közös örökbefogadással kapcsolatos esetek. Megkülönböztethetjük a harmadik személy biológiai gyermekének azonos nemű pár általi örökbefogadását és az egyik fél biológiai gyermeke együttes örökbefogadásának esetét, amelyet általában könnyebben véghez lehet vinni. Általában a házasságon kívül együtt élő párok általi együttes örökbefogadás kérdésében az utóbbi néhány évben sokat változott az európai országok jogrendszere.

A törvények kezdenek megváltozni ezen a területen. Szerintem hat évvel ezelőtt nem volt még Európában olyan házasságon kívül együtt élő pár, aki együttesen örökbe tudott volna fogadni gyermeket. Ma már említhetjük Svédországot, ahol az azonos nemű élettársak örökbe fogadhatnak

13 36515/97. számú beadvány. Ítélet kelte: 2002. február 26. <http://cmiskp.echr.coe.int>

gyermeket anélkül, hogy házasságban élnének, bár ehhez kapcsolatukat be kell jegyeztetniük. Hollandiában azonos nemű párok is összeházasodhatnak vagy élettársi kapcsolatukat bejegyeztethetik, de ez nem feltétele az együttes örökbefogadásnak. [Valamely személy örökbe fogadhatja élettársa gyermekét] Dániában, Izlandon és Norvégiában. [...] Különböző fogalmak vannak használatban. Én megkülönböztetem [egyrészt] az „együttes örökbefogadást” (*joint adoption*) – ezt néhányan „idegen általi örökbefogadásnak” hívják (*stranger adoption*) –, amely azt jelenti, hogy a pár tagjai egyszerre fogadnak örökbe egy gyermeket, aki egyiküknek sem biológiai gyermeke. [Másképpen pedig] a „második szülő általi örökbefogadást” (*second parent adoption*) – ezt néhányan „mostohaszülő általi örökbefogadásnak” (*step parent adoption*) vagy „társszülői örökbefogadásnak” (*co-parent adoption*) nevezik –, amelyben a gyermek általában eleve a biológiai gyermeke az egyik élettársnak. [Az utóbbi esetben] a kérdés a másikat szülő általi örökbefogadás. Ez [...] tipikusan akkor fordul elő, amikor egy leszbikus pár egyik tagja mesterséges megtermékenyítésre vállalkozik. Tulajdonképpen ez volna a legnagyobb rokonszenvet kiváltó eset az Emberi Jogok Európai Bíróságán. Mert egy olyan gyermek együttes vagy egyéni örökbefogadása esetén, aki egyik félnek sem biológiai gyermeke, elméletileg versenyhelyzet áll elő: az alapelgondolás ugyanis az, hogy létezik valahol egy ideális heteroszexuális házaspár, akikkel a gyermekre csodálatos élet vár – így hát hogyan lehet elképzelni azt, hogy a gyermeket egy olyan borzalmas helyzet elé állítják, hogy egy azonos nemű párral, illetve egy meleg vagy leszbikus szülővel kelljen élnie? Ez a helyzet nem jön létre a második szülő esetében, mert a gyermek az ítélettől függetlenül abban a családban marad, ahol addig is volt. Senki mással nem jön létre versenyhelyzet. Így hát az egyetlen kérdés az, hogy jobb-e a gyermeknek, ha jogilag két szülője van, mint ha egy. (R. W.)

Még a meleg és leszbikus emancipációban olyan élenjáró országokban is, mint amilyen Hollandia, az azonos nemű párok általi együttes örökbefogadás mindaddig megoldatlan jogi problémákat vet föl.

Hollandiában a fennmaradó jogi problémák egyike az örökbefogadás rendezetlensége. Ez az egyik legfontosabb jogi kérdés, amely a mai napig nem oldódott meg. Itt két szempontot kell figyelembe venni. Az egyik az a tény, hogy a harmadik országból történő örökbefogadást nem engedélyezik vagy nem fogadják el. [...] A másik szempont annak a leszbikus társ-anynak a helyzete, aki nem fogadhatja örökbe élettársa gyermekét, és nem vállalhatja teljes mértékben a családhoz kapcsolódó kötelezettségeket, mert a holland törvény feltételezi, hogy valahol mindig megtalálható egy fickó, aki a gyerek apja, az úgynevezett természetes apa. (J. S.)

Örökbe fogadni csak olyan gyermeket lehet, aki holland állampolgár. Külföldi gyereket nem lehet örökbe fogadni, együttesen legalábbis nem, mert a legtöbb külföldi ország nem járul hozzá az azonos nemű párok általi

örökbefogadáshoz, tehát ebben a tekintetben az sem jelentene túl sokat, ha megváltoztatnák a holland törvényt. Úgyhogy ez még mindig egy kivétel. A másik dolog az, hogy ha egy nő és egy férfi örökbe fogadnak egy gyermeket, és házasságban élnek, a férfi jogilag automatikusan apává válik, és ha nincsenek összeházasodva, akkor is elég könnyen megoldható a dolog, mert egyszerűen besétálnak a városházára, ahol a férfi kijelenti, „én vagyok az apa”, és ezzel ő lesz az apa. Ha két nő vállal gyermeket, akkor nem ez történik, hanem végig kell menniük egy örökbefogadási eljáráson ahhoz, hogy mindketten [vagy a „második szülő”, azaz a nem biológiai anya] jogilag teljes értékű szülővé válhassanak. Ha élettársi kapcsolatukat bejegyeztették, vagy összeházasodtak, akkor a szülők automatikusan a gyermek gondviselőivé válnak, ami elég jó, de jogilag nem válnak mindketten automatikusan jogilag a gyermek szüleié, így ha meghal a „második szülő”, akkor a gyermek nem örököl tőle. Ezt előzőleg végakarattal vagy örökbefogadással kellene biztosítani. Tehát a heteroszexuális párokkal összehasonlítva a lesbikus pároknak ennnyivel bonyolultabb a helyzete. A törvényt tekintve ez a két fő kivétel. (K. W.)

A legtöbb országban, ahol az azonos nemű párok általi együttes örökbefogadás jogilag lehetséges, a jogi lehetőség biztosítását azzal magyarázzák, hogy ki kell terjeszteni a potenciális örökbefogadó szülők körét. Ezért a politikai szintén az örökbefogadás elsősorban gyermekjogi kérdésként jelenik meg, amivel „mellesleg” együtt jár, hogy az azonos nemű párok is szélesebb körű jogokhoz juthatnak. Nagy-Britanniára is ez jellemző.

Egy dolog biztosan elmondható: Nagy-Britannia nem úttörő a meleg és lesbikus jogok terén. [...] Szakadás mutatkozik a kontinentális Európa valamint Nagy-Britannia, Kanada, az USA és Ausztrália [...] között abban, hogy mennyire kívánatos az örökbefogadás. A kontinentális Európában valahogy megvan az az érzés, hogy ez [az örökbefogadás] nem kívánatos, és a gyermeket csak a legvégső esetben szabad elszakítani eredeti környezetétől. Örökbe lehet fogadni egy elhagyott csecsemőt, mert azzal új esélyt nyer, de ha a gyermek két, három, négy éves, vagy idősebb, már szoros kapcsolata alakul ki eredeti szüleiével. Az általános megközelítés szerint ilyenkor az állam veszi gondjaiba a gyerekeket, átmenetileg nevelőszülőknél helyezik el őket, de a végleges örökbefogadást nem tekintik megoldásnak. Ennek a gyökeres ellentéte tapasztalható a fenti angol anyanyelvű országokban. [...] Úgy fogalmaznék, hogy az angol anyanyelvű országokban az örökbefogadásnál sokkal gyakorlatiasabb megközelítést alkalmaznak. Ezek az országok úgy tartják, hogy jobb a gyermeknek, ha véglegesen bekerül egy családba, ahol jobb körülmények között élhet. [...] Nagy-Britanniában hozzávetőlegesen ötvenezer gyermek van állami gondozásban. Nem tudom, ez a szám hogyan oszlik meg: lehet, hogy néhányan átmenetileg vannak állami gondozásban, és végül vissza fognak térni eredeti szüleihez, de mindenesetre sokan vannak, akik örökbefogadó szülőkre várnak,

[ezért] megpróbálták felgyorsítani a folyamatot és kiterjeszteni a potenciális örökbefogadó szülők körét – ez volt az elsődleges szempont. [...] Az új törvény várhatóan 2005 szeptemberében lép majd hatályba. A régi jogszabály csak a házasságban élő párok számára tette lehetővé az együttes örökbefogadást. A gyermekek örökbefogadásáról szóló 2002. évi törvény [*Adoption and Children Act 2002*] kimondja, hogy egy gyermeket házaspár vagy házasságon kívül együtt élő pár fogadhat együttesen örökbe. A házasságon kívül együtt élő pár meghatározása a különnemű és azonos nemű párokat is magába foglalja. Ez benne van a jogszabály szövegében. Nagyszerű újítás ez Nagy-Britanniában, de politikailag úgy tálalták, hogy ez pusztán a gyermekek érdekeit, a gyermekjogokat szolgálja [...] és emiatt volt nehéz ellenezniük ezt a konzervatívoknak. Végül feladták a küzdelmet és elfogadták a törvényt. Én személy szerint nem kedvelem ezt a fajta megközelítést, mert ebben a helyzetben két kérdés merül föl: az egyik a gyermekek érdekeinek védelme, a másik pedig az azonos nemű párokkal szembeni diszkrimináció megszüntetése. Mindkét célt lehet próbálni elérni, és ezek nem is összeegyeztethetetlen célok. 2002-ben például Dél-Afrika alkotmánybírósága egy olyan ügyben hozott ítéletet, amely azonos nemű párok általi együttes örökbefogadással volt kapcsolatban. Két nő esetéről volt szó, ahol az egyik nő egyénileg örökbe fogadhatott volna egy gyermeket anélkül, hogy élettársa bármilyen joghoz jutott volna. De ők ezt nem így akarták. Azt mondták, hogy ugyanazoknak a jogoknak kell megilletniük őket, mint amilyenek egy házaspárnak járnak egy gyermek együttes örökbefogadása esetén. Az alkotmánybíróságig vitték az ügyüket és nyertek. A bíróság mindkét fenti érvt figyelembe vette, mert Dél-Afrika Alkotmányának van egy olyan cikkelye, amely a gyermek jogaira vonatkozik, egy másik cikkelye pedig tiltja a szexuális irányultság szerinti diszkriminációt, és mindkettőt idézik, és ezeket így is kell értelmezni. (R. W.)

A világ sok országában az LMBT-jogokat kiváltságnak tartják és nem fogadják el, hogy nem lehet csak azért diszkriminálni embereket, mert másféle partnert vagy életstílust választanak, mint a többség. Az LMBT-emberek jogi emancipációja, ami még sok helyen Európában sem fejeződött be, olyan folyamatként is leírható, amelyet kezdetben a büntetőjog reformja – azaz a büntetőjog diszkriminatív rendelkezéseinek eltörlése – jellemez, ami aztán elvezet az antidiszkriminációs védelemhez és az esélyegyenlőség előmozdításához.

Vannak olyan esetek, amelyekben a jog – különösen a büntetőjog – aktívan diszkriminál. Például lehet olyan törvényt találni, amely azt mondja, hogy meleg és leszbikusok nem lehetnek a fegyveres erők tagjai. Létezik még ilyesmi. De ha ezeket el is törlik, az még mindig nem elég, mert a közhivatalnokos és a magánszemélyek e nélkül is diszkriminálhatnak. Úgyhogy ezt inkább a büntetőjog reformjáról a diszkrimináció elleni védelemre való

áttérésnek nevezném, amely általában magával von olyan tiltásokat, amelyek a közszférára és a magánszféra egyes területeire is vonatkoznak. Ekkor merül föl az a kérdés, hogy milyen területekre vonatkozik a [diszkriminációt tiltó] jogszabály: például a foglalkoztatásra, a lakhatásra, az oktatásra, a szolgáltatásokra; és hogy milyen kivételeket alkalmaz, mert a magánszférában tulajdonképpen nem lehet általánosan tiltani a diszkriminációt. A magánszférának vannak olyan területei, ahol tisztelni kell a diszkrimináció szabadságát: például abban, hogy az ember kivel barátkozik, kit hív meg egy buliba. Lehet úgy is érvelni, hogy néhány vallási intézménynek is szüksége van a saját terére, amelyen belül azt tesz, amit akar. Ezért válik ez nagyon elméleti kérdéssé, mert nem lehet egyszerűen azt mondani, hogy a diszkrimináció tilalma mindenkire érvényes. Ezért én ezt a büntetőjog reformjáról a diszkriminációtól való védelemre való áttérésként értelmezném. (R. W.)

A diszkrimináció elleni védelmet lehet az egyén szintjén értelmezni, amikor a középpontban az egyén védelme áll, és lehet kapcsolati szinten értelmezni, amikor a középpontban az egyénnek más személyekkel – például élettárs, gyermek – való kapcsolata áll.

A diszkrimináció elleni védelemnek két fázisa van. Az egyik az egyént védi függetlenül annak partnerétől vagy gyermekétől, a másik pedig az élettársakat vagy szülőket védi. Az egyszerűbb eset, ha a jogszabály az egyént védi például a munkavállalás vagy a lakhatás területén. A bonyolultabb eset az, amikor élettársakról és gyermekekről van szó. Mégis ugyanazt az antidiszkriminációs elvet kell alkalmazni, csak éppen bizonyos területeken ez nagyobb nehézséget okoz. (R. W.)

A diszkriminációval szembeni védelem a jogi emancipáció rendkívül fontos szakasza, amelynek leglényegesebb eleme azoknak a létező és gyakran széles körben elterjedt társadalmi gyakorlatoknak a tiltása, amelyek az LMBT-embereket hátrányos helyzetbe hozzák. Ezért a tiltás értelmezhető a régi normák és gyakorlatok kijavításának eszközeként.

Ha a büntetőjogot már átalakították, és a diszkriminációval szemben jogszabály véd az élet minden területén, a harmadik szakasz [...] a pozitív cselekvés [positive action] vagy az esélyegyenlőség előmozdítása [promoting equality], ahogyan az Egyesült Királyságban nevezik. Az alapelgondolás szerint túl kell lépni a tiltáson és a megtörtént eseményeket követő cselekvésen. A diszkrimináció tiltását a kezelés [a pozitív cselekvést pedig inkább a megelőzés] eszközének tekintik. A megelőzés pedig mindig jobb, mint a kezelés – viszont bonyolultabb is. (R. W.)

A büntetőjog reformjával és a diszkrimináció elleni védelemmel elmentében az esélyegyenlőség előmozdítása – mivel kimondottan a jövőbe

mutat – nemcsak a jogi emancipáció új szakaszának kezdetét, hanem egy új paradigma létrejöttét is jelenti: nemcsak a múltban létrejött és a mai napig elszorított társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradása elleni küzdelmet, hanem a társadalmi együttélés új normáinak kialakítását is. Az esélyegyenlőség elvének előmozdítása azonban meghaladja a jogvédelem területét: inkább politikai, mint jogi kérdés. Ahogyan erre egy magyar kormányzati tisztviselő rámutatott.

[...] hangsúlyozni akartuk azt, hogy az egyenlő bánásmód az egy jogosultság, amit aztán a bíróság előtt kell kikényszeríteni, ha azt megsérti valaki, tehát egyértelmű határozott tilalmakat lehet megfogalmazni. [...] Míg az esélyegyenlőségnél joga senkinek nincs ahhoz, ott vannak állami programok, állami cselekvések, amelyek a társadalmi igazságtalanságokat akarják csökkenteni, és ezért például nőknek adnak munkaidő-kedvezményt vagy hasonlókat. De ez egy pozitív állami szerepvállalás, nem pedig jogvédelem. [...] az, hogy egy kormány éppen kit tekint célcsoportnak, mire ad több pénzt, mert ez azért sok pénzbe kerül, [...] ezek politikai döntések, amiket a kormány meghoz és vállalja a politikai felelősséget.¹⁴

A szélesebb politikai ügyként megfogalmazott esélyegyenlőség kérdése elvezet az LMBT-emberek politikai emancipációjának kérdéséhez, különösen a szexuális állampolgárság (*sexual citizenship*) fogalmának elemzéséhez.

IV.3.2. Politikai emancipáció és állampolgárság

A társadalomtudományok által ma alkalmazott állampolgárság-fogalom egyik kiindulópontja Thomas H. Marshall angol szociológus klasszikus elmélete, mely szerint az állampolgárság egy olyan státusz, amelyet azok a személyek élveznek, akik közösségük teljes értékű tagjai. Az állampolgárság tehát alapvetően meghatározhatja a társadalmi befogadás és kirekesztés mértékét.

Marshall szerint az állampolgárságnak három egymásra épülő alapeleme van. A polgári (civil) elem magában foglalja az egyéni szabadsághoz nélkülözhetetlen jogokat – a személyes szabadságot, a szólásszabadságot, a gondolat és a meggyőződés szabadságát, a tulajdonhoz és a szabad szerződéshez való jogot, valamint az igazságszolgáltatáshoz való jogot. A politikai

14 Részlet egy névtelenséget kérő kormánytisztviselővel a szerző által 2004. szeptember 1-jén készített interjúból.

elem „a politikai hatalom gyakorlásában való részvétel joga a politikai hatalommal rendelkező testület tagjaként vagy ilyen testület választójaként”, míg a társadalmi elem a gazdasági jólét bizonyos szintjéhez való jogot jelenti azzal a joggal együtt, hogy az egyén „teljes mértékben osztozhasson a társadalmi örökségben, és az adott társadalomban uralkodó életszínvonalnak megfelelő civilizált életet élhessen” (Marshall, 1963:8).

Az 1990-es évek során számos új állampolgárság-fogalmat vezettek be: ezek közé tartozik a feminista állampolgárság (*feminist citizenship* – Walby, 1994), a szexuális állampolgárság (*sexual citizenship* – Evans, 1993) és az intim állampolgárság (*intimate citizenship* – Giddens, 1992; Plummer, 1995). Ezek a fogalmak mind a modern állampolgárság-fogalom kiterjesztésének szükségességét hangsúlyozták, hogy megteremtődhessen azoknak a társadalmi csoportoknak – például az LMBT-embereknek – a számára is a teljes értékű társadalmi részvétel lehetősége, akiket ettől korábban megfosztottak.

Az *intim állampolgárság* – a szexuális állampolgársághoz képest tágabb – fogalma a társadalmi, politikai és gazdasági jogok mellett az állampolgári jogok egy negyedik összetevőjére hívja föl a figyelmet. Ez számot vet mindazokkal a kérdésekkel, amelyek legintimebb vágyainkhoz, örömeinkhez és létformáinkhoz kapcsolódnak (Plummer, 1995:151), és az élet legintimebb szféráival kapcsolatos jogokat, köteleességeket, valamint ezek elismerését és tiszteletben tartását vizsgálja: kivel élünk, hogyan neveljük a gyermekeinket, hogyan bánjunk a testünkkel, hogyan viselkedjünk a saját nemünkben, hogyan legyünk erotikus lények (Plummer, 2001:238). Az intim állampolgárság elsősorban nem szexuális kérdésekkel vagy a személy szexuális státusával foglalkozik, hanem a személyes életvitellel kapcsolatos immár többféle közbeszédet elemzi a késő modern világ összefüggéseiben, ahol egyre táguló körű választásokkal és nehézségekkel kell szembenéznünk intimitásunk terén (Plummer, 2001:238).

A *szexuális állampolgárság* fogalmának kiindulópontja az, hogy az állampolgárok nemét, szexualitását és testét politikailag is számításba kell venni. A szexuális állampolgárság a különböző szexuális közösségek által – például a szabad önkifejezés, a testi autonómia jogának gyakorlása, az intézményi befogadás és a társadalmi tér használata kapcsán – megtapasztalt társadalmi kirekesztő folyamatokra irányítja a figyelmet. Ezek a kirekesztő folyamatok meggátolják az adott csoportok teljes körű politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági részvételét. Továbbá az, hogy a szexuális kisebbségek tagjai egyénileg esetlegesen bebocsáttatást nyerhetnek egyes társadalmi intézményekbe, még nem kérdőjelezi meg a legtöbb társadalmat irányító heteroszexista előfeltevéseket (Hekma, 2004). A heteroszexizmus a

heteroszexualitás felsőbbrendűségébe vetett hit; annak feltételezése, hogy minden ember heteroszexuális; az a meggyőződés, hogy minden embernek heteroszexuálisnak kellene lennie; valamint a nem heteroszexuálisok ellen irányuló – de akár heteroszexuálisokat is érinthető – előítéletes attitűdök és diszkriminatív cselekvések, melyek a felsorolt feltételezésekből és meggyőződésekből indulnak ki (Roffman, 2000).

Evans szerint az 1990-es évek közepén így lehetett jellemezni a homoszexuális állampolgárságot Nagy-Britanniában:

- (i) A homoszexuális irányultsága és/vagy cselekvése alapján meghatározott státuscsoport létezése, amelynek szexuális különbözőségét annak tagjai és külső támogatói vele született tulajdonságként értelmezik, míg a külső konzervatív ellenzék – elég következetlenül – társadalmi tényezőknak tulajdonítja azt;
- (ii) E szexuális státuscsoportot nagymértékben meghatározza a polgári, politikai és társadalmi jogok különös együttállása, amelyben továbbra is magában foglalja a csoport erkölcstelenségét és megbélyegzését;
- (iii) amely viszont általában formálisan és informálisan is meghatározott, a „morális közösségtől” elkülönülő szigorúan szabályozott (*policed*) térbe szorítja a csoportnak a nyilvánosság számára észlelhető jelenlétét;
- (iv) a fenti térben elérhető egy sor „közösségi” társadalmi, szexuális és politikai szolgáltatás, amelyek egyre nagyobb mértékben a szabadidő eltöltését és a fogyasztói életstílust szolgálják;
- (v) Ezek a terek befogadnak más, kevésbé fejlett, de fejlődő »immorális« szexuális státuscsoportokat: leszbikusokat, biszexuálisokat, transzvesztitákat, transzszexuálisokat stb.;
- (vi) A csoport legtöbb „tagja” időlegesen (*part-time*) – azaz a szabadidő eltöltése és a fogyasztás alkalmával – vesz részt ebben a térben, maguk a terek is elszórtak és sokfélék, sajátos strukturális jellemzőkkel bírnak, és ez legalábbis problematikusá teszi a gyakran hangoztatott „meleg közösség” kifejezést;
- (vii) E területekről sajátos politikai „pártok” emelkednek ki, de a „politizálódást” [...] inkább a rutinná vált fogyasztói szabadidő- és életstílus határozza meg, mintsem valamilyen nyílt politikai beszéd, amelynek eredményeképp
- (viii) a – beleegyezési korhatárra vagy hasonló kérdésekre koncentráló – politikai kampányok ritkák és – az „egyenlőség” retorikáját alkalmazó mozgósítási kísérletek ellenére – csak egy [belső] kisebbség aktív támogatását élvezik. (Evans, 1995:177–8).

Evans leírásában a meleg férfiak egy belső sokféleséggel jellemzett, kívülről stigmatizált szexuális státuscsoport tagjaiként jelennek meg, akik ugyanakkor a – „morális” – közösségnek nem teljes értékű tagjai, s ezáltal meg vannak fosztva attól, hogy társadalmi esélyegyenlőségüket megalapozottan követelhessék. Így könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy csak a „normális” vagy „jó állampolgároknak” járhat az állampolgári jogok

összessége, és mivel a „jó állampolgár” általában heteroszexuális, úgy tűnik, hogy „a heteroszexualitás szükséges, de nem elégséges feltétele a teljes értékű állampolgárságnak” (Phelan, 2001 idézi: Richardson, 2004a:1).

A szexuális állampolgárság összefüggésében az LMBT-emberek politikai emancipációjának nagy dilemmája, hogy érdemes-e egy normalizáló politika keretén belül követelni egyenlő jogokat. E kereteken belül „normális, jó állampolgárokként” jelenhetnek meg az LMBT-emberek feltéve, hogy a konvencionális nemi szerepeknek megfelelően élnek, a szexualitást a házassághoz hasonló kapcsolatokhoz kötik, védik a családi értékeket, megfelelnek a gazdasági individualizmus normáinak, és büszkék nemzeti hovatartozásukra – vagyis kiérdemelhetik a társadalom tiszteletét és befogadását (*integration*), ha megfelelnek az uralkodó társadalmi normáknak. Ez a megközelítés azonban magával vonná a „tolerancia és a kisebbségi jogok olyan politikai logikáját, amely nem kérdőjelezi meg a heteroszexualitás dominanciáját” (Seidman, 2002:133).

Az esélyegyenlőségnek a heteronormatív értékek és gyakorlatok által meghatározott érvényesítését (Richardson, 2004b) meg lehet – és egyesek szerint meg is kell – kérdőjelezni. Steven Seidman szerint a jogokra összpontosító politikai megközelítést legalább három dimenzióban kell kiterjeszteni: a nemzeti intézményekben – így a kormányzatban, a munkahelyeken, az iskolákban, a családokban, a szociális és egészségügyi intézményekben – kell tiszteletet kivívni és képviselést létrehozni; az intézmények által támogatott társadalmi párbeszédet kell folytatni a felek egyenlőségének alapján; valamint újra kell gondolni a „jó állampolgár” normáját. Seidman szerint a szűken értelmezett jogokra összpontosító politikával a legfőbb gond az, hogy a partner nemének megválasztásán túl meghagyja a domináns szexuális normákat és ezeket nem emeli be a politikai vitába, miközben figyelmen kívül hagyja a szexuális állampolgárságnak azokat a jellemzőit, amelyek meghúzzák a bennfentesek (a jó állampolgárok) és a kívülállók (a rossz állampolgárok) közötti társadalmi határvonalat. Emellett – miközben a partner nemének azonossága vagy különbözősége minden bizonnyal egyike a „határkérdéseknek” – a szexualitásnak számos más olyan dimenziója is van, amelynek alapján megkülönböztetik a jó és a rossz állampolgárt. Ilyen például a társadalmi nemi normáknak való megfelelés, a partner életkora, vagy hogy a kapcsolat monogám-e vagy sem, gyengéd-e vagy durva (Seidman, 2002:189).

A szexuális állampolgárság hasznos vonatkoztatási pontként szolgálhat a teljes jogú közösségi tagságért zajló politikai küzdelemben, amennyiben azt kellő körültekintéssel alkalmazzák. Ezzel kapcsolatban talán

az a legfontosabb kérdés, hogy az esélyegyenlőséget statikus társadalmi összefüggésben, illetve erkölcsi univerzumban értelmezik-e, amelynek keretein belül csak a társadalmi kisebbségi csoportok tudnak aktívan elmozdulni és változásokat létrehozni – akiknek így az lenne a feladatuk, hogy a többség által rájuk hagyományozott normákhoz aktívan alkalmazkodjanak. Vagy értelmezhető-e az esélyegyenlőség kérdése ennél rugalmasabban: azaz különböző társadalmi szegmensek „eltérő, de egyenlő” jogok és lehetőségek megteremtése céljából létrehozott koalícióinak közös eredményeként.

Stychin az európai unióbeli szexuális állampolgárság elemzése során az aktív és a passzív állampolgárság közötti különbségekre hívja föl a figyelmet. Az európai – azaz az uniós – állampolgárságnak a fentről érkező, a magánjellegű, depolitizált szférára korlátozódó jogok által teremtett „passzivitásával” szemben a szexuális állampolgárság társadalmi küzdelem útján ér el bizonyos jogokat, ezért értelmezhető „aktív, a nyilvánosság előtt zajló és potenciálisan demokratikus kezdeményezésként” (Stychin, 2001:292). Az Európai Unióban a szexuális irányultság, antidiszkriminációs jogi vonzataival együtt fokozatosan olyan identitássá válik, amely „megnöveli annak az esélyét, hogy európai szintű megegyezés jöjjön létre a szexualitás *jelentéséről*, nemcsak az antidiszkriminációs védelem garanciájaként, hanem ennél alapvetőbb értelemben politizált identitásként” (Stychin, 2001:295). A szexuális állampolgárság tehát egyre inkább az „affinitás politikájának” területén értelmeződik, amely inkább rugalmas „affinitásokra” és koalíciókra épít, mintsem rögzített, monolitikus identitásokra (vö.: Phelan, 1995). Az újfajta „affinitás-politika azonban csak egy olyan koalíciós alapú modellen belül értelmezhető, amely megengedi a heterogén LMBT-csoportok hatékony politikai együttműködését: „Az aktív, demokratikus politikai stratégiákból fognak folyamatosan kinőni, változni és fejlődni koalíciók, ahogyan a személyek azonosulnak (vagy nem azonosulnak) a jogi küzdelmek bizonyos vonulataival. A szexuális identifikáció kétségtelenül olyan kötelék, amely képes összehozni az embereket, a köztük lévő egyéni különbségek azonban túlságosan nagyoknak tűnnek ahhoz, hogy létrejöhessen egy rögzített, stabil identitás. [...] Erre példa lehet a transzneműek, valamint a leszbikusok, a melegek és a biszexuálisok közös erőfeszítése és egymásnak nyújtott támogatása a jogi küzdelmek terén, amelyet elősegített az európai uniós antidiszkriminációs jogszabályoknak a nemi (*sex*) diszkriminációra összpontosító jellegzetessége. Miközben ezen a területen hasznos lehet a különféle identifikációkon keresztüli párbeszéd, a közbeszéd rögzített

identitásra épülő, egységes szférájának létrehozására tett minden kísérlet hiányosan tükrözné az érintett alanyok különböző társadalmi pozícióit” (Stychin, 2001:295).

A koalíciós stratégia elősegítheti a transznemű állampolgárság létrejöttét is. A „nemi határsértők” széles köre azonosíthatja önmagát transznemű emberként, beleértve többek között a transzszexuálisokat, a transzvesztitákat, az átöltözőket, a harmadik neműeket, interszexuálisokat, az önmagukat nemileg meg nem határozókat, a „drag queen”-eket és „drag king”-eket, a saját nemükkel küzdőket (*gender-challenged*), a nemüket adománynak tekintőket (*gender-gifted*), az alakváltoztatókat (*shape-shifters*) (Nataf, 1996:16). A transzneműségnek – talán még a homoszexualitásnál is fiktívebb – kategóriáját nagyon nehéz lenne egy egységesítő szexuálisidentitás-alapú politikán belül alkalmazni. A brit Press for Change¹⁵ szervezet tapasztalatai alapján azonban elmondható, hogy egy transznemű jogok képviselőjére létrehozott koalíció sikerrel harcolhat ki mind szélesebb körű közösségi tagságot egyes transznemű emberek számára – miközben a koalíció tagjai tudatában vannak annak, hogy „az általában a transznemű emberek jogaiért folytatott küzdelem jelentősebb társadalmi változásokat vonna maga után. Ilyenek például a harmadik vagy többedik (társadalmi) nem kategóriájának megteremtése, és a mindenféle nemű emberek közötti házasságkötés lehetőségének a jogi támogatása” (Monro–Warren, 2004:357).

Az LMBT-emberek politikai emancipációja elválaszthatatlan társadalmi emancipációjuktól. A társadalmi emancipáció olyan tág fogalom, amely a jogi keretektől kezdve a politikai részvételi lehetőségeken át a kulturális reprezentációkig az élet minden területét lefedi.

IV.3.3. Társadalmi emancipáció és együttműködés

Az LMBT-emberek társadalmi emancipációját gyakran a jogi emancipáció egyik soron következő szakaszának tekintik.

Egy évszázada küzdünk a meleg jogi diszkriminációja ellen. Ez volt eddig a melegmozgalom: jogokról és jogi kérdésekről szólt. Most a társadalmi egyenlőség elérésének sokkal nehezebb szakasza következik. A társadalmi emancipáció érdekében vívott küzdelem sokkal nehezebb. A jogi emancipáció megtörtént, most társadalmi emancipációra van szükség, amely még csak az alapozásnál tart. (G. H.)

15 www.pfc.org.uk

Ebben az összefüggésben az antidiszkriminációs jogszabályok lehetnek a társadalmi egyenlőség fölépítésének alapkövei.

Az erős jogszabályok nagyon jó kiindulópontot jelentenek. Svédországban mindkét oldal: a munkaadók és a szakszervezetek is ismerik a vonatkozó jogszabályt, és egyetlen munkaadó sem akar rossz hírbe kerülni. (G. S.)

Lehet, hogy egyszerűbb azzal kezdeni, hogy „nézze, van erre egy törvényünk, és ha Ön nem tesz semmit, akkor valakit diszkrimináció fog érni”. Úgyhogy lehet, hogy adott esetben azzal helyes kezdeni, hogy az ember a törvénnyel fenyegetőzik, és amikor már odafigyelnek az emberre, akkor beszélhet más dolgokról is. (A. S.)

A jog hasznos kereteket, eljárásokat biztosít. Lehet bizottsághoz, hatósághoz, bírósághoz, vagy egyszerűen a munkaadóhoz fordulni, és azt mondani, hogy „nos, itt azt mondja a törvény, hogy ezt kell tennie, ehelyett Ön azt tette, úgyhogy itt valami nincs rendben. Változtatni kell”. Erre néhány munkaadó azt fogja mondani, hogy „igen, akkor úgy fogok cselekedni, ahogy kellett volna”. (K. W.)

Nekünk [az ACCEPT nevű román civil szervezetnek] jogunk van bírósági védelem ellátásához [képviselési jogunk van], ami azt jelenti, hogy egyéneket vagy egy egész közösséget is képviselhetünk a bíróság előtt, ami retentő fontos. Így hát az antidiszkriminációs törvény döntő szerepet játszik jogaink védelmében és egyszersmind előbbre vitelében. Mondok egy példát. Nemrég tudomásunkra jutott, hogy az oktatási minisztérium és az egészségügyi minisztérium megegyezett abban, hogy készítenek egy listát, amely meghatározza, hogy kit lehet kizárni abból, hogy a közoktatásban tanárként működjön. [...] Eleinte a szexuális irányultság szerinti tiltást is emlegették, majd azt a szexuális identitással váltották föl. Megpróbálkoztak számos különféle fogalom használatával, de a jelentés mindig valami hasonló volt. Mi viszont föl tudtuk használni az antidiszkriminációs törvényt arra, hogy per nélkül is nyomást gyakoroljunk a minisztériumokra. (F. B.)

A jogi diszkrimináció sokkal megfoghatóbb jelenség, mint a társadalmi diszkrimináció. A jogi panaszokat sokkal könnyebben meg lehet határozni, mint a társadalomban lappangó alaktalan rossz érzéseket. Így föllépni is könnyebb a jogi diszkriminációval szemben.

A jogi diszkrimináció lezárulásával az a baj, hogy sokkal megfoghatatlanabbá teszi, hogy mi a gond. Ha Budapest vagy Szófia polgármestere kitalálja, hogy nem szereti a melegeket vagy leszbikusokat, akkor nagyon világos, hogy hogyan lehet ez ellen föllépni. De Hollandiában nagyon kevés ember hangoztat nyíltan melegellenes véleményt, vagy ellenzi a meleg és a leszbikusok jogait. Az emberek tudják, hogy ezt már nem tehetik meg.

A társadalmi diszkrimináció létező jelenség, és bár nagyon rejtetté vált, nem tűnt el. [...] [Ez] nagyon megnehezíti a meleg és a leszbikusok dolgát a jogaikért folyó küzdelemben. Szóval, ha Bush azt mondja, hogy nem akarja, hogy az azonos neműek házasodhassanak, akkor ezzel könnyen belátható célpontot ad [a tiltakozáshoz]. Ha egy hadsereg azt mondja, hogy nem engedi, hogy a nyíltan meleg vagy leszbikus emberek a kötelekbe tartozhassanak, az is tiszta ügy. Ha Buttiglione azt mondja, hogy a homoszexualitás bűn, az is jó célpont. (G. H.)

A jognak lehetősége – és bizonyos mértékig kötelessége – a társadalmi változások elősegítése, de a változásoknak messze nem ez az egyetlen vagy fő eszköze. A jog hatékony lehet olyan esetekben, amikor az emberek képesek elfogadni vagy elsajátítani a jog által képviselt normatív elvárásokat.

Ha a jog működik, az azért van, mert az emberek tisztában vannak azzal, hogy mi a rossz vagy mit tekintenek rossznak, és ezáltal meg tudják változtatni viselkedésüket. Az autópályán nem mindenkit állítanak meg, vagy tartóztatnak le gyorsajtásért, sok ember egyszerűen azért nem hajt a megengedettnél gyorsabban, mert úgy gondolja, hogy esetleg bajba kerülhet, vagy hogy a gyorsajtás rossz, illetve veszélyes. (K. W.)

A jogi és a társadalmi emancipáció értelmezhető egymással összefüggő kérdésekként, vagy ugyanazon folyamat különböző aspektusai-ként is. Míg a jogi emancipációt lehet a kodifikált társadalmi normarendszer változásaival mérni, a társadalmi emancipáció szorosan kapcsolódik a polgári társadalom fejlődéséhez, illetve a különböző társadalmi csoportok érdekérvényesítési képességéhez. Ebben az összefüggésben az együttműködési készségek és alkalmak – például az LMBT-emberek egyéni együttműködése szervezetek létrehozása érdekében; a különböző nemzeti és nemzetközi civil szervezetek együttműködése szélesebb körű koalíciók létrehozására; az állam és a civil szervezetek közötti együttműködés – nagyon fontossá válnak.

A társadalmi–kulturális fejlődés bizonyos fokán az LMBT-emancipáció elválaszthatatlan az önálló identitások és életmódok nyilvánosság elé lépésétől (vö.: Bech, 1993), azaz az identitáspolitiká hatékony működésétől. Az identitáspolitiká rendszerspecifikus fogalom: aligha értelmezhető antidemokratikus politikai rendszerekben, amelyeket a magánidentitások nagy mértékű eróziója, valamint a nyilvános és magánidentitások merev, gyakran kényszerű elkülönülése jellemez. Az identitáspolitiká természetes kontextusa a polgári társadalom, amely teret ad az önszerveződésnek,

és amely kerete és egyben garanciája a modern identitásformáknak (vö.: Erős, 1994). Egy vezető magyar melegaktivista szerint a társadalmi kirekesztésnek lehetnek olyan élénkítő hatásai, amelyek a megbélyegzett embereket az önvédelem megszervezésére készíthetik.

A közösség önszerveződése egyben egy tudatosodási folyamat is. Ehhez szükséges egy külső nyomás: a kirekesztettség és a stigmatizáció élménye összehozza az embereket. Ma Magyarországon [...] az emberek elkezdtek a saját kezükbe venni az életüket: kezdik azt érezni, hogy bizonyos mértékig valóban irányítani tudják az életük alakulását.¹⁶

Az LGBT-szervezetek működésének hatékonysága szélesebb koalíciók létrehozásával fokozható. A nemzeti LGBT-szervezetek gyakran fordulnak támogatásért az – ILGA-hoz hasonló – nemzetközi LGBT-szervezetekhez vagy más országok nemzeti szervezeteihez.

Gyakran azt lehet megfigyelni, hogy a [kelet-európai] melegmozgalom úgy tekint Európa nyugati felére mint megmentőjére: „ti már készen vagytok, most segítetek nekünk”. A [holland] COC ezt gyakran meg is teszi. Jelenleg is vannak Romániát, Bulgáriát, Moldovát és a volt jugoszláv köztársaságokat támogató programjaink. [...] Ez a fajta szolidaritás nagyon fontos, de a szolidaritásnak nem ez az egyetlen megnyilvánulása. (T. B.)

A nemzeti szinten ezek a szélesebb alapokra épülő koalíciók a civil társadalom más kisebbségi – vallási, emberi jogi – csoportok érdekeit támogató szereplőit is magukban foglalhatják: LGBT-embereket és „heteroszexuális barátaikat” egyaránt.

Az emberek koalíciókat alakítanak. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy együtt kell dolgozniuk, hanem hogy támogatják egymást a tevékenységeikben. [...] Ezt nem én találtam ki, hanem megfigyeltem az olyan országokban, mint Törökország, és az olyan országokban, ahol mi [a holland COC] eddig is működtünk: Romániában, Bulgáriában. Ily módon a különféle szervezetek nem állnak egyedül, hanem egy különböző kisebbségek-ből álló frontként jelennek meg, melyek különféle ügyeket képviselnek: mint nők, etnikai kisebbségek vagy diákcsoportok. Mindenféle ilyen koalíciót létre lehet hozni [...] imámokkal dolgozunk együtt moszlim ügyeken, bár talán még ennél is nehezebb [lenne] rábírní egy lengyel püspököt, hogy kedvező véleményt mondjon vagy nyíltan beszéljen a homoszexualitásról, de ha ilyesmit tapasztal az ember a közvetlen környezetében, ez még nem jelenti azt, hogy akkor ezzel már nem is kell

16 Interjú Mocsonaki Lászlóval, a Háttér Társaság a Melegekért ügyvivőjével – készítette: Takács Judit, Budapest, 2002. Az interjúalany jóváhagyásával.

foglalkozni. Ahogy az előbb is mondtam, nagyon is lehetséges, hogy különböző kisebbségi csoportok együttműködjenek, és szükségleteiket és ügyeiket közvetítsék a – helyi vagy nemzeti – kormányzat felé, hogy ezzel mindenképpen foglalkozni kell. (T. B.)

Az ACCEPT [román szervezet] a civil társadalom része. Tulajdonképpen egyik fő résztvevője ennek az informális koalíciónak. Ez a koalíció – az ACCEPT együtt a Jogi Forrásközponttal, amely szintén tagja a Soros Nyílt Hálózatnak, a Román Helsinki Bizottsággal, a Romani Krissel, amely a legnagyobb roma civil szervezet és a Pro Európa Ligával, amely Temesváron működik Északnyugat-Romániában – számos javaslatot terjesztett be [...] ezek a fontosabb emberi jogi szervezetek. (F. B.)

Számomra a Fretté és Franciaország ügy egyik első tanulsága az volt, hogy milyen fontosak a heteroszexuális többség széles körben elfogadott civil szervezeteivel alakított koalíciók. Ha a meleg és leszbikus civil szervezetek a bírósághoz fordulnak vagy törvényt módosítást kezdeményeznek, nagyobb eséllyel utasítják el érveiket azzal, ha azt mondhatják, hogy ez csak a meleg és leszbikusok javát szolgálja, miért is kellene erre odafigyelni, hiszen ők persze, hogy azt fogják mondani, hogy ez a dolog sérti az emberi jogokat. Ha a heteroszexuális barátaid is csatlakoznak, az ügyed nagyobb súlytal eshet latba. (R. W.)

Miközben a szélesebb koalíciók stratégiai fontosságú politikai előnyöket jelenthetnek, az őket alkotó különféle kisebbségi csoportok különböző – bár egymást esetenként átfedő – társadalmi igazságtalanságoktól szenvednek, és nem feltétlenül lelkesednek a más kisebbségekkel való szolidaritás és együttműködés gondolatáért.

Mi [a meleg és leszbikus politikai ügyek holland szakértői központja] megpróbáltunk összefogni az egyéb antidiszkriminációs területen működő holland intézményekkel, és ez időnként érdekes eredményekkel járt. [...] Vezetői szinten elég biztosak vagyunk abban, hogy a legtöbb esetben az emberek nagyjából ugyanolyan okokból diszkriminálnak. Ezt úgy értem, hogy akik diszkriminálnak, éppen olyan könnyen megteszik ezt feketékkel, mint melegekkel, és az ezzel való megküzdés módjai is nagyjából hasonlóak, úgyhogy bizonyos szinten azzal kísérletezünk, hogy hogyan lehet ezzel megküzdenni, de azt tapasztaljuk, hogy nem minden bázisszervezetünk akar ebben részt venni. [...] Valószínűleg azért, mert annyira megtanulták, hogy csak magukkal foglalkozzanak, hogy a csoportközi szolidaritáshoz nincs érzékük és őszintén szólva tényleg vannak problémák egyes moszlim csoportok és a meleg, leszbikusok között. (J. S.)

A szakszervezetek fontos szerepet tölthetnek be ezekben a koalíciókban is. Svédországban például két tudatosságnövelő projektet is

LMBT civil szervezetek és szakszervezetek együttműködésére alapoztak, és Romániában is tervezi egy LMBT-szervezet, hogy összefog a szakszervezetekkel.

A „Homo- és biszexuálisok a szociális ellátórendszerben” című projekt, amelyet röviden „HOBICARE”-nek hívunk [...] önkormányzati területekkel foglalkozik, különösen a gyermekvédelem és az idősgondozás területén. A projektben négy szervezet vesz részt: három szakszervezet és egy civil szervezet [az RFSL – a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű jogokért küzdő svéd szövetség] (A. S.)

A „Norm-giving Diversity” [Normateremtő Különbözőség] [...] című projekt a svéd egyházzal, a rendőrséggel és a katonasággal foglalkozik – olyan szervezetekkel, amelyekről azt lehet mondani, hogy meghatározzák a társadalmi normákat. Úgyhogy az e területeken működő munkaadókkal és egy sor szakszervezettel működünk együtt, akik a projektben partnerként szerepelnek. (G. S.)

Ez főleg a civil szervezetekre érvényes, de a szakszervezetek is nagyon nagy segítséget jelenthetnek ebben a keretben. Párbeszédet kellene kezdeményeznünk velük. (F. B.)

LMBT-szervezetek sikerrel működhetnek együtt bizonyos önállósággal bíró kormányzati szervezetekkel [*quango*], például esélyegyenlőségi hatóságokkal – különösen, ha lehetőség nyílik a rendszeres egyeztetésre.

Minden autonóm kormányzati intézmény az állam és a civil szervezetek között helyezkedik el. Mi [Észak-Írország esélyegyenlőségi bizottsága] költségvetési intézményként bizonyos mértékig az állam része vagyunk, más részről viszont nyilvánvalóan közeli kapcsolatot tartunk a civil társadalommal, különösen azokkal a civil szervezetekkel, amelyek azokat a társadalmi csoportokat képviselik, akikért dolgozunk. Tehát nem vagyunk a civil társadalom része, de nem is tartozunk egyértelműen az államhoz. Így az emberek gyakran összezavarodnak, és vannak esetek, amikor a civil társadalom ki akar követelni tőlünk bizonyos dolgokat. Bizottságunk tizennyolc tagból áll, és az rendszerben van, amikor egy biztos azt mondja, hogy ezt meg ezt meg kell tennünk, de a vége mindig az, hogy tizennyolc független embert kell meggyőzni arról, mit kéne tenni. És időnként a minisztériumokat kezdi el erősen foglalkoztatni a tevékenységünk, más esetekben pedig a civil társadalom hördül föl, mert nem foglalkozunk valamivel, amivel szerintük foglalkoznunk kellene. Az ilyen intézményeket hívjuk [rövidítve] *quangónak*. Két tűz között vagyunk, és ez nem valami kényelmes. (B. F.)

[A szexuális irányultság szerinti diszkriminációval foglalkozó svéd ombudsman hivatala rendszeres kapcsolatot tart] ... a közigazgatással, valamint a munkavállalók szakszervezeteivel, a munkaadók szövetségeivel, az egyetemekkel, az emberjogi szervezetekkel és a szexuális irányultság területén működő civil szervezetekkel is. Részben a közös projektjeinkkel foglalkozunk, de azon túl is legalábbis megpróbálunk rendszeresen találkozni, hogy tudjuk, hogy mi élvez elsőbbséget a civil szervezetek számára, és hogy ők is tisztában legyenek azzal, hogy számunkra mi élvez elsőbbséget, hogy mit tehetünk meg, és mi az, amit nem. A szerepek különbözőek, de én azt mondanám, hogy kiegészítik egymást. És szerintem fontos, hogy folyamatos legyen a kapcsolattartás. (H. Y.)

A társadalmi hátrányoktól szenvedő csoportok láthatóságának növekedése, úgy tűnik, előfeltétele a jogok követelésének. A láthatóság azonban sebezhetővé teheti az egyént, ezért nem is mindenki engedheti meg magának, hogy nyíltan föl vállalja magát, azaz „előbújjon”. Más részről viszont a társadalmi láthatóság viszonylag magas szintje nem szükségszerűen eredményez pozitív fejleményeket a jogegyenlőség terén.

A jog önmagában nem tudja megváltoztatni a társadalmat. A változást viszont elősegítheti. A meleg és leszbikus kisebbséggel szembeni diszkrimináció jelenségének esetében az előbújás képessége valószínűleg kulcsfontosságú tényező. Kezdetben az egyénnek önmaga előtt [kell magát föl vállalnia], majd más meleg és leszbikusok, a család és a munkatársak előtt [...] Ha az ember egy olyan társadalomban él, ahol ez nem lehetséges, ahol nem lehet nyíltan meleg és leszbikus közösséget szervezni, szervezeteket létrehozni, az fölveti [az ok és okozat kérdését], hogy mi volt előbb: a tyúk, vagy a tojás. Mert ilyen társadalmakban gyakran nem lesz diszkrimináció, nem lesznek jogi esetek, mert az emberek félnek előbújni, és rejtőzködve próbálják meg elkerülni a diszkriminációt. Az a kevés bátor ember, aki mégis előbújik, meglehet, hogy diszkriminációt szenved, de lehet, hogy fél érvényesíteni a jogait. Emlékszem, hogy régebben azt gondoltam, hogy a jog és a társadalom különbségét jól illusztrálja a büntetőjog, mivel egy sor kelet-európai országban úgy tizenöt éve nem lehetett megtalálni a férfiak és nők közötti szexuális tevékenység nyílt tilalmát, miközben ez megvolt az USA majdnem mindegyik déli államában, mármint úgy tíz évvel ezelőtt. Ehhez képest például Texasban, Dallasban és Houstonban élénk meleg és leszbikus közösségi életet lehetett találni, büszkeség napi felvonulásokat, szervezeteket, könyvesboltokat stb., miközben abban az államban hivatalosan, a jog szerint szexuális tevékenységük nagy része tiltott volt. Eközben a kelet-európai országokban, ahol mindez elméletileg nem ütközött törvénybe, sehol nem lehetett megtalálni a közösséget. A jog és az állam legfőbb csak segíteni tudja a meleg és leszbikus civil társadalom fejlődését, és ez egy nagy kérdés a Kelet-Európában fejlődő szervezetek támogatásával kapcsolatban, mert így ösztönözni lehet az embereket,

hogy vállaljanak önkéntességet, támogatni lehet azokat, akik diszkriminációt szenvedtek, és segíteni lehet nekik abban, hogyan éljenek a jogaikkal, illetve hogyan érvényesítsék azokat. (R. W.)

Nagyon nehéz – ha nem lehetetlen – megfogalmazni a láthatatlan társadalmi szereplők érdekeit és védeni a jogaikat. Az LMBT-emberekkel szembeni diszkrimináció sok esetben rejtett marad, ami részben – egyéni szinten – magyarázható azzal, hogy az áldozatok inkább elkerülik a nyilvánosságot.

Először is, a szexuális irányultság szerinti diszkrimináció nagyon sokszor rejtett, nem közvetlen. A második gond az, hogy a meleg és a leszbikusok sok esetben költöznek olyan helyekre, ahol nem éri őket diszkrimináció. És ha éri is őket diszkrimináció, nem szívesen tesznek panaszt emiatt. [...] Az a baj a melegekkel és a leszbikusokkal, hogy olyan helyekre költöznek, ahol biztonságban érzik magukat, és elfeledkeznek arról a helyről, ahonnan érkeztek. Így hát mindazok a meleg és leszbikus emberek, akik vidékről vagy egyes erősen homofób vidékekről származnak, már nem élnek és nem dolgoznak ott, nem oda járnak sportolni vagy iskolába. Olyan helyekre költöznek, ahol szabadnak és boldognak érezhetik magukat. Megfigyelhető egy költözési irány nem pusztán a nagyvárosokba, hanem a biztonságos helyekre. Szeretnek elfeledkezni a származási helyükről. Nem akarják, hogy bármi is arra emlékeztesse őket, hogy milyen boldogtalanok voltak az isten háta mögött Amersfoortban vagy Puttenben, hogy eltanácsolták őket az iskolából, hogy zaklatták őket a munkahelyükön. (G. H.)

Nagyon kicsi annak az esélye, hogy a diszkrimináció áldozata valóban felveszi a küzdelmet és elmegy a bíróságra, mivel a legtöbb embernek ez a megoldás nem áll érdekében. Legjobb, ha új munkahely után nézel, elfeledted a rossz munkaadót, és átpártolsz a jó munkaadóhoz. Remélhetőleg ráakadsz majd egyre. Vagy egyszerűen csöndben maradsz és akkor nem ér diszkrimináció. Úgyhogy rengeteg oka van annak, hogy az emberek nem fordulnak bírósághoz. (K. W.)

Az LMBT-emberekkel szembeni diszkriminációt részben – az intézményi szinten – az is magyarázhatja, hogy az intézményrendszer nem elég érzékeny erre a jelenségre, és nem ad elég ösztönzést arra, hogy az egyének utat találjanak a megfelelő intézményekhez. A létező, ám nem hatékonyan működő – a rászorulóknak számára láthatatlan és hozzáférhetetlen – intézmények hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a diszkrimináció bizonyos formái rejtve maradjanak.

Egyes dél-afrikai városrészekben [*townships*] az embereknek egyébként sem feltétlenül az az első gondolatuk, hogy ezekhez az [egyenlő bánás-

mód] bizottságokhoz forduljanak a panaszaikkal. És amikor ezek a bizottságok nem jelennek meg a nyilvánosság előtt, és nem hirdetik, hogy a munkájuk során foglalkoznak a szexuális irányultság kérdéseivel is, akkor az a leszbikus, akit Cape Flats vagy Soweto egyik helyi közösségében bántalmazás ér, azt fogja gondolni, hogy „miért is kellene éppen hozzájuk fordulnom?”. Esze ágában sem lesz, hogy hozzájuk forduljon. (S. L.)

Ha az embereket semmi nem ösztönzi arra, hogy az egyenlő bánásmód kérdéseire szakosodott hivatalos intézményekhez forduljanak, ez csökkenheti a diszkriminációval kapcsolatos panasztételi hajlandóságukat. Romániában például – csakúgy, mint Magyarországon és más országokban – a diszkrimináció áldozatainak nem lehet a diszkriminációt megvalósító fél által az egyenlő bánásmód hatóságnak fizetett bírság terhére pénzbeli kártérítést megítélni. Az áldozatoknak külön kell pereskedniük a személyes kártérítésért, és ez a folyamat – mivel gyakran költséges és időigényes – megnehezíti az áldozat életét, így ilyen típusú perekre csak ritkán kerül sor.

[Romániában] a Diszkriminációellenes Nemzeti Tanács (angol rövidítése] NCCD) sokkal szélesebb jogkörrel bír, mint az ombudsman. [...] egész egyszerűen azért, mert minisztériumi hatáskörrel rendelkezik, és minisztériumi bírságot szabhat ki a diszkrimináció megvalósítójára. [...] A bírság az államkasszába kerül, nem az áldozathoz, ami nagyon sajnálatos dolog, mert így sok embernek esze ágában sem lesz az NCCD-hez fordulni. [...] A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy a diszkrimináció áldozatainak bírósághoz kellene fordulniuk, hogy a diszkrimináció elszenvetésséért anyagi kártérítésben részesüljenek. Ez rettentő fontos. Nem tudok egyetlen esetről sem, amikor ezt végig tudtuk volna vinni. (F. B.)

A rejtett diszkrimináció lehet rejtett előítéletek következménye, vagy az is eredményezheti, ha nem gondolják végig, hogy a különféle politikai intézkedéseknek milyen kedvezőtlen hatásai lehetnek bizonyos társadalmi csoportokra. Ez utóbbit nevezzük indirekt vagy közvetett diszkriminációnak, amelyet elég nehéz elkerülni, ha a politikai intézkedés már megvalósult. A közvetett diszkriminációt a politikaalkotás szakaszában gondos körtekintéssel lehetne megelőzni.

Az antidiszkriminációs jogszabályokkal kapcsolatban gyakran azt kifogásoljuk, hogy a diszkrimináció legnyilvánvalóbb formái ellen hatékony segítséget nyújt, de a diszkrimináció kifinomultabb formái ellen nem, és ez általánosan igaz [...] A diszkrimináció kifinomult formáival kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy ahol teret hagynak a szabad mérlegelésnek, ott a diszkrimináció meg tud bújni. Amíg az emberek óvatosan, finoman fogalmaznak,

és nyíltan nem mondanak ki semmit, majdnem lehetetlen a bizonyítás. Direkt vagy közvetlen diszkrimináció az, ha valakivel egyértelműen a faji hovatartozása, neme vagy szexuális irányultsága miatt bántanak kevésbé kedvezően. Ez azonban általában nem nyíltan történik. Így a közvetett diszkrimináció több figyelmet érdemel: vannak-e olyan szabályok, amelyek alkalmazása bizonyos csoportok aránytalan kirekesztéséhez vezet? [...] Egyesek azt mondanák, hogy mivel a közvetlen diszkrimináció olyan kifinomult formában van jelen és olyan nehéz bizonyítani, csakis úgy lehet hatékonyan küzdeni ellene, és ezzel javítani a csoport társadalmi helyzetét, növelni képviselőit a társadalom különféle ágazataiban, hogy aktívan előnyben részesítjük az adott csoportot. De ez a megközelítés is fölvet bizonyos problémákat. [...] Az antidiszkriminációs jogszabályok nem tökéletesek, de sokkal jobb, hogy vannak, mintha nem lennének. (R. W.)

Az LMBT-emberek társadalmi egyenjogúsítása szoros kapcsolatban áll az antidiszkriminációs jogszabály- és politikaalkotással, valamint azzal is, hogy alkalmaznak-e a diszkrimináció előfordulását megelőző intézkedéseket a gyakorlatban.

IV.3.4. Tudatosságnövelés

A diszkrimináció megelőzésének egyik fő eszköze a tudatosságnövelés. A tudatosságnövelés során alkalmazott módszerek közé sorolható az információcseré és a kommunikáció, az oktatás és képzés, az emberek személyes tapasztalatainak bővítése és a személyes részvételi lehetőségek teremtése. Az információcserét és a kommunikációt számos helyzetben meg lehet valósítani: hivatalos intézményi folyamatok részeként, például perek vagy politikaalkotás során; az általános és a közösségi médiában; publikációkban: például jelentések, információs füzetek, adatközlések, szóróanyagok, tudományos publikációk formájában; találkozók, például műhelybeszélgetések, kiállítások, konferenciák alkalmával; valamint fesztivál vagy demonstráció jellegű események alkalmával (vö.: FAO/ECE/ILO, 2003:9–10).

Az oktatás és képzés segítségével történő tudatosságnövelést szakosodott oktatási programok (például előadások, tanfolyamok) és oktatási anyagok (például olvasókönyvek, tankönyvek fejezetei, képzési segédanyagok) kifejlesztésével lehet megvalósítani – az iskolarendszeren belül a diákok és a tanárok megszólításával, az iskolarendszeren kívül pedig a széles nyilvánosság vagy annak bizonyos rétegeinek a megszólításával. Ez a cél elérhető társadalomtudományi kutatásokkal és a kutatások eredményeinek közlésével is. A személyes részvétellel és bevonódásra alkalmat nyújtanak

például a hivatalos jelentésekkel, dokumentumokkal és döntésekkel kapcsolatban folytatott konzultációk, feltéve, ha a „hivatalos oldal” be szándékozik vonni ezekben az embereket.

Nehéz pontosan meghatározni, hogy mi is a tudatosságnövelés, de minden bizonnyal magában foglal valamilyen szintű elégedetlenséget egy problematikusnak érzékelt helyzettel kapcsolatban, valamint a változtatás – és gyakran a szélesebb körű mozgósítás – igényét. A tudatosságnövelés olyan kérdések népszerűsítéséről szól, amelyek, legalábbis egyes csoportok szerint, nagyobb társadalmi figyelmet érdemelnének: azaz a fő cél az emberek – ideális esetben „a társadalom egészének” – meggyőzése valaminek a fontosságáról, amit az emberek egy kisebb – például aktivistákból, kormányzati vagy tudományos szakértőkből, pártpolitikusokból álló – csoportja fontosnak tart. Gyakorlati értelemben a tudatosságnövelésre lehet a politikai napirend kialakításának részeként tekinteni, amelyben egy kisebb társadalmi csoport problémáit nagyobb jelentőségű társadalmopolitikai kérdéssé kell alakítani egy jelentés-meghatározásból és üzenetközvetítésből álló kétfázisú folyamat során (vö.: Gamson, 1988). A tudatosságnövelés döntő fontosságú része az eredeti kérdés „jelentésmentesítése”: a kérdést a társadalom számára is emészthető módon kell megjeleníteni olyan formában, ami még elfogadható a változ(tat)ás szükségét leginkább érző „problémagazdák” számára is.

A tudatosságnövelés hatékonyabb lehet, ha azok a kérdések, amelyekre nagyobb figyelmet akarnak irányítani, összhangban vannak az adott társadalom általános értékpreferenciáival. A világ népességének közel 75%-át jelentő, több mint hatvan társadalom népességének meggyőződéseit és értékválasztásait vizsgáló World Values Survey empirikus eredményei szerint a fejlett ipari társadalmak a „materialista” értékekről a „posztmaterialista” értékekre való áttéréssel jellemezhetők: „Ezekben a társadalmakban nagyon kevesen éheznek, népességük egyre nagyobb arányban tekinti a [fizikai] túlélést adottnak. Bár még mindig foglalkoztatja őket az anyagi értelemben vett magas életszínvonal, ezt magától értetődőnek tekintik, és egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az életminőségre. [...] az elmúlt néhány évtized során újfajta posztmodern értékek alakították a Föld gazdag országainak társadalmi, politikai, gazdasági és szexuális normáit. [...] A posztmodern értékek a hatalomnak való behódolással szemben előnyben részesítik az önkifejezést és tolerálják a más csoportokat, sőt az egzotikus dolgokat és a kulturális különbözőséget is ösztönzőnek és érdekesnek, nem pedig fenyegetőnek tartják. [...] Ez a világnézetbeli változás egy sor új társadalmi mozgalom születését eredményezte a környezetvédelemtől a nőmozgalomig, új

normákat hozott létre a kulturális sokféleséggel kapcsolatban, és a meleg és leszbikus életmódok egyre növekvő elfogadottságát eredményezte.” (Vö.: Inglehart, 2000:220–224.)

A fenti eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a posztmodern világnézettel jellemezhető társadalmi környezet szolgál az LMBT-kérdésekkel kapcsolatos hatékony tudatosságnövelés legígéretesebb színteréül, hiszen „a nők, a melegek, a leszbikusok, a külföldiek és más kirekesztett csoportok egyenlő jogait általában elutasítják az olyan társadalmakban, amelyekben a túlélés bizonytalannak tűnik, és egyre inkább elfogadják ott, ahol az önkifejezés értéke nagyobb hangsúlyt kap” (Inglehart–Baker, 2000:28). Másrésztől azonban azt is feltételezhetjük, hogy a posztmaterialista értékorientációval kevésbé átítatott társadalmakban élő LMBT-emberek nagyobb szükségét érzik a sajátos problémáikkal kapcsolatos tudatosságnövelésnek.

Amikor a tudatosságnövelésre az LMBT-emberekkel szembeni diszkrimináció megelőzésének módszereként tekintünk, alkalmazhatjuk a környezetvédelmi tudatosságnövelés általános mozgósító modelljét. A környezetvédelem olyan kérdés, amelynek a posztmaterialista értékorientáció térnyerésével egyre nagyobb a társadalmi fontossága. Ebben a modellben a tudatosságnövelést értelmezhetjük olyan kommunikációs és interakciós folyamatként, amely alkalmat biztosít a párbeszédre, az egymástól való tanulásra és a bizalom építésére, illetve amelynek célja az, hogy erősebbé tegye az embereket, erősítse érdekeiket és az adott kérdésnek való elkötelezettségüket (vö.: FAO/ECE/ILO, 2003:7). Ez a folyamat különböző szakaszokra tagolható:

1. A figyelem és az érdeklődés fölkelése – a probléma felismerése, a kontextus azonosítása és a saját érdek meghatározása által.
2. A társadalom tudásának és megértésének növelése – az információ gyűjtésén és cseréjén, a helyzet jobb megértésén és a döntéshozatali folyamatban a bizalom kialakításán keresztül.
3. A szociális készségek és képességek fejlesztése a változás érdekében – új megoldások és érdekegyensúlyok létrehozásával, nagyobb mértékű interakcióval és új kapcsolatok fejlesztésével.
4. A változtatásra való képesség növelése – a cselekvési készségek mozgósításával, a megfelelő források összpontosításával és az új partneri kapcsolatok fenntartásával.
5. A változtatás véghezvitele és az elért fejlődés értékelése – a társadalmi attitűdök és viselkedésformák megváltoztatásával az aktív elköteleződés

és részvétel érdekében; a megvalósítás ellenőrzésével és az eredmények értékelésével (vö.: FAO/ECE/ILO, 2003:8).

Ez a modell azonban csak korlátozott mértékben alkalmazható az LMBT-kérdésekkel kapcsolatban – különös tekintettel arra, hogy az LMBT-emberek egyenlő bánásmód iránti igényét negatív ítéletek kísérték történetileg, amelyek a környezetvédelem kérdéskörével kapcsolatban nem, vagy nem ilyen határozott formában jelennek meg. Az LMBT-ügyekkel kapcsolatos tudatosságnövelés során hasznosítani lehet az egyéb területeken már eredményesen használt társadalmi mozgósító stratégiák egyes elemeit, de sajátos LMBT-specifikus elemek használata is szükséges.

A probléma-felismerés fázisában először érzékennyé kell tenni az embereket az LMBT-diszkriminációra: tudniuk kell, miről van szó, hogy meg tudják akadályozni, és képesnek kell lenniük a jelenség felismerésére, hogy tenni tudjanak ellene. A törvény segíthet ebben: az antidiszkriminációs jogszabályok létének önmagában is lehet tudatosságnövelő hatása, mivel azt az üzenetet közvetíti, hogy az állam szerint a diszkrimináció helytelen és büntetendő társadalmi gyakorlat.

A törvénynek egyszersmind PR [*public relations* – közönségkapcsolati] funkciói is vannak: nyilvánosan közvetítheti az emberek felé, hogy a diszkrimináció helytelen bizonyos alapokon, így több ember fogja felismerni a diszkriminációt. Sokak számára a diszkrimináció a faji diszkriminációt jelentette, és sok időnek kellett eltelnie, hogy a nemi alapú diszkriminációt is a diszkrimináció egy formájaként ismerjék el. És az egész politikai folyamat, mind az európai, mind a [helyi] végrehajtási szinteken segít ráébredni az embereket, hogy a szexuális irányultság alapján is érhet embereket diszkrimináció. (K. W.)

Európai összefüggésben az a tanulási folyamat, amelynek során az emberek tudatára ébrednek annak, hogy a diszkrimináció helytelen dolog, a faji diszkriminációval kezdődött, majd a nemi alapú diszkriminációval folytatódott. Ebben az értelemben az LMBT-emberek kitaposott ösvényen járhatnak.

Az emberek elfogadták azt a gondolatot, hogy a diszkrimináció helytelen dolog, és ez leginkább a faji diszkrimináción keresztül történt meg, valamint az utóbbi néhány évtizedben a nemi diszkrimináció kérdéskörén keresztül [...] szóval már nem kell internalizálni a normát, csak meg kell változtatni olyan értelemben, hogy a diszkrimináció tulajdonképpen általános fogalom. Ezt hívják az esélyegyenlőség egységes megközelítésének. [...] Az egész

Európai Unióról szóló vitának az a tárgya, hogy az Unió minden állampolgára egyenlő: a szabad költözés joga mindenki számára azonos, a vállalkozás indításának joga azonos, a kivitel [exportálás] joga azonos, és így tovább. Az, hogy a diszkrimináció helytelen dolog, nagyon sok szinten megjelenik: jogi, gazdasági, társadalmi, erkölcsi szinten. Úgyhogy csak be kell emelni a szexuális irányultsággal kapcsolatos tudatosságot ebbe [a keretbe] – és ez a tudatosság egyes országokban fejlettebb lehet, mint másokban. (K. W.)

Az antidiszkriminációs jogszabályok megvitatása témája lehet előadásoknak, de az iskolai tantervbe is beilleszthető.

Beszélni kell a törvényről. Ezt nyilvánvalóan az oktatásban is fel kell vetni. Az ember beszélhet, órát tarthat a diszkriminációról vagy akár az antidiszkriminációs törvényről. Az a tény, hogy létezik ilyen törvény, megkönnyíti a tanár dolgát abban, hogy elmagyarázza a diákoknak, mi is a diszkrimináció. És a gyerekek vagy a diákok vagy a tévé nézők könnyebben belátják, hogy ez fontos dolog, mert ez a sok európai ország és kormányzat mind megszavazta. (K. W.)

Az antidiszkriminációs jogszabályok léte azonban önmagában még nem jelent túl sokat, ha az emberek nem ismerik a törvényt, mert nem kap elég nyilvánosságot, vagy mert nem alkalmazzák elég gyakran – vagy ha a gyakorlatban nem is alkalmazzák, mert az érintettek félnek és/vagy elfogadják „másodrendű állampolgár” státusukat.

Először is a meleg, a leszbikusok és a heteroszexuális emberek tudatában kell hogy legyenek a diszkriminációnak. Foglalkozni kell a nyilvános és a magánszféra kérdéseivel is. [...] Mindig azt mondják, hogy a szexuális irányultság magánügy, így semmi köze sincs a nyilvánosság előtt folytatott élethez. Melegek és leszbikusok is éreznek így, no meg a legtöbb heteroszexuális. A szexuális irányultságnak ez a fajta „privatizációja”, magánosítása megnehezíti a szexuális orientációs ügyek nyilvánosság elé vitelét. Hollandiában a meleg és leszbikusok emancipációja kapcsán mondhatjuk, hogy mi vagyunk Európa vagy a világ legtoleránsabb országa, de ugyanakkor nagyon is egyértelmű a diszkrimináció, mivel a heteroszexuális emberek szexuális irányultságát mindig emlegetik a nyilvánosság előtt. Föl sem merül a kérdés, hogy heteroszexuális ügyeket meg lehet-e vitatni a nyilvánosság előtt. Én úgy fogalmaznék, hogy a nyilvánosság normája heteroszexuális norma, és ha történetesen meleg vagy, akkor vonulj vissza a magánszférádba. A legtöbb meleg és leszbikus, úgy tűnik, elfogadja ezt a kettősséget és ezt a hátrányt. A heteroszexuális nyilvánosság normája miatt a homoszexualitás még mindig csak másodlagos opcióként jöhet szóba: a meleg és leszbikusok még mindig másodrendű állampolgárok. [...] Először is [a meleg és leszbikusok] nem ismerik a törvényt, és ha ismerik is, akkor sem mernek bírósághoz

fordulni, hogy melegként vagy leszbikusként megvédjék magukat. Természetesen nagyon fontos, hogy legyen törvény, de itt ugyanakkor a mentalitásról is szó van. Végül is a mentalitás a döntő tényező. (G. H.)

Az LMBT-kérdésekkel kapcsolatos tudatosságnövelés szélesebb körű oktatási program részét is képezheti, amelynek középpontjában az élet minden területén megnyilvánuló különbözőség elfogadása és pozitív értékelése állhat. Amennyiben elég korán elkezdődik, az ilyen jellemtanítás sikeresebb lehet, és a személyiség fejlődését meghatározó években részévé válhat a szocializációs folyamatnak.

Szerintem valójában csak egyetlen módon lehet felvenni a küzdelmet [az egyre növekvő intoleranciával]: az elég korán kezdett oktatással. Nem csak meleg és leszbikus ügyekről van szó, hanem az egész szexualitásról. De ennek útját állja a tipikusan holland „*het gedogen*” [el kell viselni] -mentalitás. [...] A hollandok mindig hajlamosak elviselni dolgokat, eltűrni őket, amíg egyszer csak ráébrednek, hogy elégük van, de addigra már túl késő. [...] A korai szakaszban kell beavatkozni, és azt mondani: „nézzétek, ami sok, az sok, nem így fogunk bánni egymással”. [...] Úgyhogy egyrészt ott az oktatás, másrészt pedig – ahogy azt a kicsi gyerekekkel teszi az ember – világosan megmondjuk, hogy mi a szabály, és mihez kell alkalmazkodni. (J. S.)

A tudatosságnövelésnek hatékony módja lenne, ha a köz- és főtisztviselőket és például a közalkalmazottakat képzésben részesítenék arra vonatkozóan, hogy hogyan járjanak el az LMBT-ügyekben.

Azt szeretném látni, ha a meleg és leszbikus ügyek professzionális kezelése része lenne minden köztisztviselő felfogásának arról, hogy mi a professzionális magatartás. Mint ahogyan az ember tudja, hogy mi a helyzet a környezet[védelemmel] vagy az állampolgári kötelességekkel, vagy bármi mással; az ilyen ügyekkel foglalkozó szakembereknek át kellene adniuk szaktudásukat az utódjaiknak anélkül, hogy a meleg és leszbikus mozgalomnak újra meg újra előlről kelljen kezdenie mindent. (J. S.)

A legtöbb esetben nem pusztán az a gond, hogy a kormányzat nem tárja eléggé a nyilvánosság elé a már létező emberi jogi szabályozást, hanem az is, hogy a kormányzat nem rendelkezik megfelelő információval a diszkriminációról.

[Dél-Afrikában] a kormányzat nagyon keveset tett azért, hogy helyi szinten nyilvánosság elé tárják az alkotmányos jogvédelem lehetőségeit. Nyilvánosság nélkül pedig ezek a védelmi eszközök mit sem érnek. Első problémák is vannak azzal, hogy milyen módon kap információt a kormányzat, hiszen ezeknek a mechanizmusoknak a hatékonysága azon

műlik, hogy a kormányzat pontos információkat kap-e arról, hogy a diszkrimináció milyen mértékű és mire terjed ki. (S. L.)

Az LMBT-ügyekkel is foglalkozó egységes esélyegyenlőségi hatóságok vagy a kifejezetten LMBT-ügyekre szakosodott esélyegyenlőségi hatóságok működése nagymértékben hozzájárulhat a tudatosság növeléséhez és az egyenlő bánásmód elvének megvalósításához.

Az emberi jogokat védő civil szervezetek, köztük az LMBT-szervezetek is nagy szerepet játszhatnak a tudatosságnövelésben. Segíthetik a diszkrimináció áldozatait azáltal, hogy információval és jogi segítséggel látják el őket – és gyakran a kitartáshoz szükséges érzelmi támogatást is nyújtanak a számukra. Számos országban van jogi lehetőség az *actio popularis*ra [közérdekű igényérvényesítésre], ami – abban a diszkriminációs esetben, ha a jogellenes bánásmód alapja olyan kategória, amely az egyén alapvető személyiségejére¹⁷ – lehetővé teszi, hogy társadalmi szervezetek és érdekvédő csoportok az áldozat személyes részvétele nélkül jogi útra tereljék az adott ügyet.

Azt hiszem, hogy [a civil szervezetek szerepe] nem merül ki a lobbitevékenységben. Az is a szerepük, hogy megteremtsenek bizonyos fajta tudatosságot ezekkel az ügyekkel kapcsolatban, ami nagyon fontos, ha a gyakorlatban akarjuk alkalmazni az antidiszkriminációs jogszabályokat. [...] Mi [a romániai ACCEPT] meghirdettük, hogy független jogi segítséget tudunk biztosítani a diszkrimináció áldozatainak, egyszerűen azért, mert az NCCD [Diszkriminációellenes Nemzeti Tanács] jogi korlátai miatt nem játszhat ilyen szerepet. Különbő feladatokat tudunk ellátni: [...] az egyik az áldozatok jogainak védelme, amelynek során följegyezzük panaszukat és azt adminisztratív úton közvetítjük az NCCD-nek. [Azaz...] dokumentáljuk az eseteiket, ami valójában a legnehezebb része ennek a munkának. Másodsorban, meg tudjuk győzni az áldozatokat arról, hogy tegyenek lépéseket a jogaik védelmének érdekében. Ez azért fontos, mert különben az NCCD-hez semmiféle közvetlen panasz nem jutna el. Annak tudatában, hogy az NCCD jelenleg nem túlságosan ismert intézmény – éppen hogy elindították saját honlapjukat –, tehát egy csomó embernek fogalma sincs az NCCD munkamódszereiről, hogy hol vannak, mivel foglalkoznak, milyen jogokkal rendelkeznek, ez fontos szerep lehet egy civil szervezetnek. Civil szervezetként megpróbálhatjuk védeni kisebbségeink kollektív jogait, nemcsak egyes emberek jogait. [...] A szervezeti státusz felhasználásával meg lehet előzni a diszkriminációt, hiszen a szervezet legitim érdekekkel rendelkezik, képes bíróság előtt vagy más intézményekkel kapcsolatban védeni az általa képviselt kisebbségek jogait. (F. B.)

17 A közérdekű igényérvényesítés (*actio popularis*) magyarországi alkalmazásáról bővebben lásd a III. fejezet 3.2. pontját: Az egyenlőbánásmód-igények gyakorlati alkalmazása I.

A sikeres antidiszkriminációs bírósági ügyek nyilvánosságot kaphatnak a médián keresztül, amely egy részről arra bátoríthatja a diszkrimináció más áldozatait, hogy ők is cselekedjenek, másrészt elbátortalanítja azokat, akik hajlamosak lennének diszkriminálni.

Ha van egy elszánt ember, aki el tudja viselni a média nyomását [...] és bíróság elé viszi az ügyét, meg is nyeri, és az ítélet nyilvánosságot is kap, akkor az segíthet a társadalom oktatásában. Amiről sosem tudunk meg semmit, az az olyan eset, ami azért nem történik meg, mert valaki hallott a jogszabályról, aminek a hatására megváltoztatta a viselkedését, és így nem diszkriminál. (R. W.)

A médiabeli láthatóság mellett az LGBT-kérdésekkel kapcsolatos tudás növelésében fontos szerepet játszik a politikai láthatóság megteremtése. A különböző társadalmak politikai színterein jelenleg nem élveznek nagy népszerűséget a szexualitással kapcsolatos témák – amennyiben egyáltalán jelen vannak. A kormányoknak és a politikai pártoknak nincsen átgondolt politikai programjuk a szexualitással kapcsolatban, és nem szívesen gondolnak az emberekre *szexuális állampolgárokként*.

A szexuális állampolgárság a szexuális lényként létező állampolgárokról szól. [...] Fel kell ismernünk, hogy amennyiben létezik állampolgárság, akkor az a nemekről is szól, a gazdaságról, a politikáról és a szexualitásról is. Úgyhogy nyilvános politikai vitát kellene folytatni a szexuális állampolgárságról. Az embereknek vannak szexualitással kapcsolatos jogaik és kötelezettségeik: ezt meg lehet tenni, azt pedig nem. [...] Hollandiában nincs olyan párt, amely külön fejezetet szentelne a szexualitással kapcsolatos politikájának kifejtésére. Szerintem ez kifejezetten szégyenletes és ostoba dolog, mert nyilvánvaló, hogy jelenleg Hollandia egyik legégetőbb kérdése az etnikai, illetve a vallási feszültség az egyik oldalon a moszlimokkal, a másikon pedig a nem vallásos emberekkel, illetve a keresztényekkel. Ez leginkább a szexről szól: a körülmetélésről, a csadorról, a homoszexualitásról, a szexuális bántalmazásról – arról, hogy a marokkóiak kihagyták a szexuális forradalmat [...] Az etnikai és vallási feszültségek jelentős szexuális konnotációval bírnak – bár ezeket a [szexuális] témákat nagyon leértékelik. (G. H.)

A tudatosságnövelés egyik alapeleme az LGBT-kérdésekkel kapcsolatos tudás és információ összegyűjtése a problematikus helyzeteket feltáró jelentésekben, és az egyes társadalmi problémák okainak és következményeinek elemzésére vállalkozó kutatások beszámolóiban. A jelentéseknek nagyon fontos szerepe lehet a probléma-felismerésben és az összefüggések megvilágításában azáltal, hogy a problémák létezését igazoló tényekre irányítják a figyelmet.

A jelentés klasszikus emberi jogi termék. Különösen jól alkalmazható az LMBT-kérdésekkel kapcsolatos munkában. [...] először is azért, mert mindig azt halljuk, hogy az ellenünk elkövetett emberjogsértések meglehetősen szórvaósan fordulnak elő, vagy elhanyagolható mértékűek a nagy méreteket öltő visszaélésekkel összehasonlítva. Vagy egyszerűen azt, hogy nem is létezőnk egy adott kultúrában. A visszaélések kiterjedésének és az azokat elszenvedő népesség arányának részletes dokumentációja szerintem a leghatékonyabb módja annak, hogy felhívjuk a figyelmet a kérdés emberi jogi fontosságára. (S. L.)

A problémákat feltáró jelentések és az információk rendszerezett gyűjtése hozzájárulhat a politikacsínálás és a politikai intézkedések értékelésének hatékonyságához. Már annak a ténynek is lehet tudatosságnövelő hatása, hogy valaki – legyen az egy civil szervezet, esélyegyenlőségi hatóság, tudós vagy politikai párt – fontosnak tartja, hogy bizonyos típusú információkat gyűjtsön.

Mi [a meleg és leszbikus politikai ügyek holland szakértői központja] úgy is tekintünk magunkra, mint akik közvetítenek a meleg és leszbikus ügyekben szaktudással rendelkezők és a szaktudást igénylők között. Nagyon hamar rájöttünk, hogy a helyi önkormányzatokkal és intézményekkel való együttműködésben az a legnagyobb gond, hogy egyes intézmények egyszerűen azt mondják, „Melegek és leszbikusok? Olyanok itt nincsenek!”. Amikor pedig ráébredtek, hogy náluk is vannak melegék és leszbikusok, azt mondták, hogy sosem volt velük kapcsolatban semmi gond, nem hallottak problémákról. Így hát az egyik legfontosabb feladat az, hogy felkészítsük a helyi meleg- és leszbikus szervezeteket arra, hogy helyi információkat gyűjtsenek, és közvetlenül az önkormányzatokhoz intézett kérdéseket fogalmazzanak meg. Ezután jöhetünk mi, és elmondhatjuk, hogy jó, nálunk megvan a probléma megoldásához szükséges szaktudás. [...] Az egyik első dolgunk az volt, hogy készítettünk egy listát, amelyen minden létező helyi politikai intézkedés szerepelt. [...] E gyűjtés során nemcsak közvetlenül arra a kérdésre akartunk választ kapni, hogy „Létezik-e Önöknél meleg/leszbikus politika?” – ezt nagyon rövid úton el lehetett volna intézni –, hanem egy sor kérdést tettünk föl. Például: van-e kapcsolatuk a helyi meleg- és leszbikus szervezetekkel; tudnak-e olyan köztisztviselőről, aki hajlandó valamit tenni az ügyben; támogatnak-e ilyen jellegű kezdeményezéseket; ha igen, a támogatás morális, pénzügyi vagy egyéb anyagi jellegű. Rákérdeztünk arra, hogy tudatában vannak-e... és itt felsoroltunk egy csomó lehetséges problémát, ami a melegeket és a leszbikusokat érintheti, mint például a fiatal meleg és leszbikusok helyzete az iskolában, illetve azt, hogy semmiféle munka nem folyik kimondottan az idős meleg és leszbikusok érdekében. Egy sor hasonló lehetséges problémát vetettünk föl, és megkérdeztük, hogy a városukban létezik-e ez vagy az a probléma. [...] Az adatgyűjtésből jelentés készült, amiből kiderült, hogy mindössze tizenegy városi önkormányzatnak

van a melegekkel és leszbikusokkal kapcsolatban hivatalos politikai intézkedési terve abban az értelemben, hogy létezik valamilyen erre vonatkozó politikai dokumentum, vagy van egy köztisztviselő, aki kimondottan ezzel a területtel foglalkozik. Úgy húsz köztisztviselő kapott valamiféle pénzügyi támogatást a COC-n [a homoszexualitás integrációjára létrejött szervezetek holland szövetségén] vagy más helyi szervezeten keresztül, és még huszonegyen voltak, akik felismerték, hogy vannak még megoldandó kérdések, és jó lenne valamit tenni ez ügyben. [...] az a helyzet, hogy a holland városoknak kevesebb mint tíz százaléka az, ahol tesznek is valamit a meleg- és leszbikus ügyekben. (J. S.)

Adatok gyűjtésére társadalomtudományi kutatások keretében is sor kerülhet. A politikai intézkedések megtervezése és értékelése szempontjából a kvalitatív adatgyűjtés és elemzés a „diagnosztikus folyamat” különösen fontos részévé válhat, ami információval láthatja el a döntéshozókat nemcsak arról, hogy a probléma létezik, hanem annak tartalmáról és lehetséges megoldásairól is.

A bürokratikus észjárás nagyon szereti a statisztikákat. A köztisztviselőknek számot kell adni a munkájukról a politikusoknak, az adófizetőknek és a nyilvánosságnak, és ehhez szükségük van a statisztikákra. És kormányzati vagy helyi önkormányzati politikusként jó, ha rendelkezésre áll valamilyen statisztikai alap, amellyel meg lehet indokolni a szükséges intézkedéseket. [...] az esélyegyenlőség általános érvényesítésének vagy a közvetett diszkrimináció [vizsgálatának...] az a lényege, hogy megvizsgálja, hol vannak az egyenlőtlenségek, és mihez kell kezdeni velük. Különböző okok miatt bizonyos területeken – mint a fogyasztósság, a faji hovatartozás és a szexuális irányultság – a számbűvölés nem vezet messzire. A fogyasztósság területén azért nem, mert olyan sokféle fogyasztósság létezik; a faji hovatartozás területén azért nem, mert olyan sokféle faji-etnikai kisebbség létezik; a szexuális irányultság területén pedig azért nem, mert erről [a szexuális irányultság szerinti diszkriminációról] senki nem fog beszélni – vagy ha mégis, akkor is talán elkülönülne a melegek ügye és a leszbikusoké. [...] Úgyhogy a lényeg az, hogy a diagnosztikus folyamat első szakasza lehetőség szerint a statisztikai és kvalitatív adatgyűjtési módszerek kombinációjából álljon. [...] Az egyenlőtlenséget vagy hátrányt megtapasztaló embereket vagy az őket képviselő szervezeteket meg kell kérdezni, hogy mik a tapasztalataik, mik az akadályok, mik a nehézségek – a diagnosztikus folyamat szempontjából az ilyenfajta kvalitatív adatok tulajdonképpen sokkal fontosabbak [a statisztikáknál]. A statisztika csak azt fogja megmutatni, hogy létezik egy probléma, a konzultációk alapján viszont az is kiderülhet, hogy valójában mi is a probléma, és akkor el lehet kezdeni megoldásokat keresni. Mi azt állítjuk, hogy az esélyegyenlőség általános érvényesítése a bizonyító erejű adatgyűjtés hatékonyságától függ. Ezek

lehetnek statisztikai adatok, de [...] még a statisztikailag felmért területeken sem lehet elkerülni, hogy az emberekkel beszéljünk. Ha a foglalkoztatás területéről van szó, lehet beszélni a szakszervezetekkel, ha a szélesebb társadalomról, akkor pedig a civil szervezetekkel. Ezt a fajta konzultatív modellt kell megvalósítani annak érdekében, hogy hitelt érdemlően tudjuk meghatározni, milyen kérdésekkel kell foglalkozni. Aztán ki lehet tűzni a célokat, majd pedig fel lehet mérni, hogy elértük-e a kitűzött célokat... (B. F.)

A tudatosságnövelés összetett folyamat, amely különféle alkalmazásokat kínál arra, hogy az LMBT-ügyekkel kapcsolatban növeljük a társadalom tudását, odafigyelését és megértését. Bár a tudatosságnövelés inkább gondolati – vagy érzelmi –, semmint gyakorlati szinten mozgósít, mégis hozzájárulhat a gyakorlati változásokhoz azáltal, hogy növeli az emberek változtatási készségét.

IV.3.5. Az egyenlő bánásmód elvének megvalósítása állami hatósággal segítségével

Az egyenlő bánásmód gyakorlati megvalósításának egyik formája az, hogy az LMBT-emberek társadalmi emancipációjának érdekében jogi változásokat léptetnek hatályba. A hatékony megvalósítás egyik legfontosabb feltétele a jól működő intézményi keret, amelynek részét képezik az emberi jogi bizottságok, a szakosodott egyenlőbánásmód-hatóságok és a szakértői központok. A megvalósítás azonban még így is sok esetben problematikus lehet. Egyes országokban ugyan hatályban vannak antidiszkriminációs jogszabályok, de azok hatását nem vizsgálja esélyegyenlőségi hatóság vagy ahhoz hasonló szerv.

Az esélyegyenlőségi hatóságokról szólva ki szeretnék emelni egy Svédország és Finnország közötti érdekes különbséget. Finnországban nem régebbi a munkahelyi diszkrimináció elleni törvény, mint Svédországban, de még soha nem alkalmazták, és tudomásom szerint senki nem is tud róla. Van törvény, de senki nem tud róla. Amikor Svédországban megszületett a törvény, kineveztek egy antidiszkriminációs ombudsmant is. Nagyon fontosnak tartom, hogy milyen kontextusban, a társadalommal milyen viszonyban alkalmaznak egy törvényt: [tehát] van egy ombudsmanunk, aki őrködik a törvény betartása fölött. Úgyhogy amikor egy vállalat valami hülyeséget csinál, az ombudsman megvizsgálja az ügyet, és megmondja, hogy „ez a dolog így nincs rendben”, a vállalat pedig visszakozik: „ó, mi nem akartunk semmi rosszat”, és megváltoztatja a viselkedését. Így valódi változást lehet elérni,

és növelni lehet a tudatosságot is. De ha senki nem őrködik a törvény betartása fölött, semmi nem fog történni. Minden országban kellene lennie valamiféle esélyegyenlőségi szervnek. Gondolom, lesz majd Finnországban is, ha még mindig nem lenne, de a múltban mindenesetre ez volt a helyzet. (A. S.)

Más esetekben a már meglévő esélyegyenlőségi hatóság nem működik elég hatékonyan. Dél-Afrikában például – amely egyike a szexuális irányultság szerinti diszkrimináció ellen alkotmányba foglalt védelmet nyújtó országoknak – az emberi jogokkal, valamint a nők és a férfiak közti esélyegyenlőséggel foglalkozó bizottságok, úgy tűnik, nincsenek a birtokában a szexuális irányultság terén fölmerülő kérdésekkel kapcsolatos szakértelemnek.

Vegyük például Dél-Afrikát, amely 1996-ban fogadta el liberális alkotmányát, és azóta egy sor bírósági ítéletben kiterjesztette e döntés érvényességi körét: eltörölte a „természetelleni fajtalanságról” szóló törvényeket [*sodomy laws*], számos jogi formában elismerte az azonos neműek párkapcsolatát, és nagyon közel áll ahhoz, hogy elismerje az azonos neműek házasságát.¹⁸ Ugyanakkor még mindig nagyon gyenge a diszkrimináció elleni védelem a mindennapokban. Több szinten is igaz ez. Makroszinten két „kilencedik fejezet” bizottság létezik, amelyek az alkotmány idevonatkozó fejezetéről kapták a nevüket. Mindkét bizottságnak a diszkrimináció a működési területe. Az egyik az emberi jogokkal, a másik a nők és a férfiak közötti esélyegyenlőséggel foglalkozik. A szexuális irányultság kérdése azonban eddig valahogy mindig elveszett közöttük. Egyikben sincs egy olyan elkötelezett ember sem, akinek az lenne a feladata, hogy összefogja az ezeken a területeken elérhető szaktudást, úgyhogy mindig kérdéses, milyen hatékonysággal tudnak fellépni [a szexuális irányultsággal kapcsolatos ügyekben]. (S. L.)

Az esélyegyenlőségi hatóságoknak két fő fajtája van: az egyik az általános, minden diszkriminációs területért felelős testület – mint a holland Egyenlő Bánásmód Bizottság, az észak-ír Esélyegyenlőségi Bizottság, a romániai Diszkrimináció Elleni Nemzeti Tanács, vagy a magyar Egyenlő Bánásmód Hatóság –, a másik pedig szakosodott intézményekből áll, amelyek különféle megbízatással működnek. Svédország a világ egyetlen olyan országa, ahol más, például a nők és a férfiak közötti esélyegyenlőség kérdéseire vagy az etnikai alapú diszkriminációra szakosodott, ombudsmani hivatalok mellett működik egy szexuálisorientáció-alapú diszkriminációval foglalkozó ombudsmani hivatal is (a „HOMO”).

Svédországban a szexuálisorientáció-alapú diszkriminációval foglalkozó ombudsman hivatala nemzeti emberi jogi intézmény. Az intézményt a parlament

18 A Dél-Afrikai Köztársaságban 2006-ban született meg az azonos nemű párok házasságáról szóló törvény.

hozta létre [...] A kormány később kibővítette az ombudsman megbízását, mely így a svéd közélet gyakorlatilag minden területére kiterjed. Az ombudsman feladata, hogy alkalmazza az antidiszkriminációs törvényt, és az is, hogy az élet minden területén föllépjen a szexuálisorientáció-alapú diszkrimináció ellen. Pontosabban a hivatalhoz beérkeznek az olyan panaszok, amikor valaki úgy érzi, hogy diszkrimináció áldozata lett, mert meleg, lesbizikus vagy biszexuális. Ami a munkahelyi diszkriminációt, az egyetemeken vagy más oktatási intézményekben a diákok elleni diszkriminációt illeti, vagy amikor az árúk és szolgáltatások kerülnek szóba, mint amilyen a lakhatás, az ombudsman végső esetben bírósághoz is fordulhat az adott személy képviselőjében. [...] Amellett, hogy egyéni panaszokkal foglalkozunk, saját kezdeményezésű vizsgálatokat is indíthatunk a gyanúsnak tűnő esetekben. Nagy hangsúlyt fektetünk az oktatásra, az információk közvetítésére, a tudatosság-növelésre; ennek nagy része megelőző munka, az esélyegyenlőség elősegítése, hogy a diszkrimináció elő se fordulhasson. Tulajdonképpen azt mondanám, munkánk nagy része abból áll, hogy rábírjuk a magán- és a közszféra szereplőit – más hatóságokat, a munkaadók szövetségeit vagy a munkavállalói szakszervezeteket –, hogy proaktívan cselekedjenek, növeljék a tudatosságot, és aktívan vállaljanak köreikben oktatási feladatokat. [...] az is része az ombudsman feladatkörének, hogy szükség esetén törvényt módosítsát vagy egyéb intézkedésekre vonatkozó javaslatokkal álljon elő, ha úgy érzi, hogy a szexuálisorientáció-alapú hátrányos megkülönböztetés elleni fellépés ezt megkívánja. Tehát mi is kezdeményezhetünk ilyesmit, bár legtöbbször az történik, hogy a törvényalkotás különböző területeiről küldenek hozzánk javaslatokat, hogy az azokkal kapcsolatos visszajelzéseinket eljuttathassuk a kormányhoz. Ilyenkor azt vizsgáljuk, hogy a tervezett törvény milyen lehetséges hatással lehet például a melegekre és a lesbizikusokra. Ily módon részt veszünk a törvényalkotási munkában is. (H. Y.)

A szexuális irányultsággal foglalkozó svéd ombudsmani hivatal olyan közigazgatási szerv, amely antidiszkriminációs kérdésekért felelős, rendelkezik hivatalos hatáskörrel és az állam által támogatott hatalommal. Ezért a diszkrimináció elleni küzdelemben bizonyos területeken hatékonyabb lehet – vagy más területeken lehet hatékony –, mint a forrásokhoz és információkhoz korlátozottabb mértékben hozzáférő civil szervezetek. Egy szakosodott közigazgatási szerv például aktív szerepet játszhat a diszkrimináció megelőzésében azáltal, hogy már a tervezési szakaszban megvizsgálja a közigazgatási politikai intézkedéseket, és felhívhatja a figyelmet az LMBT-emberek szempontjából esetleg kedvezőtlen lehetséges következményekre.

A tapasztalatok azt mutatják – Svédországban mindenképpen –, hogy egészen másként történnek a dolgok, ha egy kormányzati szerv foglalkozik e kérdésekkel, illetve ha egy NGO, egy civil szervezet teszi ugyanezt. Amikor én elfoglaltam a hivatalt, először áttekintettem a különböző

minisztériumok feladat- és felelősségi körét: tudni akartam, hogy mivel foglalkoznak, milyen kötelezettségeik vannak és milyen szexuális orientációval kapcsolatos kérdések merülhetnek fel a működésük során. Ezután személyesen találkoztam minden egyes miniszterrel, akikkel sorra vettük, hogy „Az Ön minisztériumi felelősségi körébe tartozó szexuális orientációval kapcsolatos kérdések a következők [...] Vannak bizonyos elképzeléseim, hogy milyen lépéseket kellene tennie. Mik az Önök elképzelései ezzel kapcsolatban? És mit fognak tenni?”. Lehet a közigazgatás legtetején kezdeni, majd onnan haladni lefelé, illetve egyre tágabb körökben kifelé. Persze ilyen személyes tárgyalásokat nem lehet havonta tartani, nem lehet havonta beszélgetésre hívni a minisztereket, de ha a hivatalomnak az az álláspontja, hogy egyes területeken – például a bíróságok, a rendőrség, az ügyészség munkájával összefüggésben – beavatkozásra van szükség, akkor a legfelső vezetéshez fordulok, és ők először is nem utasítanak el. Talán egy civil szervezetet elutasítanak – akár úgy, hogy fogadják őket, vagy úgy, hogy nem is fogadják őket –, de egy törvényi felhatalmazással bíró állami intézménynek biztosan nem fognak nemet mondani. És ha nem érek el kielégítő eredményeket, akkor jövök megint: visszatérek a következő hónapban, vagy fél év múlva, és utánanézek, mi történt időközben. És ha továbbra sincsenek megfelelő fejlemények, akkor a kormányhoz fordulok. Mindenki tudatában van annak, hogy ezt megtehetem. A kormánynak küldött javaslatom eredményeként új törvények, törvénymódosítások vagy kormányrendeletek szülehetnek a szexuálisorientáció-alapú diszkrimináció visszaszorítása érdekében. Ugyanakkor egy civil szervezet, még ha udvariasan és érdeklődéssel fogadják is a „felsőbb helyeken” – ami az én országomban amúgy nagyon valószínű –, mit tud tenni, ha valamivel nem elégedett? Legfeljebb panaszt tehet. [...] azt tapasztaltuk, hogy valami egészen más történik, ha egy hivatalos szerv hívja fel arra a figyelmet, hogy „Nézzé, ez a törvény. Nem én találtam ki”. Ugyanezt mondhatom a kormánynak is: „Ha úgy gondolják, túl sokat akadékoskodom, sajnálom – de Önök bíztak meg ezzel a feladattal. A parlament kérésére akadékoskodom. Ezek nem az én ötleteim, ez a törvény, ez a kormány határozata.” Mindez teljesen más összefüggésbe helyezi a dolgokat. Engem is meglepett, mennyivel több lehetőség nyílt meg előttünk azáltal, hogy hivatalos állami szervezetként működünk és nem civilként. (H. Y.)

Bizonyos esetekben a civil szervezetek is aktívan hozzájárulhatnak az esélyegyenlőségi hatóságok megalakításához egyrészt lobbitevékenységükkel, másrészt érdekképviselői tevékenységük során szerzett szak tudásukkal. Ez arra is utalhat, hogy a civil társadalom szereplőit fontosnak és hasznosnak tarthatják egy antidiszkriminációs közigazgatási szerv léte. Éppen ez történt Romániában:

2000-ben egy rendkívüli rendeletben összegyűjtötték az összes antidiszkriminációs rendelkezést. A rendelet külön kiemelte, hogy ezt a jogszabályt egy antidiszkriminációs szervnek kell megvalósítania. Ez nagyon

fontos, hiszen egy szakosodott hivatal hiányában nem lehet elvárni, hogy a törvénynek gyakorlati hatása legyen – ez történik most [2004-ben] a magyar és a bolgár törvény esetében. [...] A civil társadalom ráébredt, hogy a 2000 novemberében megválasztott új kormány politikai akarata nem elég erős ahhoz, hogy érvényesítsen egy antidiszkriminációs törvényt [...]. Bejelentettük, hogy [...] akár be is pereljük a román kormányt, ha nem tartja be a törvényt. Kevesebb, mint két héten belül a kormány rendeletben határozott az antidiszkriminációs szerv, a Diszkrimináció Elleni Nemzeti Tanács létrehozásáról. Ez jó példa a nyomásgyakorlásra. [...] A román kormány 2001-ben tette közzé ezt a rendeletét, de még legalább egy évbe telt, míg megalkották a testületet. Eközben mi [az ACCEPT] ismét megkíséreltünk nyomást gyakorolni a román kormányra, hogy állítson össze egy listát azokról, akiket ki lehetne nevezni a testület vezetőségébe. Meg akartunk győződni róla, hogy a listán szereplő emberek a múltban nem követtek el diszkriminációt, és hogy legalább minimálisan megfelelnek az antidiszkriminációs elvárásoknak. Arról is meg akartunk győződni, hogy minden kisebbségnek legalább egy képviselője szerepel majd a vezetőségben, illetve aggodalmunknak adtunk hangot a vezetők szakértelmének színvonalával kapcsolatban. Szóval biztosak akartunk lenni abban, hogy ezek az emberek legalább minimális szinten tudatában vannak, hogy miről szól ez a dolog. [...] Az ACCEPT és a Nyílt Társadalom Intézet 2002-ben találkozára hívta a testület vezetőségét, és megpróbált vitát indítani arról, hogy melyek azok a legégetőbb kérdések, amelyekkel ennek a semmilyen tapasztalattal nem rendelkező intézménynek először foglalkoznia kellene. A kezdet elég zavaros volt, mert a frissen megválasztott testületnek fogalma sem volt arról, mihez kezdjen. Nem volt stratégiájuk, bevallottan kevés szaktudással rendelkeztek ezen a területen, úgyhogy nagyon is örültek, hogy a civil társadalom segíti a képzésüket [...] Nyilvánvaló volt, hogy a román kormány nem tartja nagyon fontosnak az ügyet, úgyhogy nagyon kevés pénzt áldoztak az intézmény fenntartására, kezdetben még irodájuk sem volt. (F. B.)

A legtöbb olyan országban, ahol működik antidiszkriminációs jogszabály, egyetlen általános esélyegyenlőségi hatóságot hoztak létre, amely összefogja a különböző diszkriminációs alapokkal kapcsolatos kérdéseket. Néhány országban, például Észak-Írországbán, úgy hoztak létre egy egységes esélyegyenlőségi hatóságot, hogy egyesítették a korábban különálló, szakosodott antidiszkriminációs hivatalokat, és az Amszterdami Szerződés 13. cikkelyében szereplő többi diszkriminációs alapot beépítették a korábban létrehozott intézményi keretekbe.

[Észak-Írország Esélyegyenlőségi Bizottsága] öt évvel ezelőtt alakult meg. Két bizottság összeolvadásából jött létre, amelyek már több mint huszonöt éve működtek. A hetvenes évek közepétől volt bizottsága a vallási ügyeknek, valamint a nők és a férfiak közötti esélyegyenlőségnek [...], sokkal később pedig létrehoztak egy faji kérdésekkel foglalkozó bizottságot. Nagy-

Britanniában szintén a hetvenes évek közepétől volt faji esélyegyenlőséggel foglalkozó bizottság, de ez nálunk csak 1997-ben jött létre, aztán pedig csak azért nem jött létre külön a fogyatékosok jogaival foglalkozó bizottság, mert a mi bizottságunk előbb alakult meg, így a mi bizottságunk négy különböző esélyegyenlőségi hivatal összeolvasásából jött létre: a faji, vallási, (társadalmi) nemi kérdésekkel és a fogyatékosok ügyeivel foglalkozó bizottságokból. Felelőségünk általánosan kiterjed mind a kilenc bűncselekményre, amelyeket a 75. szakasz a törvénnyel szembeni köteleességekkel kapcsolatban felsorol, úgyhogy most azért került föl a szexuális irányultság a listánkra, mert már létező egységes esélyegyenlőségi hatóság vagyunk, és így amikor a szexuális irányultságra vonatkozó törvény hatályba lépett, természetes volt, hogy hozzánk kerül a terület. [...] Úgyhogy azt hiszem, hogy minden olyan országban, ahol kötelező a faji és a nemi kérdésekkel foglalkozó hivatal létrehozása, fontos azt mondani, hogy nos, ha már megvan a faj és a nem, és itt van még egy sor diszkriminációs alap a 13. cikkben, akkor inkább legyen egy egységes hivatal, amely összegyűjti az esélyegyenlőség előmozdítása terén összegyűlt tapasztalatot. [...] Még mindig sokat kell tenni a civil szervezeti szinten, és a melegek és leszbikusok láthatóságával kapcsolatban is még rengeteg a tennivaló, de azt hiszem, fontos, hogy az állam létrehozzon egy szakértői, támogatói, cselekvési központot, és ha a szexuális irányultságot is be lehet emelni ebbe a hivatalba, akkor az egy óriási előrelépés. (B. F.)

A szexuális irányultsággal foglalkozó svéd ombudsman szerint az Európai Unió minden tagállamának kötelezően létre kellene hoznia a 13. cikkelyben szereplő minden diszkriminációs alapért felelős egységes esélyegyenlőségi hatóságot:

Véleményem szerint az egyik legfontosabb teendőnk, hogy megpróbáljuk elérni, hogy az Európai Unióban a tagállamok kötelezettsége legyen egy olyan hatóság felállítása, mely nemcsak az etnikai diszkriminációval foglalkozik – a specializált etnikai antidiszkriminációs hatóságok létrehozását ugyanis már az Európa Tanács 2000/43. számú direktívája előírta –, hanem kiterjeszti a hatókörét az összes olyan védett kategóriára, mely az Amszterdami Szerződés 13. paragrafusában szerepelt. (H. Y.)

Az általános hatáskörrel bíró közhatalóság létrehozásának egyik fő előnye lehet, hogy nagyobb hozzáértéssel és több forrással rendelkezik, mint az egyetlen területre összpontosító szakosodott hivatalok, és esetleg jobban föl is van készülve arra, hogy foglalkozzon a többszörös diszkrimináció eseteivel, amikor valamely személyt egyszerre több alapon is diszkriminálnak. Egy általános esélyegyenlőségi hatóság esetében azonban nagyobb az esélye, hogy kifejlődik a jogok bizonyos fajta hierarchiája, amelyben az egyik fajta diszkrimináció több figyelmet kap a többinél.

Egy kifejezetten a szexuális orientációs ügyekkel foglalkozó intézmény nagy előnye, hogy egy területre kell koncentrálnia és ezáltal speciális szakértelmet, szaktudást tud felhalmozni. De mégis azt gondolom, hogy hosszú távon nagyobb társadalmi súlyt képviselhet egy tágabb hatókörű emberi jogi intézmény. Ebben az értelemben egy átfogóbb profilú egyenlő bánásmód hatóság sok előnyt jelenthet. Arra azonban mindenképpen oda kellene figyelni, hogy egy ilyen általános hatóság tényleg átfogóan működjön: ne hagyjon figyelmen kívül bizonyos részeket és ne hierarchizálja a jogokat esetleg úgy, hogy például a nemek közötti esélyegyenlőség megteremtése legyen a fő prioritás, míg a fogyatékosság és a szexuális orientáció kérdései a margóra kerüljenek. De mindez kiküszöbölhető például úgy, ha a hatóság vezetésével egy olyan bizottságot bíznak meg, melynek tagjai – mondjuk négy-öt, vagy akár mennyi biztos – egy-egy területért lesznek felelősek, amellet persze, hogy az egész szervezet működéséért általános felelősséggel tartoznak. Vagyis lenne egy biztos, aki a nemek közötti esélyegyenlőségért felel, egy másik a szexuális orientációs ügyekért, egy harmadik a fogyatékosági ügyekért, és így tovább. Azt gondolom, hogy így elkerülhetőek lennének a negatívumok, és ugyanakkor kiaknázhatóvá válnának egy egységes emberi jogi hatóság létéből fakadó pozitívumok. (H. Y.)

Más országok jobbnak látják, ha különféle antidiszkriminációs jogszabályaik vannak, ami viszont sokkal több nehézséget okozhat a parlamentben, és számos antidiszkriminációs hatóságra lesz szükségük, hogy minden területtel tudjanak foglalkozni. És néha, például egy többszörös diszkrimináció esetében, nagyon nehéz lehet az egyeztetés: például, ha valaki meleg vagy leszbikus és zsidó is. Vagy ha valaki melegeként és menekültként is bajba került. [...] A másik esetnek is megvannak a hátrányai, ha nem rendelkeznek megfelelő szaktudással minden területen, amelyért felelősek: például ha a szexuális irányultsággal kapcsolatban nincsenek megfelelő információ birtokában. Ez történt a mi NCCD-nkkel [romániai Diszkrimináció Elleni Nemzeti Tanács]. Sajnálatos, hogy nálunk nincs a svéd „HOMO”-hoz hasonló jellegű, szexuális irányultsággal foglalkozó ombudsmani intézmény. [De] mindkét esetnek vannak előnyei és hátrányai is. (F. B.)

Másrészről viszont az egymástól független, szakosodott esélyegyenlőségi hatóságok létének egyik előnye lehet, hogy egy adott területen nagyobb szakértelmet képesek felhalmozni. Optimális megoldásnak tűnik, ha egy egységes esélyegyenlőségi hatóság együtt tud működni különféle szakosodott szakértői központokkal.

Egy ideális társadalomban lenne egy általános antidiszkriminációs hatóság, amely különösen politikai és jogi kérdésekkel foglalkozna, és lennének olyan szakosodott hivatalok, mint a miénk [„Homo Emancipatiebeleid”, a meleg és leszbikus politikai ügyek holland szakértői központja], amely oktatással és különböző programok megvalósításával foglalkozik a helyi és a nemzeti szinten. (J. S.)

Jelenleg Hollandiában található meg az LMBT-esélyegyenlőség megvalósításának és ellenőrzésének legfejlettebb rendszere. A Commissie Gelijke Behandeling (CGB; Egyenlő Bánásmód Bizottság)¹⁹ 1994-ben alakult meg azzal az elsődleges céllal, hogy elősegítse és ellenőrizze a már meglévő esélyegyenlőségi törvényeknek való megfelelést. Emellett egyéb előnyei is vannak egy hasonló bizottság meglétének, például az, hogy elkerülhetőek az esetlegesen költséges, időigényes és megalázó perek, és a különféle típusú diszkriminációs esetekkel kapcsolatos gyakorlati tudás egy helyen összpontosul, ahonnan azután kutatók és politikaalkotók is meríthetnek.

Nehéz pereskedni, mert sokba kerül, sok idő elmegy vele [...] [és] megalázó is lehet. Ha viszont van egy hatóság, amely nem bíróság, de amelynek van bizonyos tekintélye, de egy alacsonyabb szinten működik, olcsóbb, gyorsabb és kevésbé formális, nagyobb a szaktudása és barátságosabb, akkor lehet, hogy az emberek könnyebbnek találják, hogy ide forduljanak, és ez azt is jelenti, hogy a munkaadók tudják, hogy az emberek könnyen fordulhatnak segítségért, ami megkönnyítheti a munkavállalók dolgát. [...] Lehet, hogy itt vagy ott lesz egy-két bírósági eset, de ezekből mindig csak nagyon kevés lesz, miközben ezekhez a bizottságokhoz sokkal több eset jut el, úgyhogy nagyobb szakmai gyakorlatra tesznek szert, amelyet a soron következő eseteknél is fel tudnak használni, emellett sajtóközleményeket adhatnak ki és együtt is működhetnek. [...] Kutatók is fordulhatnak a bizottsághoz vagy az ombudsmanhoz, vagy ilyesféléhez és megkérdezhetik, hogy milyen esetek voltak, vagy elolvashatják az éves jelentéseket. Ennek nagyobb a társadalmi hatása, mint a legtöbb bírósági ügynek. (K. W.)

Hollandiában 2002-ben kezdte meg működését a meleg és leszbikus politikai ügyek szakértői központja, ami szakértelmével azóta is a politikaalkotók rendelkezésére áll, elsősorban helyi politikai szinten.

A meleg és leszbikus politikai ügyek szakértői központja közel két és fél éve alakult meg, és a holland jóléti, egészségügyi és sportminisztérium ösztöndíjából tartjuk fenn. Ezt a négy évre elnyerhető projektet a meleg és leszbikus mozgalom kérésére hozták létre, mert egyre határozottabb volt a vélemény, hogy jóllehet ez a minisztérium fogja össze a meleg és leszbikus ügyeket, a megvalósítás szintjén alig történt valami, a szakértelem pedig egyre kevesebbet számított. [...] az a gond, hogy abban a pillanatban, amikor valaki nyugdíjba vonul, meghal, vagy másik állást talál, a teljes szakértelem elúszik. (J. S.)

Az esélyegyenlőségi hatóságok és a szakértői központok fontos eszközei lehetnek annak, hogy az LMBT-emberek esélyegyenlősége megvalósuljon a hétköznapi életben, különösen egy olyan társadalmi környezetben, ahol a köztisztviselők, állami hivatalnokok, politikusok és a társadalom tagjai még kevés tudással bírnak ezekről a kérdésekről.

IV.3.6. Az egyenlőbánásmód-elv gyakorlati megvalósításának problémái különböző társadalmi szinteken

Az LMBT-emberekkel szembeni egyenlő bánásmód elvének gyakorlati alkalmazása számos területen problematikusnak számít, beleértve a munkahelyeket, a különféle vallási tevékenységek szintereit, valamint a fiatal, illetve az idős emberek számára fontos társadalmi környezetet.

Két svéd EQUAL-projekt – *Homoszexuálisok a szociális ellátórendszerben* és *Normateremtő sokféleség* – tapasztalatai szerint a legtöbb munkahelyen heteronormatív elvárások uralkodnak: mindenkit automatikusan heteroszexuálisnak tekintenek. A nem heteroszexuálisoknak külön erőfeszítésbe kerül, hogy elfogadják őket munkatársaik, amikor szembesítik őket azzal, hogy a való élet és az általánosan elterjedt sztereotípiák tartalma nem fedi egymást. Az LMBT-alkalmazottak számára az első fontos lépés a munkahelyen az a döntés, hogy nem heteroszexuálisként „előbújjanak”, azaz nyíltan főlvállalják önmagukat.

Ahhoz, hogy elkezdhesz valahol dolgozni, először is nyíltan kell lenned, és keresned kell az alkalmat, hogy nyilvánosan melegként vagy lesbikusként jelenj meg. Miért is fontos ez? El kell kezdened beszélni róla, hogy úgymond kiképezd a heteroszexuális munkatársakat, hogy ez miért fontos, és hogyan is vannak ezek a dolgok a való életben. Sok beszélgetés a kávészünetek alatt zajlik le, nemcsak a munkáról, hanem a munkán kívüli életéről is. Azt szoktuk mondani, hogy [minden] nagyon heteronormatív. Az az általános alapfeltételezés, hogy mindenki heteroszexuális – egészen addig, amíg elő nem bújjik valaki. Amíg ezt nem teszi meg, mindenki azt feltételezi, hogy ő heteroszexuális. Azt hiszem, itt kell kezdeni az oktatást. (G. S.)

Tudatosságnövelő programok segíthetnek abban, hogy az emberek úgy lássák a sokféleséget, beleértve a szexuális és a nemi különbözőségeket is, mint ami gazdagítja, jobbá teszi a munkahelyet. A munkahelyi tudatosságnövelés azonban hatékonyabb lehet, ha megfelelő jogszabályok állnak a háttérben, és ha például a szakszervezetek kötelessé-

güknek érzik, hogy az egyenlő bánásmódra vonatkozó elveket a gyakorlatba is átültessék.

Azt kell hangsúlyoznunk a heteroszexuálisnak feltételezett munkahelyi vezetés előtt, hogy ezzel mindenki csak nyerhet. Nem elég azt mondani, hogy ezt meg ezt kell tenni a meleg és a leszbikusok érdekében, mert te egy jó ember vagy. Azt is tudniuk kell, miért [kell ezt tenni]: Lehet azzal érvelni, hogy ez emberi jog, de úgy is, hogy mindenkinek jó az, ha ilyen egy munkahely. Azt is lehet mondani, hogy a homofób emberek egyszersmind rasszisták is [...] ezek a dolgok együtt járnak, és ha foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, akkor minden tekintetben jobb lesz a helyzet és jobb lesz a munkahely is. Motiválni kell az embereket [...] [és] ebben van a nehézség. Svédországban nagyon sokat segített nekünk a törvény, mert a törvény felelősséget ruház a munkaadókra és a szakszervezetekre is. Azt hiszem, ezért van, hogy a szakszervezetek szívesen foglalkoznak ezzel a területtel, mert jól akarják végezni a munkájukat. Ha nem végzik jól a munkájukat [ezen a területen], akkor meg fogják változtatni a törvényt, de ők élni akarnak ezzel a hatalommal, úgyhogy viselkedniük kell. (A. S.)

Ha toleránsabb, barátságosabb munkakörnyezetet teremtenek az LMBT-emberek számára, ez befolyásolhatja teljesítményük eredményességét is. Ha az LMBT-emberek szabadon önmaguk lehetnek, jobban oda tudnak figyelni a munkájukra, mivel kevesebb energiájuk megy el arra, hogy rejtgezzék életük nem heteronormatív részét.

Ha melegként vagy leszbikusként rejtőzködik az ember, nagyon sok energiája megy el erre, amit ha munkára tud fordítani, sokkal hatékonyabbá válik, és ennek a munkahelye látja a javát, és a hangulat is jobb lesz attól, ha mindenki nyíltan önmaga lehet. A homofób viccek és feltevések felszámolásával mindenki számára jobb munkahelyi légkör teremthető. Tíz évvel ezelőtt például nagyon gyakran viccelődtek a nőknél, de ma már nem tesszik, mert úgymond megemeltük a színvonalat. [...] Ez egy lassú folyamat, hosszú évek alatt érkeztek el oda, ahol most vagyunk, de szerintem az új uniós tagállamokban, mint amilyen Magyarország is, a miénkhez képest fel lehet gyorsítani ezt a folyamatot. (G. S.)

A munkahelyi tudatosságnövelő képzéseken az LMBT-emberek számára barátságosabb munkahelyi légkör megteremtésére vonatkozó érvek közül valószínűleg hatásosabb a hatékonyság növekedésére, mint az emberi jogokra hivatkozni.

Szerintem az is nagyon fontos, hogy az adott szervezet nyelven beszéljünk. Sokat beszélünk az emberi jogokról, de a vállalatok esetében ez nem elég. Pénzről, profitról, hatékonyságról kell beszélni. [...] A rejtőzködés sok

energiát fölemészt, de erről is kockázatos beszélni, mert [akkor talán] az a „legjobb” megoldás [a munkaadóknak], hogy eleve megpróbálják elkerülni a meleg felvételét. Úgyhogy teljes mértékben a munkahelyi légkörre kell összpontosítani, és lehet azzal érvelni, hogy nagyobb profitra tehetnek szert, ha jó a munkahelyi légkör. Sok érv létezik, és az adott szervezet számára legmegfelelőbbet kell használni. (A. S.)

Az LMBT-emberekre vonatkozó egyenlő bánásmód megvalósítása terén sok a tennivaló az LMBT-fiatalokkal kapcsolatban is. A szexuális irányultsággal foglalkozó svéd ombudsman szerint a nem heteroszexuális fiatalok különösen az iskolarendszerben vannak kitéve hátrányos megkülönböztetésnek, ami megnyilvánulhat a tanárok vagy az iskolatársak viselkedésében, vagy akár a tantervben is megjelenhet.

Amit különösen hangsúlyozni szeretnék, az a fiatalok sérülékenysége. Az elmúlt öt és fél év alatt próbáltam, és a jövőben is próbálok, különös figyelmet fordítani a gyermekkorú és a fiatal melegekre, leszbikusokra és biszexuálisokra, mert ők különösen kiszolgáltatott helyzetben vannak. Problémáik megoldásában az iskolarendszernek lehet nagyon fontos szerepe. Először is a gyerekek nem választhatnak: iskolába kell járniuk, ez kötelező a számukra. Ezért nagy abban az iskola felelőssége, hogy az odajáró gyerekek, kamaszok és fiatal felnőttek mindennapi élete hogyan alakul. Ez tényleg nagy felelősség. Ennek megfelelően mi is próbáljuk elsődleges fontosságúként kezelni az ilyen az ügyeket. [...] felhívjuk a helyi önkormányzatok figyelmét arra, hogy az oktatási segédanyagok még mindig sokféleképpen lehetnek diszkriminatívak, de ugyanígy fölhívjuk a figyelmet a jó dolgokra, a jó gyakorlatokra is. (H. Y.)

A fiatal LMBT-embereknek civil szervezetek is nyújthatnak segítséget azáltal, hogy családias, elfogadó környezetet biztosítanak a számukra, ahol otthon érezhetik magukat. A *közösség* ebből a szempontból *választott családként* is működhet a fiatal LMBT-emberek számára, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy „a nem heteroszexuálisok számára a *választott család* az újrakezdés lehetőségét jelenti, a valahova tartozás újfajta megerősítését, amely alapvető részévé válik a homoszexuális életmódok mint érvényes életlehetőségek elfogadásának” (Weeks [et al.], 1999:88).

Az a különleges abban, hogy az ember meleg, hogy ezt nem a szüleitől kapja. Saját maga fejleszti ki önmagában. Mindegy, hogy egy másodperc vagy húsz év alatt jössz rá – abban a pillanatban, hogy tudatára ébredsz, hogy olyasmit érzel, ami a társaid között vagy a családotban nagyon ritka, személyes döntés előtt állsz: vagy vállalod, vagy nem. A döntés az egyéné. De azt gyakran elfelejtik, hogy ez esetleg azt is jelenti, hogy részben

ki kell szakadnod korábbi környezetedből, legyen szó egy barátról, aki már nem szeret, pedig együtt fociztatok, vagy egy hatalmas törésről a családban: közted és a szüleid vagy a testvéreid között. De eljön a döntés pillanata, és a döntés következményei nagyon súlyosak is lehetnek. Ezért mondjuk el annyiszor, hogy mennyire fontos a választott család jellegű szerveződések szerepe: akár egy civil szervezeten belül vagy a melegségnek az élet minden területén való felvállalása által. Mindenesetre nagyon fontos a fiatalok számára, hogy megjelenhessenek valamilyen nyíltan meleg közösségben, mert heteroszexuális családjukat [amelyben nevelkedtek] kisebb vagy nagyobb mértékben [nagy eséllyel] elveszítik. (T. B.)

A fiatalokhoz képest még kevesebb figyelmet kapnak az idősebb LMBT-emberek speciális szükségletei. A fejlett világ idősödő társadalmaiban az LMBT-emberek is életük egy bizonyos kései szakaszában nagy valószínűséggel idősek otthonában találják majd magukat, ahol aztán újra nekikezhetnek az „önfelszabadításnak”, illetve az előbújásnak.

Társadalmunk, népességünk öregszik, mert az elmúlt negyven-ötven évben egyre kevesebb gyerek születik. Ez azt jelenti, hogy az idősebb meleg-leszbikusoknak és leszbikusoknak – akik egyszer már előbújtak és meleg-leszbikus közösségben éltek – egyszer csak vissza kell térniük a heteroszexuális közösségbe, amikor idősek otthonába kerülnek, ahol a szabályok kialakításakor gyakran nem számolnak a meleg és a leszbikus emberek igényeivel. Ha egy heteroszexuális kapcsolatban az egyik fél meghal, és a másik segítségre, ápolásra szorul, ez az ember hozzá hasonló emberekkel találkozhat egy idősek otthonában. De ha egy meleg vagy leszbikus kerül ugyanebbe az otthonba, ő megint előről kezdheti önfelszabadító munkáját. (T. B.)

Az idősebb LMBT-emberekre vonatkozó egyenlő bánásmód megvalósítása így olyan kérdés, amely várhatóan egyre nagyobb figyelmet kelt majd a társadalomban. Emellett megemlíthető, hogy azok az LMBT-emberek is rendelkezhetnek idősebb társaikéhoz hasonló tapasztalattal, akik bizonyos időt kórházban vagy más egészségügyi, illetve szociális intézményben töltöttek – bár ha a benttartózkodás nem nyúlik hosszúra, talán nem annyira nyilvánvaló a tapasztalatok hasonlósága.

A vallási meggyőződés és a nem heteroszexuális irányultság összehangolása olyan kérdés, amellyel az egyenlő bánásmóddal összefüggésben nem igazán foglalkoznak. Mégis fontos utalni a holland COC-nek különböző holland vallási szervezetekkel együttműködésben végzett *Társadalmi párbeszéd a homoszexualitásról, vallásról, életmódról és etikáról* (The Social Dialogue on Homosexuality, Religion, Lifestyle, and Ethics) című projektjének eredményeire – különös tekintettel arra, hogy egyes diszkriminatív

gyakorlatok közeli kapcsolatban állhatnak bizonyos vallási meggyőződésekkkel. Ez a program többek között arra hívta föl a figyelmet, hogy a jelenlegi európai kontextusban problematikus lehet „fehér, szekuláris” mozgalomként meghatározni az LMBT-mozgalmat.

Sok vallásos meleg, legyenek bár keresztények, katolikusok vagy bármilyen vallásúak, úgy érzi, hogy elsősorban a vallási közösségéhez tartozik, és keresi, hogyan tudná szexuális irányultságát [megfelelőképpen] kifejezni. Nem azt mondom, hogy ez mindenkire igaz, de nagyon fontos ezt a szempontot is figyelembe venni. Ilyen szempontból a mai melegmozgalom egy fehér, szekuláris mozgalomként tűnik fel, ami aztán egy sor vitás kérdést vet fel. (T. B.)

A *Társadalmi párbeszéd* című program következtetéseinek egyike az volt, hogy a homoszexualitás modern nyugati fogalma – ami „két egyenlő ember szerelmi kapcsolatára vonatkozik, akik között nincs hatalmi harc” (T. B.) – nem feltétlenül jelenti ugyanezt a más kulturális háttérrel rendelkező emberek számára. Az etnocentrikus előfeltevések helyett tehát egy kultúrafüggőbb megközelítést kellett alkalmazni ahhoz, hogy értelmezni tudják „a homoszexualitás” fogalmának potenciálisan nagyon is különböző tartalmait.

Azt tapasztaltuk, hogy a homoszexualitás iszlám megközelítésben gyűjtőfogalom, amelybe beletartozik a pedofília éppúgy, mint az erőszak és a szodómia. Ha valakit azzal keresel föl, hogy: „Beszélhetnék Önnel a fia megerőszkolásáról?”, akkor igen nagy bajba kerülsz. Gyakran pedig ez történik: amikor a meleg közösségből valaki meg akarja szólítani az iszlám közösséget, és azt mondja „Beszélhetnénk a homoszexualitásról?”, akkor a moszlim ebből azt hallja ki, hogy „Beszélhetnék Önnel a fia megerőszkolásáról?”. Így aztán általában nem állnak kötélnék, mert nem értik, hogy az európaiak miért foglalkoznak állandóan egymás megerőszkolásával. Igaz, valószínűleg azért gondolkodnak így, mert sok bevándorló moszlim Törökország, Marokkó és Észak-Afrika vidéki részeiről származik, amelyek nem túl felvilágosultak abban az értelemben, hogy nem igazán tudják az ilyesféle modern fogalmakat hova tenni. (T. B.)

Az ilyen értelmezésbeli különbségek tudatosítása segíthet abban, hogy hatékony párbeszéd kezdődhessen az LMBT-szervezetek és a vallási szervezetek között. Ezen a szinten az interakció egyik leghatékonyabb módja a párbeszéd folytatása.

A párbeszéd fogalmát a vallási közösségek jól ismerik: azt jelenti, hogy az emberek megosztják egymással a véleményüket, de nem próbálják meg

értékelni a másik nézeteit. [...] Ha valaki úgy látja, hogy a másik nem értette meg, akkor újra elmagyarázhatja, mit akart mondani. Az egyik tanulság számunkra [az, hogy]... ha egy bizonyos hitet vall az ember, akkor annak a hitnek a bűnről alkotott fogalma személyes fogalom is. Például te magad azt gondolod, hogy a homoszexualitás bűn, ami nem azt jelenti, hogy minden homoszexuális bűnös, mert ha nem a te hitedhez tartoznak, akkor nekik ez nem probléma. Ezt is sokat kell magyarázni, mert sok meleg és leszbikus azt gondolja, hogy biztosan bűnösnek tekintik, és emiatt diszkrimináció fogja érni őket. Egy bizonyos hitet valló emberek kifejezhetik, hogy más szempontból egyáltalán nem kell téged megkülönböztetnem, csak a hitemben, az Istennel való kapcsolatomban kell tudatában lennem a büntetésnek. [...] A moszlimokra is ez érvényes. Természetesen sok moszlim fogja azt mondani, hogy az ő közösségükben nincs homoszexualitás. Ha ez bűn egy adott hit szerint, akkor az az adott hitet követők problémája. (T. B.)

Azon LMBT-emberek számára, akiknek vallási vagy etnikai hátterük nem tolerálja szexuális irányultságukat vagy nemi identitásukat, az LMBT civil szervezetek menedéket nyújthatnak, ahol megpróbálhatnak önmaguk lenni. Ebből a szempontból – a közösségbe való – „bebújás” („*coming in*”) válhat fontos fogalomká.

A meleg közösség nagyon kedveli az előbújás (*coming out*) fogalmát. Ha az ember egyszer már előbújt, akkor vállalja önmagát, megszabadul az addigi gúzsakötöttségtől, és jobb, teljesebb életet élhet úgy, mint soha azelőtt. De természetesen létezik egy egyensúly az előbújás és az előbújásért fizetett ár között. Számos etnikai közösségben olyan fontos a saját közösséggel fenntartott társadalmi kapcsolat, hogy az előbújás szóba sem kerülhet. Ezért kezdtük el használni a „bebújás” („*coming in*”) fogalmát. Ez azt jelenti, hogy az emberek „bebújnak” a meleg közösségbe: azaz megpróbálják megtalálni helyüket a meleg közösségen belül, mielőtt arra gondolnának, hogy előbújnak a tágabb családjukban vagy társadalmi környezetükben. (T. B.)

Az LMBT-emberekre vonatkozó egyenlőbánásmód-elv különböző társadalmi intézményeken belüli megvalósításának fenti – munkahelyi, iskolai, családi, idősothonbeli és vallási csoportokból merített – problematikus példái jól érzékeltetik, hogy számos területen kell még továbblépni és tovább gondolkodni.

Irodalom

- Bech, Henning (1993): The Disappearance of the Modern Homosexual. Interview, conducted by Hans Soetart in Amsterdam 19 June, 1993. Kézirat (H. Bech engedélyével).
- Bitskey Botond–Gyulavári Tamás (2004): Az antidiszkriminációs szabályozás reformja. *ACTA HUMANA Emberi jogi közlemények*, 15:4. 13–40.
- Breakwell, Glynis (1986): *Coping with Threatened Identities*. London: Methuen & Co.
- Erős Ferenc (1994 [1991]): Rendszerváltás – identitásváltás. In: Erős Ferenc: *A válság szociálpszichológiája*. Budapest: T-Twins. 211–220.
- Ester, Peter–Halman, Loek–de Hoor, Ruund (szerk.) (1994): *The Individualizing Society. Value Change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Evans, David T. (1993): *Sexual Citizenship: The Material Construction of Sexualities*. London: Routledge
- Evans, David T. (1995): Justice and Sexuality In: Lovenduski, J.–Stanyer, J. (szerk.): *PSA CPS Annual Conference Papers*.
<http://www.psa.ac.uk/cps/1995%5Cevan.pdf> 175–188.
- FAO/ECE/ILO Team (2003): *Raising Awareness of Forest and Forestry. Building bridges between people, forests and forestry*. Geneva: International Labour Organization.
<http://www.ilo.org/public/english/dialogue/sector/papers/forestry/wp198.pdf>
- Farkas Lilla (2000): Szép szavak: a meleg jogai és a III. Köztársaság. In: Mocsonaki L.–Sándor B. (szerk.): *Amszterdam után. A szexuális orientáció az Európai Unióban és Magyarországon*. Budapest: Háttér Baráti Társaság a Melegekért. 86–95.
- Fraser, Nancy (1998): Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. In: Calhoun, C. (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press. 109–142.
- Funkhouser, G. Ray (1973): The Issues of the Sixties: An Explanatory Study. *Public Opinion Quarterly*, 37. 62–75.

- Gamson, W. A. (1988): Political Discourse and Collective Action. In: Klandermans, B.–Kriesi, H.–Tarrow, S. (szerk.): *International Social Movement Research 1*. Greenwich, CO: JAI. 219–44.
- Giddens, Anthony (1992): *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gross, Larry (1991): Out of the Mainstream: Sexual Minorities and the Mass Media. *Journal of Homosexuality*, 21:1/2. 19–46.
- Halperin, David M. (1995): *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*. New York: Oxford University Press.
- Hekma, Gert (2004): Sexual Citizenship. In: glbtq: *An Encyclopedia of Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender, and Queer Culture*.
www.glbtq.com/social-sciences/sexual_citizenship.html
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (2000): Globalization and Postmodern Values. *Washington Quarterly*, Vol. 23. No. 1. 215–228. <http://wvs.isr.umich.edu/papers/globaliza.pdf>
- Inglehart, Ronald–Baker, Wayne E. (2000): Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, Vol. 65. 19–51.
http://wvs.isr.umich.edu/papers/19-51_in.pdf
- Marshall, Thomas H. (1963): Citizenship and social class. In: Marshall, T. H. (szerk.): *Sociology at the Crossroads and Other Essays*. London: Heinemann.
- Monro, Surya–Warren, Lorna (2004): Transgendering Citizenship. *Sexualities*, Vol. 7. No. 3. 345–362.
- Nataf, Zachary I. (1996): *Lesbians Talk Transgender*. London: Scarlett Press.
- Phelan, Shane (1995): The Space of Justice: Lesbians and Democratic Politics. In: *A Simple Matter of Justice? Theorizing Lesbian and Gay Politics*. London: Cassell. 193–220.
- Phelan, Shane (2001): *Sexual Strangers. Gays, Lesbians, and Dilemmas of Citizenship*. Philadelphia: Temple University Press.
- Plummer, Ken (1995): *Telling Sexual Stories: Power, Change, and Social Worlds*. London: Routledge.
- Plummer, Ken (2001): The Square of Intimate Citizenship: Some Preliminary Proposals. *Citizenship Studies*, Vol. 5, No. 3, 237–253.
- Richardson, Diane (2004a): Changing Practices, Changing Institutions? Sexual Politics and Social Change In: Richmond, Katy (szerk.): *TASA 2004 Conference Proceedings*.
<http://www.tasa.org.au/conferencepapers04/docs/GENDER/RICHARDSON.pdf>
- Richardson, Diane (2004b): Locating Sexualities: From Here to Normality. *Sexualities*, Vol. 7. No. 4. 391–411.
- Roffman, Deborah M. (2000): A Model for Helping Schools Address Policy Options Regarding Gay and Lesbian Youth. *Journal of Sex Education and Therapy*, Vol. 25 No. 2–3, 130–136.
- Rubin, Peter, J. (1998): Equal Rights, Special Rights, and the Nature of Anti-discrimination Law. *Michigan Law Review*, Vol. 97, No. 2, 564–598.

- SCVO (2002): What is mainstreaming? In: *SCVO Equalities Briefing*, August 2002. http://www.scvo.org.uk/equalities/resource_base/mainstreaming/what_is_mainstreaming.htm
- Seidman, Steven (2002): *Beyond the Closet. The Transformation of Gay and Lesbian Life*. London–New York: Routledge.
- Solymár Bence–Takács Judit (2006): Wrong Bodies and Real Selves. Transsexual people in the Hungarian social and health care system. In: Kuhar, R.–Takács, J. (szerk.): *Beyond the Pink Curtain. Everyday life of LGBT people in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Institut.
- Stacey, Judith–Biblarz, Timothy J. (2001): (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter? *American Sociological Review*, 2001, Vol. 66. April. 159–183.
- Stulhofer, Aleksandar (1996): Postmaterialism and Social Organization of Sexuality. In: Bartlett, D. (szerk.): *Body in Transition*. Zagreb: University of Zagreb. 150–162.
- Stychin, Carl F. (2001): Sexual Citizenship in the European Union. *Citizenship Studies*, Vol. 5. No. 3. 285–301.
- Takács Judit (2003): Sexual Minority Media in Three European Countries. *Mediawatch Journal*, 16. March 2003, 71–72.
- Takács Judit (2004): *Homoszexualitás és társadalom*. Budapest: Új Mandátum.
- Takács Judit (szerk.) (2006): *A lélek műtétei*. Budapest: Új Mandátum.
- Walby, Sylvia (1994): Is citizenship gendered? *Sociology*, 28. 379–345.
- Weeks, Jeffrey–Donovan, Catherine–Heaphy, Brian (1999): Everyday Experiments: Narratives of Non-Heterosexual Relationships. In: Silva, E. B.–Smart, C. (szerk.): *The New Family?* London: SAGE. 83–99.
- Whittle, Stephen (2001): Sex: Has It Any Place in Modern Marriage? In: Wintemute, R.–Andenaes, M. (szerk.): *Legal Recognition of Same-Sex Partnerships. A Study of National, European and International Law*. Oxford: Hart Publishing. 693–712.
- Wintemute, Robert (1995): *Sexual Orientation and Human Rights. The United States Constitution, the European Convention, and the Canadian Charter*. Oxford: Clarendon Press.

